

परिच्छेद एक

परिचय

१.१ अध्ययनको पृष्ठभूमी

आधुनिक शिक्षाको विकास वि.सं. २००७ साल पछि मात्र भएको पाइन्छ। वि.सं. २००७ सालमा प्रजातन्त्रको उदय पछि योजनाबद्ध रूपमा शिक्षाको विकास गर्न र शिक्षा क्षेत्रमा सुधार गर्नका लागि वि.सं. २००९ सालमा राष्ट्रिय शिक्षा बोर्डको स्थापना भई पाठ्यक्रमको विकासमा जोड, शिक्षक तालिम र बहुद्देशिय शिक्षाको आवश्यकता महशुस गर्‍यो। वि.सं. २०११ मा ने.रा.शि.यो.आ. गठन गरियो। यसले राष्ट्रिय शिक्षा, विद्यालय, प्राथमिक शिक्षा, प्रौढ शिक्षा, शिक्षक तालिम, पाठ्यक्रम विकास, कक्षा तह विभाजन वारेमा प्रतिवेदन पेश गरेको थियो। तर वि.सं. २०१७ सालमा राजनैतिक परिवर्तनसँगै शिक्ष पद्धतिमा सुधार ल्याउन स.रा.शि.स. २०१८ गठन गरियो। यसले पनि शिक्षाका क्षेत्रमा विकास गर्ने क्रममा पूर्व प्राथमिक, प्राथमिक शिक्षा र अन्य तहहरू पनि निर्धारण गरेको थियो। यसका साथै जिल्ला शिक्षा निरीक्षणको व्यवस्था शिक्षक तालिम व्यवस्था, शिक्षामा सरकारी खर्चहरूको पनि व्यवस्था गरेको थियो। शिक्षाको विकासकै क्रममा वि.सं. २०२८ सालमा रा.शि.प.यो. गठन गरियो। यसले शिक्षाको क्षेत्रमा व्यापक सुधार गर्न शिक्षक योग्यता, तालिमको निर्धारण गर्‍यो। शिक्षा दिने माध्यम नेपाली भाषालाई देशभर लागू गर्ने प्रयास गर्‍यो। नेपाली भाषा गणित, सामाजिक शिक्षा, शारीरिक शिक्षा, कलाकृति पूर्ण सीपहरूलाई पाठ्यक्रममा समाविष्ट गर्ने प्रयास गरेको थियो। वि.सं. २०४६ सालको आन्दोलन पछि देशका बहुदलीय व्यवस्था पुनः स्थापना भए पछि २०४९ मा रा.शि.आ. गठन भयो। यसले निर्धारण गरे अनुसार पाठ्यक्रम, पाठ्यपुस्तक तथा मूल्याङ्कन र अतिरिक्त क्रियाकलाप समावेश गरी विद्यालयमा शिक्षण सेवामा प्रवेशका लागि तालिम अनिवार्य व्यवस्था गरिनुपर्दछ भन्ने कुरामा जोड दिएको पाइन्छ। वि.सं. २०५५ गठित उच्चस्तरीय राष्ट्रिय शिक्षा आयोगले शिक्षामा जनसहभागिता, विशेष शिक्षा, अनौपचारिक शिक्षा तथा साक्षरता कार्यक्रम, शिक्षकको सेवा, वृत्ति विकास, परीक्षा र मूल्याङ्कन पद्धति, शिक्षक तालिम, शिक्षामा सरकारी लगानी बढाउने आदि सिफारिस गरेको थियो (ढकाल, २०६५)।

माथि उल्लेखित विभिन्न आयोगका प्रतिवेदनहरूले गरेका सिफारिस अनुसार नेपालले शिक्षाका राष्ट्रिय, तहगत र विषयगत उद्देश्यहरूका आधारमा पाठ्यक्रम निर्धारण गरिएता पनि कार्यान्वयन तहमा आउँदा प्रभावकारी हुन सकेको पाइँदैन। प्रभावकारी पाठ्यक्रम कार्यान्वयनका लागि शिक्षकको भूमिका महत्त्वपूर्ण रहेको हुन्छ। पाठ्यक्रम अनुसार कक्षा शिक्षण गर्ने कार्य शिक्षकको हो। शिक्षक विद्यालय तथा सम्पूर्ण शिक्षा पद्धतीको गतिशिल शक्ति हो, जसले विद्यार्थी र विषयवस्तु जोड्न एउटा पुलको काम गर्दछ। शिक्षक एक समाजको मार्ग निर्देशक तथा पथ प्रदर्शक हो। विद्यार्थीको व्यवहारमा सकारात्मक परिवर्तन ल्याउनका साथै विषयवस्तु प्रष्ट पार्नु शिक्षकको कर्तव्य हो। हाम्रो देशको सन्दर्भमा आज पनि शिक्षणको प्रकृति शिक्षकमुखी छ। फलस्वरूप दक्षता प्राप्त शिक्षकबाट मात्र गुणस्तरीय शिक्षा सम्भव हुन्छ। शिक्षाको गुणस्तर विकासका लागि शिक्षकमा पेशागत इमान्दारिता, पेशाप्रति सकारात्मक धारणा,

विषयवस्तुको उच्च ज्ञान, शिक्षण निपूर्णता, बालमनोविज्ञानको ज्ञान, वर्तमान शिक्षा पद्धतिको ज्ञान उत्तरदायित्वको बोध, शिक्षण विधि र शिक्षण सामग्रीको ज्ञान भएको हुनुपर्दछ । त्यसैगरी शिक्षक सदैव जिज्ञासु र अध्ययनशिल हुनुपर्दछ । दक्षता प्राप्त शिक्षक समय र देशको पाठ्यक्रमले तोकेअनुसारका विषयवस्तुलाई शिक्षण सामग्रीको निर्माण तथा प्रयोग, नयाँ शिक्षण पद्धती तथा विधिहरूको ज्ञाता हुनुपर्दछ । यसका लागि शिक्षकको एकल प्रयासले आवश्यक दक्षता पुरा नहुन पनि सक्दछ तसर्थ शिक्षकलाई तालिम दिनु पनि शिक्षकको दक्षता तथा धारणा विकासमा महत्त्वपूर्ण भूमिका रहन्छ । यसैलाई मध्यनजर राख्दै राष्ट्रिय शिक्षा आयोगको प्रतिवेदन २०४९ ले शिक्षक प्रशिक्षणलाई अनिवार्य गर्नु पर्ने कुरामा जोड दिएको पाइन्छ ।

नेपाल बहुजातीय, बहुभाषिक, बहुसांस्कृतिक, बहुवर्गीय र भौगोलिक दृष्टिकोणले विविधतायुक्त देश हो । यहाँ विभिन्न भागमा विविध जातजाति, आदिवासी, मधेसी, दलित, गरिब तथा पिछडिएका मानिसहरू बस्दछन् । तर तिनीहरू राज्यको मूलधारबाट टाढा रहेको छन् । तिनीहरू सरकारी सेवा, शिक्षण पेशामा पनि पछि परेका छन् । Flash I Report, Department of Education, 2063 का अनुसार सामाजिक समुहका आधारमा शिक्षकको अवस्था हेर्दा प्रा.वि. नि.मा. र मा.वि. तहमा दलित शिक्षक क्रमशः २.५, १.६ र १.० प्रतिशत तथा जनजाति क्रमशः १७.८, २३.४ र १५.४ प्रतिशत रहेको पाइएको छ । त्यसै गरी शिक्षक पेशामा महिला र पुरुष सहभागिता हेर्दा प्रा.वि., नि.मा.वि. र मा.वि. तहमा महिला क्रमशः ३७.७, २०.४, १०.१ प्रतिशत र पुरुष क्रमशः ६२.२, ७९.६ र ८९.९ प्रतिशत रहेको पाइएको छ । यी माथि उल्लेखित तथ्याङ्कहरूबाट के प्रष्ट हुन्छ भने विद्यालय तहमा शिक्षक समावेशी चरित्रका छैनन् । शैक्षिक तथ्याङ्क २०५८ अनुसार नेपालमा पूर्ण रूपले तालिम प्राप्त शिक्षकको प्रतिशत २१.३ प्रतिशत रहेको छ । कुल शिक्षकमध्ये प्रा.वि. तहका १४.१, नि.मा.वि. तहका २७.९ र मा.वि. तहका ४६.१ प्रतिशत शिक्षक पूर्ण तालिम प्राप्त रहेका छन् । यस तथ्याङ्कबाट के प्रष्ट हुन्छ भने हाम्रो देशमा तालिम प्राप्त शिक्षकको कमी रहेको छ । विद्यालय तहमा तालिम प्राप्त शिक्षकको कमी तथा तालिम प्राप्त शिक्षकले पनि आफूले पाएको ज्ञान, सीप अनुसार उपयुक्त शिक्षण विधि सामग्री तथा क्रियाकलाप नगरी शिक्षण गर्ने गरेको कारणले शिक्षाको गुणस्तरमा समस्या देखापरेको छ । यस्तो अवस्थामा प्रस्तुत अध्ययन समस्या “माध्यमिक विद्यालय तहमा शिक्षकको शिक्षण प्रतिको धारणा र अभ्यास” शीर्षकमा केन्द्रित गर्ने प्रयास गरिएको छ । यो अध्ययनले मा.वि. तहमा रहेका शिक्षकहरूको योग्यता, तह, तालिम, अध्ययन गरेको विषय, अनुभव, लिङ्ग, जाति, धर्मका आधारमा पृष्ठभूमि पहिचान गर्ने प्रयत्न गर्नेछ । यसै गरी शिक्षकको शिक्षण प्रतिको रुची, चाहना, विषय छनोटका कारण विषयको महत्त्वको बारेमा शिक्षकहरूको वास्तविक धारणा पत्ता लगाउने प्रयास गरिनेछ । यस्तै शिक्षकले विषयवस्तुको पाठ्यक्रम अनुसार शिक्षण विधि, शिक्षण, सामग्रीको निर्माण तथा प्रयोग गरी विद्यार्थीको रुची, चाहना र स्तर अनुसार शिक्षण सिकाई अभ्यास के, कसरी र कस्तो गर्ने गरेको छ ? भन्ने कुरा पत्ता लगाउने प्रयास गरिनेछ । जसबाट माध्यमिक तहका विद्यालयका शिक्षकहरूको पृष्ठभूमि, शिक्षकको शिक्षण प्रतिको धारणा र अभ्यासको अवस्था पत्ता लागि यस अध्ययनसँग सम्बन्धी देखापरेका समस्याहरू

समाधान गर्नका लागि सरोकारवाला निकायहरूलाई कार्यक्रमको योजना निर्माण गर्न तथा कार्यान्वयन गर्न सहयोग मिल्ने छ । शिक्षण सिकाईलाई प्रभावकारी बनाउनको लागि विभिन्न तरीकाहरु सिद्धान्तले प्रदान गरेको छ र तालिम प्राप्त शिक्षकहरूले आफूले पाएको सैद्धान्तिक ज्ञान अनुसार कक्षामा शिक्षण गर्नुपर्ने हो तर शिक्षकहरूले आफूले पाएको सैद्धान्तिक ज्ञान अनुसार कक्षामा शिक्षण गर्न कठिनाई हुने तथा सधैं समयको अभाव हुने कुरा प्रष्ट पार्नु हुन्छ । सैद्धान्तिक औचित्यलाई व्यवहारिक औचित्यमा प्रयोग गर्नुपर्नेमा खासै त्यसको प्रयोग भएको देखिदैन ।

१.२ समस्याको कथन

पाठ्यक्रमले तोकेको विषयवस्तुलाई शिक्षण गर्ने कार्य शिक्षकको हो । पाठ्यक्रम जति राम्रो भएपनि यदि शिक्षकमा उपयुक्त ज्ञान, सीप र धारणा नभएमा शिक्षण अभ्यास सही रूपमा सम्पन्न गर्न कठिन हुन्छ । यसैले शिक्षण कार्यमा सहभागी हुने शिक्षक छनोट गर्दा विषयवस्तुका बारे उपयुक्त ज्ञान, सीप र धारणा भएका व्यक्तिहरूलाई छनोट गर्नु पर्दछ । तर हाम्रो देशमा शिक्षक पेशामा सहभागी हुने व्यक्तिहरू राजनैतिक पहुँच, आन्दोलन, नातावाद आदिको माध्यमबाट छनोट हुने प्रक्रिया दिन प्रतिदिन बढ्दै गइरहेको छ । जसले गर्दा दक्ष तथा विषयवस्तु प्रति ज्ञान, सीप र धारणा भएका जनशक्तिहरू छनोट हुन सकेको छैन । यस्तो अवस्थाले गर्दा विद्यालयमा शिक्षण सिकाई क्रियाकलाप सही रूपमा सम्पन्न भइरहेको छैन र शिक्षाको गुणस्तर घट्दै गइरहेको छ । यस्तो सन्दर्भमा यो अध्ययन मा.वि. तहका शिक्षकको पृष्ठभूमी, शिक्षकको शिक्षण प्रतिको धारणा र अभ्यासको अवस्था पत्ता लगाउनमा केन्द्रित गरिएको छ । मुख्य गरी यस अध्ययनको कथनलाई निम्नानुसार अगाडी सारिएको छ ।

“माध्यमिक विद्यालयतहमा शिक्षकको शिक्षणप्रतिको धारणा र अभ्यास” शीर्षक अन्तर्गत निम्न अनुसन्धान प्रश्नहरूको उत्तर खोजिने छ ।

- (क) शिक्षकहरूको शैक्षिक योग्यता र कार्यानुभवको अवस्था कस्तो छ ?
- (ख) शिक्षकहरूको उमेर, लिङ्ग, जात र धर्मका आधारमा पृष्ठभूमि कस्तो छ ?
- (ग) शिक्षकहरू के तालिम प्राप्त छन् ?
- (घ) शिक्षकहरूको शिक्षणप्रति कस्तो धारणा छ ?
- (ङ) शिक्षकहरूको अध्यापन गर्ने विषयप्रति कस्तो धारणा छ ?
- (च) कक्षाकोठा व्यवस्थापनको अवस्था कस्तो छ ?
- (छ) शिक्षकहरूले शिक्षण गर्दा कस्ता विधिहरूको बढी प्रयोग गर्दछन् ?
- (ज) शिक्षण अभ्यासका क्रममा शिक्षण सामग्री प्रयोगको अवस्था कस्तो छ ?
- (झ) शिक्षण सिकाई अभ्यास विद्यार्थीको रुची, चाहना र स्तर अनुसार छ ?
- (ञ) शिक्षकले कक्षा शिक्षणका क्रममा विद्यार्थी मूल्याङ्कन कसरी गर्दछन् ?
- (ट) शिक्षकले गृहकार्य दिन व्यवस्था कस्तो गरेको छ ?

(ठ) विद्यार्थीको शिक्षक र शिक्षण अभ्यासप्रतिको धारणा के रहेको छ ?

१.३ अध्ययनको उद्देश्य

यस अध्ययनका लागि निम्न लिखित उद्देश्यहरू राखिएका थिए ।

- (क) शिक्षकको पृष्ठभूमी पहिचान गर्नु,
- (ख) शिक्षकको शिक्षणप्रतिको धारणा पत्ता लगाउनु,
- (ग) शिक्षकको विषयगत शिक्षण अभ्यासको अवस्था पत्ता लगाउनु ।

१.४ अध्ययनको औचित्य

शिक्षण सिकाई भन्नाले निश्चित उद्देश्य प्राप्तिका लागि कक्षाकोठाभित्र शिक्षक र विद्यार्थी बीच हुने अन्तरक्रिया भन्ने बुझिन्छ । शिक्षक र विद्यार्थीहरूबीच जति प्रभावकारी अन्तरक्रिया हुन्छ, शैक्षिक कार्यक्रम पनि त्यति नै प्रभावकारी र उद्देश्यमूलक हुन पुग्दछ तर हाम्रा विद्यालयहरूमा हेर्ने हो भने उही शताब्दी पुरानो व्याख्यान विधि व्याप्त छ, जसले गर्दा विद्यार्थीहरू आफूलाई स्रोतको रूपमा राख्न बाध्य छन् । शैक्षिक सामग्रीको प्रयोग गरिँदैन, विद्यार्थी क्रियाकलापलाई ध्यान दिइँदैन जसले गर्दा अपेक्षित उपलब्धि हासिल हुन सकिरहेको छैन । शिक्षण सिकाइ क्रियाकलापलाई प्रभावकारी बनाउने उद्देश्यले शिक्षकलाई सेवाकालिन र पूर्वसेवाकालिन तालिम प्रदान गरिन्छ, तर ती तालिम कार्यक्रमलाई कक्षाकोठामा कार्यान्वयन गरिँदैन । यसबाट हामी सोझै अनुमान गर्न सक्छौं कि शैक्षिक उपलब्धी कस्तो छ होला ? यसका साथै शिक्षकहरूको योग्यता, तालिम, अनुभव, जातजाति, लिंग, भाषा, उमेर, विशिष्टीकरण विषय आदिले पनि शिक्षणमा प्रभाव पारेको हुन्छ ।

यसरी माध्यमिक तहमा भइरहेको शिक्षण सिकाइ क्रियाकलापलाई यही अवस्थामा रहन दिने हो भने भोलिका दिनमा यसको गुणस्तर अझ खस्कंदै जाने देखिन्छ । विद्यार्थीहरूमा सिर्जनात्मक, रचनात्मक क्षमताको विकास हुँदैन र विद्यार्थीमा यो विषयप्रतिको रुचि पनि न्यून हुँदै जाने देखिन्छ । यस विषयको पाठ्यक्रम निर्माण गरी कार्यान्वयन भएको लामो समय बितिसकदा पनि यस सम्बन्धी शिक्षण सिकाइ क्रियाकलाप कसरी संचालन भइरहेको छ । शिक्षकहरूको विषयगत धारणा कस्तो छ भनी अध्ययन अनुसन्धान नभएको हुँदा यस विषयमा अध्ययन गर्नु आवश्यक ठानिएको छ । यसको अध्ययनबाट प्राप्त निष्कर्षले प्रभावकारी शिक्षण सिकाइ गर्न गराउन सम्बन्धित निकायलाई पहल गर्नेछ । समग्रमा यस अध्ययनको औचित्यलाई निम्न बुँदामा उल्लेख गर्न सकिन्छ :

- माध्यमिक विद्यालयमा शिक्षकहरूको पृष्ठभूमिको जानकारी सम्बन्धित पक्षहरूलाई दिनेछ ।
- यस अध्ययनले गणित, विज्ञान र सामाजिक विषयको प्रभावकारी शिक्षण सिकाइ गराउन पहल गर्नेछ ।

- यस अध्ययनले गणित, विज्ञान र सामाजिक विषयको शिक्षण सिकाइ सम्बन्धी वास्तविक अवस्थाको जानकारी शिक्षा मन्त्रालय लगायत अन्य सम्बन्धित निकायलाई दिनेछ ।
- यस अध्ययनले उल्लेखित विषयहरूको महत्त्वप्रति जागरुक गराउनेछ ।
- उल्लेखित विषयहरूको अध्ययन अध्यापन अभ्यासमा सुधारका उपायको खोजी गर्न केन्द्रित रहेछ ।
- यसै विषयसँग सम्बन्धित अध्ययन अनुसन्धान गर्न चाहने शोधकर्ताका लागि उपयोगी हुनेछ ।

१.५ अध्ययनको सीमा

यस अध्ययन कार्यको क्षेत्र बृहत भए तापनि श्रोत, साधन, समय र लागतलाई ध्यानमा राखि निम्नअनुसार सीमाभित्र रही अध्ययन कार्य सम्पन्न गरिएको छ ।

- (क) यस अध्ययनलाई छनोटमा परेका माध्यमिक विद्यालयका कक्षा ९ मा अध्यापनरत गणित, विज्ञान र सामाजिक अध्ययन विषय शिक्षकहरूको पृष्ठभूमी पहिचानमा सिमित गरिएको थियो ।
- (ख) यस अध्ययनलाई नमुना छनोटमा परेका मा.वि. तहका कक्षा ९ मा अध्यापनरत गणित, विज्ञान र सामाजिक विषय शिक्षकहरूको शिक्षणप्रतिको धारणा पत्ता लगाउनमा सिमित गरिएको थियो ।
- (ग) नमुना छनोटमा परेका मा.वि. तहका कक्षा ९ मा अध्यापनरत गणित, विज्ञान र सामाजिक अध्ययन विषयका शिक्षकहरूको शिक्षण अभ्यासको अवस्था पत्ता लगाउनमा सीमित गरिएको थियो ।

१.६ परिभाषित शब्दावलीहरू

- मा.वि. : माध्यमिक विद्यालय
- शिक्षकको पृष्ठभूमी : शिक्षकको पृष्ठभूमीअन्तर्गत शिक्षकको योग्यता, तालिम, कार्यानुभव, अध्ययन गरेको विषय, उमेर, लिङ्ग, जात र धर्मको अवस्थालाई जनाउनेछ ।
- शिक्षणप्रतिको धारणा : शिक्षकको शिक्षणप्रतिको धारणाअन्तर्गत शिक्षण पेशाप्रतिको रुची र सन्तुष्टि, विषयप्रतिको रुची, सन्तुष्टि र महत्त्वलाई जनाइने छ ।
- ने.रा.शि.यो.आ. : नेपाल राष्ट्रिय शिक्षा योजना आयोग
- स.रा.शि.स. : सर्वाङ्गीण राष्ट्रिय शिक्षा समिति
- रा.शि.प.यो. : राष्ट्रिय शिक्षा पद्धति योजना
- रा.शि.आ. : राष्ट्रिय शिक्षा आयोग
- सार्वजनिक विद्यालय : नेपाल सरकारद्वारा नियमित रूपमा अनुदान पाउने गरी स्वीकृति प्राप्त विद्यालयलाई जनाउँछ ।

- शिक्षण विधि : शिक्षकले पाठ्यवस्तु विद्यार्थी समक्ष पुऱ्याउने क्रममा अपनाउने विभिन्न तरिकाहरुलाई शिक्षण विधि भनिन्छ ।
- कक्षा शिक्षण : शिक्षकले आफ्नो विषयवस्तुलाई कक्षाकोठाभित्र विद्यार्थीहरुलाई शिक्षण गर्नुलाई कक्षा शिक्षण भनिन्छ ।
- शिक्षण सामग्री : कक्षा शिक्षणका क्रममा प्रयोग गरिने आवश्यक सामग्रीहरुलाई शिक्षण सामग्री भनिन्छ ।
- कक्षाकोठा व्यवस्थापन : कक्षाकोठामा गरिने शिक्षण सिकाइका लागि अनुकूल वातावरण निर्माण गर्नुलाई कक्षाकोठा व्यवस्थापन भनिन्छ ।
- लिकर्ट विधि : यस विधिमा शिक्षकको शिक्षण प्रतिको धारणा सम्बन्धी विभिन्न वाक्यांशहरु निर्माण गरी प्रत्येक वाक्यांशहरुमा पूर्ण सहमत, सहमत, अनिश्चित, असहमत र पूर्ण असहमत गरी पाँचवटा छनौटहरु दिइएको छ । यी प्रत्येक वाक्यांशहरुमा शिक्षकहरुलाई प्रतिक्रिया गर्न लगाएर पूर्ण सहमतदेखि पूर्ण असहमत सम्म क्रमशः ५, ४, ३, २ र १ वा क्रमशः १, २, ३, ४ र ५ अंकहरु प्रदान गरिनेछ । यसरी तयार गरिएको स्केलमा शिक्षकले दिएको प्रतिक्रियाका आधारमा शिक्षकको शिक्षण प्रतिको धारणा पत्ता लगाइएको छ ।

परिच्छेद दुई

पूर्वसाहित्यको समीक्षा

यस अध्ययन कार्यलाई सहज र सरल बनाउने हेतुले विभिन्न किसिमका लेखहरू अध्ययन गरी विषयसँग सम्बन्धित पुस्तक, पत्रपत्रिका, प्रतिवेदन तथा विभिन्न प्रकाशनहरू संलग्न गरी व्यवस्थित र उपयुक्त ढङ्गबाट तयार पारी अध्ययन कार्यलाई सहज बनाउने प्रयास गरिएको थियो ।

२.१ सैद्धान्तिक साहित्यको पुनरावलोकन

यस अध्ययनका लागि विभिन्न सिद्धान्त, भनाइ, परिभाषा एवं विचारहरूलाई आधारमानि सैद्धान्तिक साहित्यको पुनरावलोकन गरिएको छ ।

२.१.१ शिक्षक

शर्मा (२०६१) मा आदर्शवादी दृष्टिकोण अनुसार शिक्षकको स्थान अत्यन्त महत्त्वपूर्ण छ । शिक्षक सम्पूर्ण शैक्षिक प्रक्रियाको केन्द्रविन्दु हो । कलिला मस्तिष्कका बालबालिकाहरूलाई उज्ज्वल एवं आदर्श नागरिक बनाउने सम्पूर्ण जिम्मेवारी शिक्षकको हुन्छ । शिक्षकलाई मानवजीवनमा पूर्णता ल्याउने ईश्वरको सहकर्मीको रूपमा लिइएको पाइन्छ । प्रकृतिवादी दृष्टिकोण अनुसार बालकेन्द्रित शिक्षामा जोड दिने हुनाले शिक्षकको भूमिकालाई बालकको मित्रका रूपमा, प्राकृतिक वातावरण निर्माताका रूपमा र विद्यार्थीको ऐच्छिक क्रियाकलापको उत्प्रेरकका रूपमा लिइएको पाइन्छ । प्रयोजनवादी दृष्टिकोणअनुसार शिक्षकलाई सम्पूर्ण शैक्षिक क्रियाकलापको एक कुशल पथप्रदर्शकका रूपमा, विद्यार्थीको अन्तर्निहित क्षमता, इच्छा, आकांक्षा, अनुभवको स्तर सिकाइ वातावरणको निर्माताका रूपमा लिइएको पाइन्छ । यथार्थवादी दृष्टिकोण अनुसार शिक्षकलाई ज्ञान एवं व्यवहार सिकाउने एउटा कुशल निर्देशकको रूपमा लिइएको पाइन्छ । ढकाल र कोइराला (२०६५) मा प्रगतिवादी दृष्टिकोण अनुसार शिक्षकलाई सिकारूको मार्गदर्शन, मूल्याङ्कनकर्ता, सामाजिक उत्प्रेरकका रूपमा लिइएको छ । प्रगतिवादले शिक्षकलाई विभिन्न स्वरूपमा राखेको छ । औजारवादको दृष्टिमा शिक्षक एक औजारकर्ताका रूपमा, प्रयोगवादको दृष्टिले शिक्षक एवं प्रयोगकर्ताका रूपमा, मानवतावादको दृष्टिले मानवकर्ताको रूपमा र प्रयोजनवादको दृष्टिले प्रयोगकर्ताका रूपमा लिएको पाइन्छ र अस्तित्ववादी दृष्टिकोण अनुसार शिक्षकलाई सिकारूमा प्रकृति र समाजबाट आइपर्ने बाधाहरूको विपरीत सङ्घर्ष गर्न सक्ने क्षमताको विकास गराउने व्यक्तिको रूपमा लिइएको पाइन्छ । गणित पढाउने शिक्षक सूत्रमा आधारित कुरालाई प्रमाणित गरेर देखाउने तथा रेखाचित्र, वृत्तचित्र बनाएर देखाउने तथा विज्ञान शिक्षक तथ्यमा आधारित कुरालाई प्रमाणित गरेर देखाउने र सत्य तथ्य कुरा प्रमाण सहित पेश गर्ने हुनुपर्ने । सामाजिक अध्ययन विषयका शिक्षक समाजमा रहेका सामाजिक मूल्य मान्यता, अन्तरसम्बन्ध स्थापना गरेर देखाउनु पर्ने हुनुपर्छ । मैले हेरेको विषयमा शिक्षकको भूमिका राम्रो, कर्तव्यनिष्ठ शिक्षण पेशामा सक्रिय भएको आफ्नो पेशामा निपूर्ण भएको, आफ्नो पिरियडमा गएर पढाउने व्यक्ति हुनुपर्ने देखिन्छ ।

२.१.२ शिक्षण

शिक्षाको उद्देश्य व्यक्तिको सर्वाङ्गीण विकास गर्नु हो । यसका निम्ति महत्त्वपूर्ण माध्यम भनेको शिक्षण हो । शिक्षकले सिकारुलाई वास्तविक, सभ्य र सु-संस्कृत बनाउन विभिन्न प्रकारका ज्ञान, सीप कक्षाकोठाको वातावरणमा सिकाउनुलाई शिक्षण भनिन्छ । तर आज शिक्षणलाई शिक्षकको गहन दायित्व, जिम्मेवारी र पेशाका रूपमा लिइन्छ, जसद्वारा व्यक्तिलाई समाजमा सजिलै जीवन निर्वाह गर्न सक्ने बनाउन सकियोस् ।

शर्मा (२०६१) मा, वर्तनको विचार अनुसार - “शिक्षण भनेको सिकाइका लागि उत्प्रेरणा सल्लाह, निर्देशन एवं साहस प्रदान गर्नु हो ।”

यसै गरी क्लार्कका अनुसार - “शिक्षण एउटा प्रक्रिया हो, जसको व्यवस्था एवं सञ्चालन विद्यार्थीको व्यवहारमा परिवर्तन ल्याउनका निम्ति गरिन्छ ।”

शर्मा एण्ड शर्मा (२०५८) का अनुसार - “बालकको आफ्नो क्षमता, दक्षता, सृजनात्मक विकास गरी उसले चाहे जस्तो सरल तरिकाबाट ज्ञान र सीप प्रदान गर्नु शिक्षकको दायित्व हो । बालकको विकासक्रम अनुसार बौद्धिक अभ्यास गराउनु शिक्षण हो र शिक्षण, बालक र वातावरण बीचको अन्तर्क्रिया हो ।”

Aggrawal (1997) का अनुसार - “सिकाइको लागि पर्याप्त क्रियाकलापहरू र अनुभवहरू जुटाउन आफ्नै प्रयासले विद्यार्थीलाई सिक्न सक्षम तुल्याउनु, विद्यार्थीहरूलाई सिक्नको लागि प्रेरित गर्नु समन्वय गर्नु, विद्यार्थी केन्द्रित शिक्षण गर्नु, विद्यार्थीहरूलाई दक्ष योग्य र अनुशासित तुल्याउनु, निदानात्मक र उपचारात्मक प्रक्रिया अपनाई विद्यार्थीलाई सक्षम तुल्याउनु विद्यार्थीहरूको संवेगात्मक स्थिरताको नेतृत्व प्रदान गर्नुलाई असल शिक्षणको रूपमा परिभाषित गरेका छन् ।” बालकमा सिकाइका लागि उत्प्रेरणा तथा साहस प्रदान गरी बालकको क्षमता, दक्षता, सृजनशीलता विकास गरी व्यवहारमा सकारात्मक परिवर्तन गर्नु नै शिक्षण हो ।

२.१.३ शिक्षकको शिक्षण प्रतिको धारणा र अभ्यास

धारणा र अभिवृत्ति भन्नाले व्यक्तिहरूमा निहित मनोवैज्ञानिक गुण हो । कुनै पनि विषय, घटना वा प्रक्रियाहरूप्रति गर्ने सामान्यतया स्थिर प्रवृत्ति नै अभिवृत्ति वा धारणा हो ।

खनाल र अन्य (२०६५) मा, थर्स्टनले अभिवृत्तिलाई “कुनै विशिष्ट विषयवस्तु प्रति व्यक्तिको प्रवृत्ति वा पूर्वर्ज निर्धारित विचार” भनेका छन् । जे.सि. नुनालिका अनुसार - “अभिवृत्ति भन्नाले कुनै सामाजिक विषय, भौतिक वस्तु मानिसहरूको समूह, खास व्यक्ति, सामाजिक संस्थाहरू, सरकारी नीति आदि प्रतिको व्यक्तिको सोचाइ वा विचार हो ।”

मनोवैज्ञानिक शब्दकोष (१९९६) अनुसार - “कुनै व्यक्ति, वस्तु, संस्था वा मुद्दा सम्बन्धमा व्यवहार गर्ने वा प्रतिक्रिया गर्ने सामान्यतया स्थिर प्रवृत्ति नै अभिवृत्ति हो ।”

Shrestha (1982) मा Elisassen and Martin का अनुसार शिक्षकको शिक्षणप्रतिको धारणा वा अभिवृत्ति कस्तो प्रकारको रहेको छ, त्यसले शिक्षण अभ्यासमा प्रभाव पारिरहेको हुन्छ । शिक्षकको शिक्षण प्रति सकारात्मक अभिवृत्ति छ, भने शिक्षकले आफ्नो पेशा र विषयमा रुची भई शिक्षण कार्यलाई राम्रो ढङ्गले सम्पन्न गर्न सक्दछ र आफ्नो शिक्षण अभ्यासप्रति सन्तुष्ट हुन्छन् । यदि शिक्षकको शिक्षणप्रति नकारात्मक अभिवृत्ति छ भने शिक्षकले आफ्नो विषय, पेशा प्रतिको रुची हुँदैन र शिक्षणका अभ्यास प्रभावकारी हुन सक्दैन । यदि शिक्षकमा अनिश्चित अभिवृत्ति छ, भने उसको पेशा र विषय प्रतिको धारणा, रुची शुन्य हुन्छ । यस्ता शिक्षकले शिक्षणलाई सहि रूपमा सम्पन्न गर्न सक्दैनन् । तसर्थ एउटा असल शिक्षकमा शिक्षणप्रति सकारात्मक धारणा वा अभिवृत्ति हुनु जरुरी छ । जसले गर्दा शिक्षण अभ्यासलाई सकारात्मक रूपमा सहि तरिका र विधि अपनाएर सम्पन्न गर्न सकिन्छ ।

खरेल, मोतिलाल (२००२) ले आफ्नो शोधपत्रमा उदृत गरे अनुसार विद्यालयको गणित विषय र यसको अभ्यासमा शिक्षकहरूबीचको विशिष्टीकरण चार्ट प्रतिको धारणा शीर्षक राखेर अध्ययन गर्नुभएको थियो । जसमा उहाँले गुल्मी जिल्लाका २२ शिक्षकहरूलाई नमूनाको रूपमा लिई अध्ययन गर्दा शिक्षकहरूको विशिष्टीकरण चार्ट प्रतिको धारणा सकारात्मक हुँदाहुँदै पनि अभ्यासमा कुनै सम्बन्ध नरहेको कुरा उल्लेख गर्नुभएको थियो ।

तिवारी, कृष्णराज (२००२) ले आफ्नो शोधपत्रमा उदृत गरे अनुसार कृषक बाबुआमा र कृषक बाहेकका अन्य बाबुआमाको विद्यालयको गणित विषय प्रतिको धारणा सम्बन्धी शीर्षकमा अध्ययन गर्नुभएको थियो । उहाँले चितवन जिल्लाका ८ स्कुल अन्तर्गतका ४८ कृषक बाबुआमा र ४८ कृषक बाहेकका अन्य बाबुआमालाई नमूनाको रूपमा छनौट गरी अध्ययन गर्दा दुवै समूहका बाबुआमाको विद्यालयको गणित विषय प्रतिको धारणा सकारात्मक रहेको पाइयो । तर औसतमा हेर्दा कृषक बाहेकका बाबुआमाको धारणा अरु बढी सकारात्मक रहेको पाइयो ।

श्रेष्ठ, के.एन. (१९८२) ले आफ्नो शोधपत्रमा उदृत गरे अनुसार शिक्षकको धारणा र शिक्षणको सफलता सम्बन्धी एक मूल्यांकन अध्ययन गर्नुभएको थियो । जसमा उहाँले सकारात्मक धारणा र तालिमले सधैं व्यक्तिको जागिरमा सफलता मिल्दछ भन्ने कुरालाई स्वीकार गर्नुभएको छ । Elrason and Martin (1949) ले शिक्षण प्रतिको रुचि र सकारात्मक धारणाले शिक्षणमा सफलता मिल्दछ भन्ने कुराको निष्कर्षमा पुगेका थिए । धेरैजसो अध्ययनले पनि शिक्षकको शिक्षण प्रतिको धारणा र शिक्षणको सफलता एक आपसमा सम्बन्धित छन् भन्ने कुरा पुष्टि गरेका छन् ।

२.२ सैद्धान्तिक अध्ययन

प्रसिद्ध मनोवैज्ञानिक जीन पियाजेको सिकाइ सिद्धान्त बालकले गणितीय धारणाहरू Number and space कसरी विकसित गर्दछ, भन्ने अध्ययनमा आधारित छ । सानो अवस्थामा बालकलाई उसले देखेका वस्तुले प्रभावित पार्दछ र जब ठूलो हुँदै जान्छ उसले तार्किक तथा अमूर्त तरिकाले सांसारिक वस्तुलाई प्रयोग गर्न सामर्थ्य प्राप्त गर्दछ । उनका अनुसार यदि बालकलाई भौतिक र सामाजिक

वातावरणसंग क्रिया प्रतिक्रिया गर्न अवसर दिइन्छ भने उमेर संगसंगै उसको ज्ञानको र दक्षताको पनि वृद्धि हुँदै जान्छ । त्यसैले शिक्षकहरूले बालकको निश्चित उमेरमा गर्न सक्ने क्षमताको पहिचान गर्न सक्नु पर्दछ । बालकलाई गणित कसरी सिकाउने भन्दा पनि यिनीहरू कसरी गणित सिक्दछन् । कुन अवस्थामा के पढाउने भन्ने कुरामा पियाजेको सिद्धान्त केन्द्रित छ ।

आदर्शवादीहरूले जुनसुकै विषयको शिक्षण सिकाइ क्रियाकलापको प्रभावकारीता शिक्षकको विवेकमा सुम्पेका छन् । आदर्शवादी सुकरातले प्रश्नोत्तर विधि र छलफल विधिद्वारा शिक्षणलाई अगाडि बढाउनु पर्दछ भनेका छन् भने उनका शिष्य प्लेटोले वादविवादलाई शैक्षिक प्रक्रियाको रूपमा सिफारिस गरेका छन् । हंगलले तार्किक विधिद्वारा उपयुक्त शिक्षण सिकाइ क्रियाकलाप हुने कुरामा जोड दिएका छन् (सिंह, २०६५) । शिक्षाविद्हरूको भनाई त्यसो भए तापनि गणित विषय शिक्षणमा आगमन र निर्देशित खोज विधि उपयुक्त मानिन्छ भने सामाजिक र स्वास्थ्य जनसंख्या तथा वातावरण शिक्षा विषयमा छलफल विधि, प्रश्नोत्तर विधि र स्थलगत भ्रमण विधि उपयुक्त मानिन्छ ।

थर्स्टनले अभिवृत्तिलाई “कुनै विशिष्ट विषयवस्तु प्रति व्यक्तिको प्रवृत्ति, पूर्वाग्रह वा पूर्व निर्धारित विचार” भनी परिभाषित गरेका छन् ।

J.C. Nunnally अभिवृत्तिको परिभाषा दिँदै भन्छन् “अभिवृत्ति भन्नाले कुनै सामाजिक विषय, भौतिक वस्तु मानिसहरूको समूह, खास व्यक्ति, सामाजिक संस्थाहरू, सरकारी नीति आदि प्रति व्यक्तिको सोचाइ वा विचार हो” । शिक्षणप्रति व्यक्तिको विचार राम्रो भएमा शिक्षण पेशा राम्रो हुने तथा शिक्षणप्रति नकारात्मक धारणा भएमा शिक्षण पेशा नराम्रो हुन्छ ।

२.३ सम्बन्धित साहित्यको पुनरावलोकन

गणित विषयसम्बन्धी साहित्य

सान्दर्भिक साहित्यको पुनरावलोकन गर्ने क्रममा विभिन्न लेख रचनाहरूको अध्ययन गर्ने सिलसिलामा “गणित शिक्षणमा प्रभावकारी ल्याउने केही उपाय” भन्ने शीर्षकमा मोहन देव भट्टले लेख्नु भएको लेखमा हाम्रो सन्दर्भमा भौगोलिक विकटता, शिक्षाको लागि कम सरकारी लगानी, पाठ्यपुस्तक सम्बन्धी समस्याहरू, दक्ष तथा तालिम प्राप्त शिक्षकको कमी जस्ता समस्याले गर्दा प्रभावकारी शिक्षण हुन सकेको छैन । त्यसैले गणितको विषयवस्तु प्रस्तुतीकरणमा What, How र Why भन्ने तीन प्रश्नको उत्तर दिनु अति आवश्यक हुन्छ भन्ने कुरामा जोड दिइएको छ ।

पोखरेल (२०६०) ले आफ्नो शोधपत्रमा उद्धृत गरे अनुसार “कक्षा ६ को गणित शिक्षण सिकाइमा शिक्षक र विद्यार्थीले सामना गर्नुपरेका समस्याहरू” शीर्षकमा शिक्षक र विद्यार्थीले सामना गर्नुपरेका समस्या पत्ता लगाउनु र कमजोर देखिएका विद्यार्थीहरूको सिकाइका समस्याहरू समाधानका उपायहरू खोजी गर्नु उद्देश्य राखेर गर्नुभएको अनुसन्धानमा राम्ररी तयारी र योजना बनाएर नआउँदा पर्याप्त मात्रामा शिक्षण सामग्री नहुँदा एउटै कक्षामा धेरै र जातीय विविधता भएका विद्यार्थी हुँदा प्रभावकारी

रूपमा निरन्तर र व्यक्तिगत मूल्यांकन गर्न नसक्दा शिक्षकहरूलाई समस्या भएको साथै शिक्षकले पाठप्रति पर्याप्त रुचि नजगाउँदा पाठ्यसामग्री पूर्ण र स्पष्ट नहुँदा सिकाइमा समस्या उत्पन्न भएको देखिएको छ ।

विज्ञान विषयसम्बन्धी साहित्य

साहित्यको पुनरावलोकन गर्ने क्रममा विभिन्न लेख रचनाहरूको अध्ययन गर्ने क्रममा “विज्ञान शिक्षणमा प्रभावकारी शिक्षण विधि” भन्ने शीर्षकमा उमेश दाहालले लेख्नु भएको लेखमा हाम्रो देशको सन्दर्भमा हाम्रो देश तीन भूभागले बनेको रहेको छ । जुन दक्षिणतिर तराई, बीचमा पहाड र उत्तरतिर हिमाल प्राकृतिक रूपमै विकटता रहेको देशमा विज्ञान शिक्षण गर्न धेरै कठिनाई भएको हो । देशको भौगोलिक विकटताले विज्ञानमा प्रयोगशाला तथा शिक्षण सामग्रीहरूको अभाव तथा सामुदायिक विद्यालयमा सरकारको कम सरकारी लगानी रहेको, दक्ष र तालिम प्राप्त विज्ञान शिक्षकको कमी जस्ता समस्याले विज्ञान शिक्षण हुन सकेको छैन ।

सामाजिक विषयसम्बन्धी साहित्य

शिक्षक शिक्षा (२०६४) मा भोज बहादुर बलायारले आफ्नो शोधपत्रमा उद्धृत गरे अनुसार शिक्षकको पेशागत अभिवृद्धिमा कार्यगत अनुसन्धानको सहयोग भन्ने शीर्षकमा काभ्रे जिल्लाको माध्यमिक विद्यालयमा (परिवर्तित नाम) भ्रमण गर्ने समस्या अनुसन्धान गर्दा, सो विद्यालयमा अध्यापन गराउने १५ जना शिक्षकमध्ये माध्यमिक विद्यालयमा ६ जना शिक्षक रहेकोमा ४ जना स्थायी र २ अस्थायी भएको उल्लेख गर्नुभएको थियो । जसमध्ये २ जना अस्थायी शिक्षक भर्खरै विश्वविद्यालयबाट उपाधि लिइ ६ महिनादेखि काम गर्दै आएका थिए । उनीहरू शैक्षिक पेशामा ज्ञान, सीपको हिसाबले गर्दा काचै देखिए तापनि विद्यालयको लागि केही गछौं भन्ने अठोटका साथ शिक्षण गरिराखेका थिए । भने स्थायी २ जना मध्ये उमेरको हिसाबले ५० वर्ष नाघेका र २ दशकभन्दा बढीको शिक्षण अनुभव हाँसिल गरेका साथै छलफलको क्रममा उहाँहरूले “यो त हाम्रो वैकल्पिक र बुढेसकालको समय काट्ने बाटो हो ।” भन्ने धारणा राखेका थिए । त्यस्तै अर्को दुई जना स्थायी शिक्षक ४० वर्ष नाघेका र १० वर्ष सेवा अवधि पुरा गरेका थिए । उनीहरूको रुची, लगाव, प्रतिबद्धतामा क्रमशः घट्दो अवस्था देखिएको कुरा औल्याएका थिए । यी माथिका सबै शिक्षकको योग्यता, तालिम, विषय विशिष्टिकरण, उमेर, जातजाती, शैक्षिक अनुभव र अध्यापन गराउने विषयमा केहीमा समानता र भिन्नता रहेको थियो । फलस्वरूप फरक विचार, फरक अनुभव पाइयो । यसबाट विद्यालयको शिक्षक संरचनाले शिक्षणमा प्रत्यक्ष तथा अप्रत्यक्ष प्रभाव पारेको कुराहरू उल्लेख गरेको थियो ।

खनाल (वि.सं.२०६७) ले आफ्नो शोधपत्रमा उद्धृत गरे अनुसार “माध्यमिक तहका शिक्षकहरूको कक्षा शिक्षण अवस्था” शीर्षकमा अध्ययन गरेको थियो । यस अध्ययनमा शिक्षकहरूको शैक्षणिक योजनाको अवस्था, कक्षाकोठा व्यवस्थापनको अवस्था र कक्षा शिक्षणको अवस्था पत्ता लगाउने उद्देश्य राखेका थियो । यस अध्ययनको निष्कर्ष शिक्षकहरूले शैक्षिक योजना निर्माण नगरी शिक्षण गर्ने परिपाटी रहेको पाइएको थियो । यस्तै शैक्षिक सामग्रीको निर्माण आफै वा विद्यार्थीलाई निर्माण गर्न नलगाउने

गरेको र विद्यालयमा उपलब्ध सामग्रीहरू मात्र प्रयोग गर्ने गरेको पाइएका थियो । यसै गरी कक्षाकोठाको उपयुक्त व्यवस्थापन नगरेर नै शिक्षण गर्ने गरेको पाइएको थियो । शिक्षकहरूले विशेष गरी व्याख्यान विधिलाई शिक्षण विधिको रूपमा प्रयोग गरेको पाइएको थियो । कक्षा शिक्षणको अन्त्यमा विद्यार्थी मूल्याङ्कनका विभिन्न तरिकाहरू सामुहिक/व्यक्तिगत प्रश्न सोधेर, कक्षाकार्य गर्न लगाएर कक्षा प्रस्तुतिकरण गर्न लगाएर गर्ने गरेको पाइयो । शिक्षकले गृहकार्य र सारांश प्रस्तुत गर्ने गरेको पाइएको थियो, तर पृष्ठपोषण प्रदान भने कम मात्र शिक्षकले प्रदान गर्ने गरेको पाइएको थियो । समग्रमा यस अध्ययनले शिक्षकहरूको शिक्षण सीप कक्षाकोठामा सन्तोषजनक रूपमा प्रदर्शन हुन नसकेको निष्कर्ष निकालेको थियो ।

सिकाई क्रियाकलाप सम्बन्धी साहित्य

CERID (1969) ले प्राथमिक तहमा विद्यार्थी उपलब्धी उच्च पार्नको निम्ति राम्रो तालिम विषयक गोष्ठी काठमाडौंमा सम्पन्न गर्‍यो । यस गोष्ठीले पनि तालिम प्राप्त र अप्राप्त शिक्षक बीच शिक्षण क्रियाकलाप सम्बन्धमा तुलना गरेको छ । यो सेमिनार प्राथमिक विद्यालयका शिक्षकहरूमा सीमित थियो । प्राथमिक विद्यालयका विद्यार्थीहरूको उपलब्धि उच्च पार्नको निम्ति तालिम दिनु आवश्यक छ भन्ने निष्कर्षमा पुगेको थियो । यो सेमिनारको निष्कर्ष अनुसार तालिम प्राप्त शिक्षकले मूल्यांकनका साधनहरू कुशल तरिकाले प्रयोग गर्ने गर्दछन् । यस गोष्ठीले वास्तवमा तालिम प्राप्त र अप्राप्त शिक्षक बीचको भिन्नतालाई दर्शाएको छ तर नेपालमा तालिम प्राप्त शिक्षकहरूले आफूले सिकेको सीपलाई पनि प्रदर्शन गर्दैनन् अर्कोतर्फ पाठयोजना बनाएर शिक्षण गर्ने शिक्षक पनि कमै मात्रामा भेटिन्छन् । एउटै शिक्षकले ५/६ वटा कक्षाहरू अध्यापन गर्नुपर्ने भएकोले पाठयोजना बनाएर शिक्षण गर्नु पनि असम्भव छ । वास्तवमा तालिम प्राप्त शिक्षकहरूले तालिममा सिकेका सीपहरूलाई प्रदर्शन गरेर अध्यापन गरेको खण्डमा अवश्य पनि विद्यार्थी उपलब्धि उच्च पार्न सकिन्छ ।

२.४ प्रयोगात्मक साहित्यको पुनरावलोकन

यस अध्ययन शीर्षकसँग पूर्ण रूपमा मेल खाने अध्ययन/अनुसन्धानहरू हालसम्म नभएको पाइए तापनि आंशिक रूपमा यस अध्ययन शीर्षक तथा उद्देश्यहरूसँग मिल्ने खालका विभिन्न व्यक्ति, संघ-संस्था तथा सरकारी निकायबाट गरिएका अध्ययन तथा अनुसन्धानहरूबाट प्राप्त निष्कर्षलाई प्रयोगात्मक साहित्यको पुनरावलोकन अन्तर्गत समेट्न प्रयास गरिएको छ ।

कर्माचार्य (वि.सं. २०३२) ले आफ्नो शोधपत्रमा उद्धृत गरे अनुसार अध्ययनमा शिक्षक शिक्षण योजना बिना नै कक्षामा उपस्थित हुने र समयमा कहिले पनि उपस्थिति नहुने कुरा उल्लेख गरेको थियो । यस अध्ययनमा १५ प्रतिशत शिक्षकले मात्र अध्यापनमा पाठ्यपुस्तकको प्रयोग गरेका कुरा उल्लेख गरिएको थियो ।

फुयाँल (वि.सं. २०५५) ले आफ्नो शोधपत्रमा उद्धृत गरे अनुसार अध्ययनमा नीजि विद्यालयमा ४० प्रतिशत शिक्षकको प्रश्नोत्तर विधिको प्रयोग गर्ने र सरकारी विद्यालयका शिक्षकहरूले समस्या

समाधान, प्रवचन, छलफल, प्रदर्शन तथा प्रयोगात्मक विधिको प्रयोग गरी पाठको आरम्भ गरेर शिक्षण गर्ने गरेको पाइएको छ । यस अध्ययनले पूर्वपाठको गृहकार्य सम्बन्धमा कपीहरूको संकलन, कपीहरूको जाँच, फिर्ता र पृष्ठपोषणलाई अध्ययनमा समेटेको थियो ।

विष्ट (वि.सं. २०५९) ले आफ्नो शोधपत्रमा उद्घृत गरे अनुसार अध्ययनमा माध्यमिक शिक्षा परियोजनाद्वारा माध्यमिक शिक्षकलाई दिएको तालिमले शिक्षकको धारणा, विकास, प्रकृति, व्यवहार र कक्षाकोठाको उपलब्धी राम्रो रहेको उल्लेख गरेको थियो ।

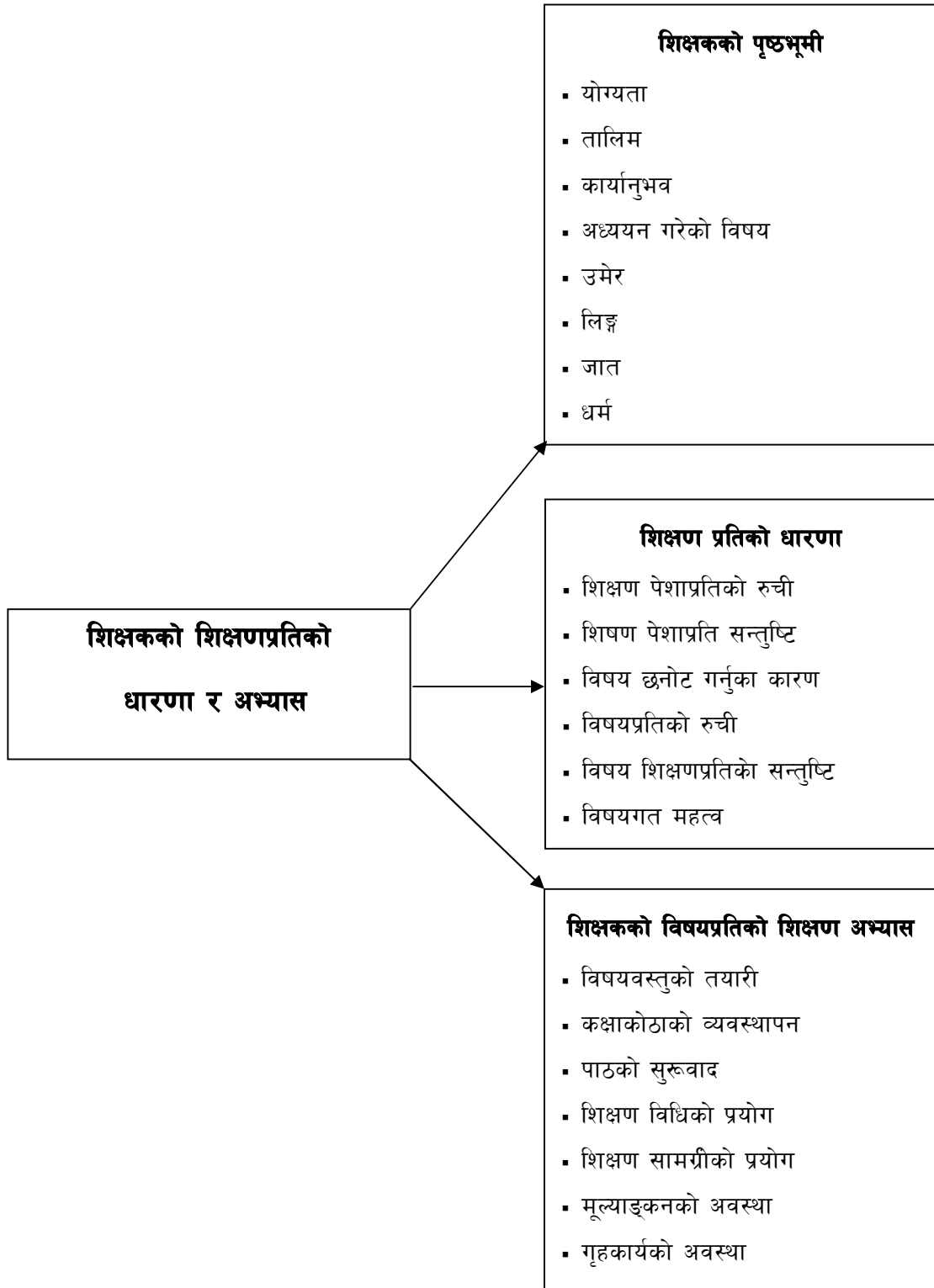
सेरिड (वि.सं. २०५९) ले गरेको अध्ययनमा तालिम प्राप्त शिक्षकलाई शिक्षक निर्देशिकाको सामुहिक छलफल, स्थलगत भ्रमण, खोज, धारणाको विकास, समस्या समाधान, खेलहरू, वास्तविक वस्तुको प्रयोग गर्न सल्लाह दिएको पाइएको थियो ।

CERID (2003) का अनुसार - कक्षाकोठामा तालिमका सीपहरूको स्थानान्तरणसम्बन्धी गरिएको अध्ययनमा, अध्ययनमा परेका सबै विद्यालयमा दैनिक समय तालिम निर्माण गरिएको पाइयो । कक्षाकोठामा अत्यधिक विद्यार्थी भएको कारणले केटा र केटीका लागि छुट्टाछुट्टै लहरमा बस्ने व्यवस्था मिलाए पनि उपयुक्त कक्षा व्यवस्थापन नगरेको पाइएको थियो । यो अध्ययनमा परेका विद्यालय मध्ये २० प्रतिशत विद्यालयले मात्र शैक्षिक सामग्रीको रूपमा फ्लास कार्डलाई प्रयोग गर्ने गरेको पाइएको थियो । कक्षाकोठालाई आकर्षक बनाउन शैक्षिक सामग्रीहरूको व्यवस्थापन चार्ट, ग्राफ आदिको व्यवस्थापन, कालोपाटी व्यवस्था सम्बन्धमा शिक्षकहरूलाई दिइएको तालिमको कार्यान्वयनमा कालोपाटी सबै विद्यालयमा भुण्ड्याइएको पाइयो भने थोरै विद्यालयका कक्षाकोठामा मात्र चार्ट, चित्रहरू समावेश गर्ने गरेको पाइएको थियो ।

CERID (2004) का अनुसार “गृहकार्य, कक्षाकार्य र कक्षाकोठा अन्तरक्रियाको माध्यमबाट कमजोर विद्यार्थीहरूभन्दा राम्रो विद्यार्थीहरूले बढी फाइदा लिन सकेको पाइयो । जुन कार्य शिक्षकहरूले विद्यार्थीहरूलाई बढी ध्यान दिन, बढी कार्यहरू गर्न लगाउने र सहयोगको भूमिका निर्वाह गरेका विद्यार्थीहरूले बढी सिक्न सक्दछन् भन्ने कुरा उल्लेख गरिएको छ ।”

२.५ अवधारणात्मक ढाँचा

माध्यमिक विद्यालय तहमा शिक्षकको शिक्षण प्रतिको धारणा र अभ्यास सम्बन्धी शीर्षकमा अध्ययन गर्न निम्नानुसारको अवधारणात्मक ढाँचा तयार गरिएको छ ।

परिच्छेद तीन

अनुसन्धान विधि

कुनै पनि अध्ययन तथा अनुसन्धानलाई पूरा गर्नका लागि अपनाइने तरिकालाई अध्ययन विधि भनिन्छ । अध्ययन विधि अध्ययनको प्रकृति, उद्देश्य एवम् अनुसन्धानकर्ताको रुची एवम् आवश्यकतामा निर्भर हुने गर्दछ । अध्ययन विधिले अनुसन्धान कार्यलाई सरल तथा सहज तरिकाले सम्पन्न गर्नको लागि महत्वपूर्ण भूमिका खेल्दछ । यसले अनुसन्धान कार्यलाई मार्गदर्शन प्रदान गर्दछ । अध्ययनकर्ताले आफ्नो अनुसन्धान कार्यमा कस्तो ढाँचाको प्रयोग गर्ने ? नमूना छनौट कसरी गर्ने ? के-कस्ता साधनहरूको प्रयोग गरेर तथ्यांक संकलन गर्ने ? र संकलित तथ्यांकलाई के कसरी विश्लेषण गर्ने भन्ने कुरा अध्ययन अनुसन्धान विधिमा उल्लेख गरिएको हुन्छ । अध्ययन विधिलाई परिमाणात्मक, गुणात्मक र मिश्रित गरी तीन किसिममा विभाजन गर्न सकिन्छ । यस अध्ययनको उद्देश्य प्राप्त गर्न आवश्यकता अनुसार परिमाणात्मक तथा गुणात्मक विधिको प्रयोग गरिएको छ ।

३.१ अनुसन्धानको ढाँचा

अनुसन्धानका लागि निश्चित योजना तथा रणनीतिको आवश्यकता पर्दछ । पूर्व योजना तथा तयारी बिना गरिने अनुसन्धान निश्चित लक्ष्यसम्म पुग्न सक्दैन । त्यसकारण अनुसन्धानका लागि तयार पारिने वृहत योजना तथा रणनीतिलाई नै अनुसन्धान ढाँचा भनिन्छ । अर्थात् अनुसन्धानको उद्देश्य हासिल गर्ने गरी बनाइएको योजना अनुसन्धान ढाँचा हो । माध्यमिक तहमा शिक्षकहरूको शिक्षणप्रतिको धारणा र अभ्यास शीर्षक अन्तर्गत अध्ययन गर्न तल उल्लेखित स्रोत र साधनहरू भएको निम्नानुसारको अनुसन्धान ढाँचा तयार पारिएको छ ।

क्र.सं.	उद्देश्य	स्रोत	साधन
(क)	शिक्षकको पृष्ठभूमी पहिचान गर्नु ।	शिक्षक	व्यक्तिगत विवरण फाराम
(ख)	शिक्षकको शिक्षणप्रतिको धारणा पत्ता लगाउनु ।	शिक्षक	लिकर्ट विधि
(ग)	शिक्षकको विषयगत शिक्षण अभ्यासको अवस्था पत्ता लगाउनु ।	शिक्षक, विद्यार्थी	अन्तर्वार्ता, कक्षा अवलोकन फाराम, लक्षित समूह छलफल

३.२ जनसंख्या र नमूना छनोट

यस अध्ययनका लागि उद्देश्यमूलक नमूना छनोट विधिका आधारमा जनसंख्याको नमूना छनोट गरिएको थियो । उद्देश्यमूलक विधिद्वारा जनसंख्या छनोट गर्दा अध्ययनका उद्देश्यहरू अनुसार आवश्यक सूचना संकलन गर्न सकिने गरी नमूना छनोट गरिएको थियो ।

३.२.१ जिल्ला छनोट

यस अध्ययनका लागि सर्लाही जिल्लालाई छनोट गरिएको थियो । यो ठाउँ अध्ययनकर्ता स्थायी अध्ययनको उद्देश्य परिपूर्ति गर्न उपयुक्त तथा पायक पर्ने भएकाले छनोट गरिएको हो ।

३.२.२ विद्यालय छनोट

यस अध्ययनका लागि मदनपुर र मलंगवा श्रोतकेन्द्र अन्तर्गतका मा.वि. मध्ये उद्देश्यमूलक नमूना छनोट विधिको प्रयोग गरी ४ वटा विद्यालयहरूलाई छनोट गरिएको थियो । अध्ययनले राखेका उद्देश्यहरू परिपूर्ति गर्न सजिलो पर्ने भएकोले विद्यालयहरूको छनोट गरिएको थियो ।

३.२.३ शिक्षकको छनोट

यस अध्ययनका लागि छनोटमा परेका विद्यालयका, कक्षा ९ का गणित, विज्ञान, सामाजिक अध्ययन विषयका ३/३ शिक्षकहरू गरी जम्मा १२ जना शिक्षकहरूलाई छनोट गरिएको थियो ।

३.२.४ विद्यार्थी छनोट

यस अध्ययनका लागि छनोटमा परेका विद्यालयका कक्षा-९ मा अध्ययनरत विद्यार्थीहरू मध्ये उद्देश्यमूलक नमूना छनोट विधिको प्रयोग गरी प्रत्येक विद्यालयबाट ८/८ जना विद्यार्थीहरूलाई छनोट गरिएको थियो ।

३.३ तथ्याङ्कको श्रोत

यस अध्ययनका लागि आवश्यक तथ्याङ्क संकलन गर्न निम्न लिखित श्रोतहरूको प्रयोग गरिएको थियो ।

३.३.१ प्राथमिक श्रोत

यस अध्ययनका लागि शिक्षकको व्यक्तिगत विवरण फाराम, लिर्कट विधि, अन्तर्वार्ता र कक्षा अवलोकन फारामको प्रयोग गरी शिक्षकबाट तथा लक्षित समूह छलफल विधिको प्रयोग गरी विद्यार्थीबाट आवश्यक प्राथमिक सूचना तथा तथ्याङ्क संकलन गरिएको थियो ।

३.३.२ द्वितीय श्रोत

प्राथमिक श्रोतबाट संकलन गर्न नसकिएका सूचना तथा तथ्याङ्कहरू सम्बन्धित विद्यालय प्रशासन, जि.शि.का., शिक्षा विभाग, शिक्षा मन्त्रालय लगायत विभिन्न संघसंस्थाहरू तथा व्यक्तिहरूबाट प्रकाशित गरिएका अनुसन्धानात्मक कृति, लेख रचना र समाचार आदिबाट द्वितीय श्रोतको रूपमा संकलन गरिएको थियो ।

३.४ सूचना सङ्कलनका साधनहरू

यस अध्ययनका लागि आवश्यक सूचना तथा तथ्याङ्क संकलनका लागि निम्नलिखित साधनहरूको प्रयोग गरिएको थियो ।

३.४.१ शिक्षकको व्यक्तिगत विवरण फाराम

शिक्षकको पृष्ठभूमि पहिचान गर्न व्यक्तिगत विवरण फाराम निर्माण गरिएको थियो जसको नमूना अनुसूची ४ मा छ ।

३.४.२ लिफ्ट विधि

शिक्षकहरूको शिक्षणप्रतिको धारणा बारेमा सूचना संकलन गर्न लिफ्ट स्केल तयार गरिएको थियो जो अनुसूची ५ मा छ ।

३.४.३ अन्तर्वार्ता

शिक्षकहरूको विषयगत शिक्षण अभ्यासको अवस्था पत्ता लगाउन छनोटमा परेका विषय शिक्षकहरूका लागि खुला प्रश्नावली निर्देशिका तयार गरिएको थियो । जसको नमूना अनुसूची ७ मा छ ।

३.४.४ कक्षा अवलोकन फाराम

शिक्षकहरूको शिक्षण अभ्यासको अवस्था पहिचान गर्नका लागि कक्षा अवलोकन फाराम निर्माण गरिएको थियो । अवलोकन फाराम अनुसूची ८ मा छ ।

३.४.५ लक्षित समूह छलफल निर्देशिका

शिक्षकहरूको शिक्षण अभ्यासप्रति विद्यार्थीहरूको धारणा बुझ्न विद्यार्थीहरूको लक्षित समूह छलफल निर्देशिका निर्माण गरिएको थियो । जसको नमूना अनुसूची १० मा छ ।

३.५ साधनको वैधता

तथ्याङ्क संकलनको लागि साधनहरूको निर्माण गरी सकेपछि आफ्ना सहपाठी साथीहरू, शिक्षक, शोध निर्देशकज्यूको सल्लाह र सुझाव अनुसार पुनः परिमार्जन गरी साधनको वैधता कायम गरिएको थियो ।

३.६ तथ्याङ्कको संकलन प्रक्रिया

यस अध्ययनका लागि तथ्याङ्क संकलन गर्न अनुसन्धानकर्ता स्वयम् अध्ययन क्षेत्रमा गएर नमूना छनोटमा परेका विद्यालयका शिक्षक र विद्यार्थीलाई प्रत्यक्ष भेटेर शिक्षकको व्यक्तिगत विवरण फाराम, लिफ्ट विधि, अन्तर्वार्ता, कक्षा अवलोकन र लक्षित समूह छलफल विधिको प्रयोग गरेर तथ्याङ्क संकलन गरिएको थियो ।

३.६.१ परिवेश निर्माण

यस अनुसन्धान क्रममा छनौटमा परेका प्रत्येक विद्यालयमा अनुसन्धानकर्ता स्वयम् अध्ययन क्षेत्रमा उपस्थित भई आफ्नो अध्ययनको उद्देश्य प्रधानाध्यापक तथा शिक्षकहरूलाई बताएर अनुसन्धान कार्यका लागि आवश्यक सूचना तथा तथ्यांक संकलन गर्न अनुमति प्राप्त गरियो। साथै अध्ययनका लागि विद्यालय, शिक्षक र विद्यार्थीहरूबाट प्राप्त सूचना तथा तथ्यांक अन्यत्र उपयोग नगरिने र सूचनादाताहरूका विचार, भावनाहरू गोप्य राख्ने विश्वास दिइएको थियो।

३.६.२ शिक्षकको व्यक्तिगत विवरण संकलन

शिक्षकको व्यक्तिगत विवरण संकलन गर्न छनौटमा परेका प्रत्येक विषयका शिक्षकसँग अन्तर्वार्ता लिएर शिक्षकको व्यक्तिगत विवरण फाराम भरी सूचना संकलन गरिएको थियो।

३.६.३ अन्तर्वार्ता

शिक्षकको विषयगत अभ्यास सम्बन्धी मत संकलन गर्न छनौटमा परेका प्रत्येक विषयका शिक्षकहरूलाई खुल्ला प्रश्नावलीको प्रयोग गरी अन्तर्वार्ता लिई सूचना संकलन गरिएको थियो।

३.६.४ लिफ्ट विधिको प्रयोग

शिक्षकको शिक्षण प्रतिको धारणा पत्ता लगाउन तयार गरिएका २० वटा सकारात्मक र नकारात्मक वाक्यांशहरूमा छनौटमा परेका प्रत्येक विषयका शिक्षकलाई प्रतिक्रिया गर्न लगाएर शिक्षकको शिक्षण प्रतिको धारणा सम्बन्धी सूचना संकलन गरिएको थियो। यसरी संकलन गरिएको सूचनाका आधारमा शिक्षकहरूको प्राप्त अंक सम्बन्धी विवरण अनुसूची नं. ६ मा प्रस्तुत गरिएको छ।

३.६.५ कक्षा अवलोकन

शिक्षकहरूको विषयगत शिक्षण अभ्यासको अवस्था पत्ता लगाउन छनौटमा परेका विद्यालयका विषय शिक्षकहरूको २०६७ पौष २६ गतेदेखि २०६७ माघ १५ गतेसम्म प्रत्येक विद्यालयका छनौटमा परेका विषय शिक्षकहरूको कक्षा अवलोकन फाराम निर्देशिकामा उल्लेख गरिएका बुँदाहरूका आधारमा ३/३ पटक कक्षा अवलोकन गरी सूचना संकलन गरिएको थियो।

३.६.६ लक्षित समूह छलफल

यस अध्ययनका लागि छनौटमा परेका विद्यालयका कक्षा ९ मा अध्यापनरत शिक्षकको शिक्षण अभ्यास र शिक्षकप्रति विद्यार्थीहरूको धारणा पत्ता लगाउन प्रत्येक विद्यालयका विद्यार्थीहरूको छुट्टाछुट्टै समूह निर्माण गरी छलफल निर्देशिकाको प्रयोग गरी छलफल मार्फत सूचना संकलन गरिएको थियो।

३.६.७ सूचनाको वैधता निर्धारण

यस अध्ययनका लागि संकलन गरिएका सूचनाको वैधता निर्धारण गर्न शिक्षकको अन्तर्वाता मार्फत संकलन गरिएका सूचनालाई कक्षा अवलोकन र विद्यार्थीहरूको समूह छलफलबाट प्राप्त सूचनासंग तुलना गरेर वैधता निर्धारण गर्ने कोशिस गरिएको थियो ।

३.७ तथ्याङ्क विश्लेषण र व्याख्या

यस अध्ययनका लागि आवश्यक सूचना तथा तथ्याङ्कलाई विभिन्न श्रोतबाट संकलन गरेपछि विभिन्न शीर्षकमा विभाजन गरी आवश्यकता अनुसार गुणात्मक र परिमाणात्मक दुईवटै विधिहरूको प्रयोग गरी व्याख्या गरिएको छ ।

३.७.१ तथ्याङ्कको संगठन र रूपान्तरण

विभिन्न श्रोतबाट प्राप्त तथ्याङ्कहरूलाई प्रकृति र स्वरूप अनुसार छुट्टा-छुट्टै रूपमा संगठन र रूपान्तरण गरिएको छ ।

३.७.२ तथ्याङ्कको तालिकिकरण

तथ्याङ्कको प्रकृति र स्वरूपका आधारमा आवश्यकता अनुसार तालिकिकरण गरिएको थियो ।

३.७.३ तथ्याङ्कको व्याख्या

अध्ययनको क्रममा प्राप्त सूचना तथा तथ्याङ्कलाई संगठन, रूपान्तरण तथा तालिकीकरण गरी विश्लेषण गरेपछि, आवश्यकताअनुसार गुणात्मक र परिमाणात्मक विधिको प्रयोग गरी व्याख्या गरिएको छ ।

परिच्छेद चार

सूचनाको विश्लेषण र व्याख्या

अनुसन्धान कार्यमा सूचना र तथ्याङ्क संकलन गरिसकेपछि सर्वप्रथम त्यसको विश्लेषण र व्याख्या गर्नुपर्ने हुन्छ । यहाँ “माध्यमिक तहमा शिक्षकहरूको शिक्षणप्रतिको धारणा र अभ्यास” शीर्षक अन्तर्गत माध्यमिक तहमा अध्यापनरत गणित, विज्ञान र सामाजिक विषयका शिक्षकहरूको पृष्ठभूमि पहिचान र शिक्षणप्रतिको धारणा र अभ्यास पहिचान गर्नका लागि सर्लाही जिल्लाका २ वटा गा.वि.स. र एउटा न.पा. मध्येबाट उद्देश्यात्मक नमूना छनोट विधिद्वारा चारवटा विद्यालय छनोट गरियो । नमूना छनोटमा परेका विद्यालयका शिक्षकहरूलाई व्यक्तिगत विवरण फाराम, लिफ्ट स्केल, अन्तर्वार्ता प्रश्नावली, कक्षा अवलोकन फाराम र विद्यार्थीसंग लक्षित समूह छलफल गरी प्राप्त भएको सूचना तथा तथ्यांकलाई निम्न अनुसार विश्लेषण र व्याख्या गरिएको छ ।

४. विद्यालयहरूको सामान्य परिचय

सर्लाही जिल्ला नेपालको पाँच विकास क्षेत्र मध्ये मध्यमाञ्चल विकास क्षेत्र अन्तर्गत जनकपुर अञ्चलमा पर्दछ । यसको सदरमुकाम मलंगवा हो । यसमा दुईवटा गा.वि.स. र एउटा न.पा. भित्रका विद्यालयहरू मध्ये उद्देश्यमूलक नमूना छनोट विधिको प्रयोग गरी छनोट गरिएका ४ वटा मा.वि.हरूमा केन्द्रित रहेको थियो । यी चारवटा विद्यालयहरूमा श्री मदनपुर जमुनिया विरनगरा उच्च माध्यमिक विद्यालय मदनपुर, जमुनिया गा.वि.स. अन्तर्गत वार्ड ५ मा अवस्थित रहेको छ । यस विद्यालयको स्थापना २०३५ सालमा भएको हो । यस विद्यालयमा हाल उच्च मा.वि. तहसम्ममा जम्मा २० शिक्षक तथा कर्मचारी र करीब ३५० जना विद्यार्थीहरूको संख्या रहेको छ । यसै गरी श्री जनता दास उच्च मा.वि. हेमपुर गा.वि.स. वार्ड नं ६ मा अवस्थित रहेको छ । यस विद्यालयको स्थापना २०१४ सालमा भएको थियो । यसमा पनि यस वर्षदेखि उच्च मा.वि. का कक्षाहरू संचालन भइरहेका छन् । यसमा १५ जना शिक्षकहरू र करीब ३८७ जना विद्यार्थीहरूको संख्या रहेको छ । यसैगरी श्रीमती कृष्णदेवी जनता माध्यमिक विद्यालय मलंगवा नगरपालिकामा अवस्थित छ । यसको स्थापना २००४ सालमा भएको हो । यो विद्यालयमा हालसम्म मा.वि. तहमात्र संचालित रहेको छ । यस विद्यालयमा जम्मा १४ जना शिक्षक र करिब ५०५ जना विद्यार्थी संख्या रहेको छ र श्री पब्लिक माध्यमिक विद्यालय यो पनि मलंगवा न.पा. भित्रको वार्ड नं २ मा अवस्थित विद्यालय हो । यसको स्थापना २००४ सालमा भएको हो । यो विद्यालय हाल मा.वि. तह संचालित रहेको छ । यस विद्यालयमा जम्मा १२ जना शिक्षकहरू र करिब ३०० जना विद्यार्थीहरूको संख्या रहेको छ । यी विद्यालयहरू भौतिक रूपमा सम्पन्न भएपनि विद्यार्थी संख्याको अनुपातमा कक्षाकोठा र शिक्षक दरबन्दी अपर्याप्त छन् । तसर्थ सम्बन्धित निकायहरूबाट यस्ता विद्यालयहरूमा आवश्यक स्थायी शिक्षक दरबन्दी, भौतिक व्यवस्था लगायत उपयुक्त शैक्षिक वातावरण निर्माण गर्न सहयोग पुऱ्याउनु पर्ने देखिन्छ ।

४.१ शिक्षकहरुको पृष्ठभूमि पहिचान गर्नु

अध्ययनकर्ताले नमूना छनौटमा परेका विद्यालयमा कक्षा ९ मा गणित, विज्ञान र सामाजिक विषय अध्यापन गर्ने शिक्षकहरुको शैक्षिक योग्यता, तालिम विशिष्टिकरण गरेको विषय, अध्यापन गर्ने विषय, स्थायी, अस्थायी, लिङ्ग, उमेर, जात र धर्मका आधारमा शिक्षकहरुको पृष्ठभूमि पहिचान गर्न एउटा व्यक्तिगत विवरण फाराम तयार गरी सूचना संकलन गरियो । उक्त अध्ययनबाट प्राप्त सूचनालाई निम्नानुसार उपशीर्षक राखि विश्लेषण र व्याख्या गरिएको छ ।

४.१.१ विशिष्टिकरण गरेको विषय र अध्यापन गर्ने विषय

अध्ययनकर्ताले नमूना छनौटमा परेका चारवटै विद्यालयका माध्यमिक तहमा गणित, विज्ञान, सामाजिक अध्ययन विषय अध्यापन गर्ने शिक्षकहरुको विशिष्टिकरण गरेको विषय र अध्यापन गर्ने विषयका बारेमा सूचना संकलन गरिएको थियो । जसबाट प्राप्त सूचनालाई तलको तालिकामा देखाइएको छ ।

तालिका नं. ४.१ विशिष्टिकरण गरेको विषय र अध्यापन गर्ने विषय

क्र.सं.	विद्यालयको नाम	शिक्षकको नाम	विशिष्टिकरण गरेको विषय	अध्यापन गर्ने विषय
१.	श्री मदनपुर जमुनियाँ विरनगरा उच्च मा.वि. मदनपुर, सर्लाही	१. राजेन्द्र शाह २. सुरेन्द्र राय ३. गणेश राय	गणित विज्ञान जनसंख्या	गणित विज्ञान सामाजिक अध्ययन
२.	श्री जानकी दास जनता उच्च मा.वि. हेमपुर, सर्लाही	१. मनोज कु. मिश्र २. राज नारायण शाह ३. हरिचन्द्र लाल कर्ण	गणित विज्ञान जनसंख्या	गणित विज्ञान सामाजिक अध्ययन
३.	श्रीमती कृष्णादेवी जनता मा.वि. मलंगवा, सर्लाही	१. राम निवास शाह २. सन्त कु. कर्ण ३. जीतेन्द्र लाल कर्ण	गणित विज्ञान जनसंख्या	गणित विज्ञान सामाजिक अध्ययन
४.	श्री पब्लिक माध्यमिक विद्यालय मलंगवा, सर्लाही	१. रमेश कुमार लाल २. चन्देश्वर लाल ३. कृष्ण कुमार लाल दास	गणित विज्ञान जनसंख्या	गणित विज्ञान सामाजिक अध्ययन

स्रोत: स्थलगत सर्वेक्षण, २०६७ ।

माथिको तालिका नं. ४.१ लाई विश्लेषण गर्दा चारवटा विद्यालयका मा.वि. तहमा गणित, विज्ञान र सामाजिक अध्ययन विषय अध्यापन गर्ने शिक्षकहरुको विशिष्टिकरण गरेको विषय र अध्यापन

गर्ने विषयलाई देखाइएको छ । जसमा अधिकांश विद्यालयका शिक्षकहरूले आफूले विशिष्टिकरण गरेको विषय नै अध्यापन गरेका छन् भने कतिपय शिक्षकहरूको विशिष्टिकरण गरेको विषय एउटा र अध्यापन गर्ने विषय अर्को पाइएको छ । यसरी हेर्दा जनसंख्या विषयमा विशिष्टिकरण गरेको शिक्षकले सामाजिक अध्ययन विषय पढाउनु भएको छ । यसरी हेर्दा अधिकांश शिक्षकहरूले विशिष्टिकरण गरेको विषय र अध्यापन गर्ने विषय एउटै भएपनि ४ जना शिक्षकहरूको फरक पाइएको छ ।

४.१.२ शिक्षकहरूको शैक्षिक योग्यता र तालिमको अवस्था

अध्ययन क्षेत्रमा परेको चारवटै विद्यालयमा मा.वि. तहमा कक्षा ९ मा गणित, विज्ञान र सामाजिक अध्ययन विषय अध्यापन गर्ने शिक्षकहरूको शैक्षिक योग्यता र तालिमको अवस्थाका बारेमा सूचना संकलन गरिएको थियो । उक्त अध्ययनबाट प्राप्त सूचनालाई तलको तालिकामा प्रस्तुत गरिएको छ ।

तालिका नं. ४.२ शिक्षकहरूको शैक्षिक योग्यता र तालिमको अवस्था

क्र.सं.	विद्यालयको नाम	शिक्षकको नाम	अध्यापन/ शिक्षण गर्ने विषय	शैक्षिक योग्यता	तालिम
१.	श्री मदनपुर जमुनियाँ विरनगरा उच्च मा.वि. मदनपुर, सर्लाही	१. राजेन्द्र शाह २. सुरेन्द्र राय ३. गणेश राय	गणित विज्ञान जनसंख्या	बि.एड./एम. ए. बि.एड./एम.एस.सी. बि.एड.	प्राप्त प्राप्त प्राप्त
२.	श्री जानकी दास जनता उच्च मा.वि. हेमपुर, सर्लाही	१. मनोज कु. मिश्र २. राज नारायण शाह ३. हरिचन्द्र लाल कर्ण	गणित विज्ञान जनसंख्या	एम.एड. बि.एससी./बि.एड. बि.ए./बि.एड.	प्राप्त प्राप्त प्राप्त
३.	श्रीमती कृष्णादेवी जनता मा.वि. मलंगवा, सर्लाही	१. राम निवास शाह २. सन्त कु. कर्ण ३. जीतेन्द्र लाल कर्ण	गणित विज्ञान जनसंख्या	एम.एड. एम.एस.सी./बि.एड. बि.एड.	प्राप्त प्राप्त प्राप्त
४.	श्री पब्लिक माध्यमिक विद्यालय मलंगवा, सर्लाही	१. रमेश कुमार लाल २. चन्देश्वर लाल ३. कृष्ण कुमार लाल दास	गणित विज्ञान जनसंख्या	एम.एस.सी. बि.एस.सी./बि.एड. बि.कम./बि.एड.	प्राप्त प्राप्त प्राप्त

स्रोत: स्थलगत सर्वेक्षण, २०६७

माथिको तालिका नं. ४.२ लाई विश्लेषण गर्दा चारवटै विद्यालयमा गणित, विज्ञान र सामाजिक अध्ययन विषय अध्यापन गर्ने शिक्षकहरूको शैक्षिक योग्यता र तालिमको स्थितिको बारेमा अवगत गराइएको छ । जसबाट सबै शिक्षकहरूले त्यस तहका लागि आवश्यक शैक्षिक योग्यता हासिल गरेको पाइयो भने केही शिक्षकहरूले त आफ्नो योग्यता उच्च तहको शैक्षिक योग्यता हासिल गरेको पाइएको छ जुन विद्यालय र विद्यार्थीको भविष्यको लागि राम्रो पक्ष देखिन्छ । सबै शिक्षकहरू तालिम प्राप्त रहेको पाइयो । यसबाट अध्ययनमा परेका विद्यालयका विषय शिक्षकहरूको माध्यमिक तह अध्यापन गर्नका लागि आवश्यक पर्ने न्यूनतम शैक्षिक योग्यता र तालिमको अवस्था राम्रो रहेको स्पष्ट हुन्छ ।

४.१.३ कार्यानुभव वर्षका आधारमा विषय शिक्षकको अवस्था

अध्ययनका लागि छनौटमा परेका गणित, विज्ञान र सामाजिक अध्ययन विषयका शिक्षकहरूको कार्यानुभव वर्षका आधारमा अवस्था पहिचान गर्न शिक्षकको व्यक्तिगत विवरण फारामको प्रयोग गरी सूचना संकलन गरिएको थियो । जस अनुसार प्राप्त सूचनालाई तल तालिकाद्वारा प्रस्तुत गरिएको छ ।

तालिका नं. ४.३ कार्यानुभव वर्षका आधारमा शिक्षकको अवस्था

शिक्षकको कार्यानुभव वर्ष समूह	शिक्षक संख्या			जम्मा
	गणित	विज्ञान	सामाजिक अध्ययन	
१-५	१	१	-	२
५-१०	२	२	१	५
१०-१५	-	-	१	१
१५-२०	१	-	१	२
२०-२५	-	१	-	१
२५-३०	-	-	-	-
३०-३५	-	-	१	१
जम्मा	४	४	४	१२

स्रोत: स्थलगत सर्वेक्षण, २०६७

माथिको तालिकालाई विश्लेषण गर्दा छनौटमा परेका मा.वि. तहका गणित, विज्ञान र सामाजिक अध्ययन विषयका शिक्षकहरूको सबैभन्दा बढी कार्यानुभव वर्ष ५-१० समूहभित्र पर्ने ५ जना शिक्षकहरू रहेको देखियो । जुन गणित र विज्ञान २ र सामाजिक अध्ययन १ शिक्षक रहेको पाइयो । यसै गरी १-५ कार्यानुभव वर्ष र १५-२० कार्यानुभव वर्ष समूहमा पर्ने शिक्षकहरू २/२ जना रहेको पाइयो भने क्रमशः १०-१५, २०-२५ र ३०-३५ कार्यानुभव वर्ष समूहका १, १ र १ जना शिक्षकहरू रहेको देखियो ।

४.१.४ जातका आधारमा शिक्षकहरुको अवस्था

अध्ययनका लागि नमूना छनौटमा परेका विद्यालयका विषय शिक्षकहरुको जातको अवस्था पहिचान गर्न शिक्षकको व्यक्तिगत विवरण फारामको प्रयोग गरी सूचना संकलन गरिएको थियो । संकलनबाट प्राप्त नतिजालाई तल तालिकामा प्रस्तुत गरिएको छ ।

तालिका नं. ४.४ जातका आधारमा शिक्षकको अवस्था

क्र.सं.	जात	शिक्षक संख्या			जम्मा
		गणित	विज्ञान	सामाजिक	
१.	ब्राह्मण	१	-	-	१
२.	कायस्थ	१	२	३	६
३.	यादव	-	१	१	२
४.	तेली	२	१	-	३
५.	दलित/जनजाति	-	-	-	-
	जम्मा	४	४	४	१२

स्रोत: स्थलगत सर्वेक्षण, २०६७

माथिको तालिका नं. ४.४ लाई विश्लेषण गर्दा जातका आधारमा शिक्षकहरुको संख्या हेर्दा सबैभन्दा बढी कायस्थ जातका ६ जना र तेली जातका ३ जना, यादव जातका २ र ब्राह्मण जातका १ जना मात्र रहेको पाइयो । अन्य जात जस्तै दलित/जनजातिको एउटा पनि शिक्षक पाइएन । तसर्थ शिक्षण पेशामा सबै जातको समान पहुँच पुऱ्याउन सम्बन्धित निकायले पहल गर्नुपर्ने देखिन्छ । हालमा संविधान भएको व्यवस्था शिक्षा ऐन तथा नियमावलीमा भए अनुसार शिक्षण पेशामा पनि समावेशी बनाउनु पर्ने देखिन्छ ।

धार्मिक दृष्टिकोणबाट हेर्दा सबै शिक्षकहरु हिन्दू धर्म मान्ने नै रहेको पाइयो ।

४.१.५ शिक्षकहरुको पेशागत आधारमा स्थायी/अस्थायीको अवस्था

अध्ययनका लागि छनौट गरिएका चारवटै विद्यालयमा गणित, विज्ञान र सामाजिक अध्ययन विषय अध्यापन गर्ने शिक्षकहरुको स्थायी/अस्थायीको अवस्थाका बारेमा सूचना संकलन गरिएको थियो । जसबाट प्राप्त सूचनाहरुलाई तालिकामा प्रस्तुत गरिएको छ ।

तालिका नं. ४.५ शिक्षकहरूको पेशागत आधारमा स्थायी/अस्थायीको अवस्था

क्र.सं.	अध्यापन गर्ने विषय	स्थायी	अस्थायी	जम्मा
१	गणित	३	१	४
२	विज्ञान	३	१	४
३	सामाजिक अध्ययन	४	-	४
जम्मा		१०	२	१२

स्रोत: स्थलगत सर्वेक्षण, २०६७

माथिको तालिका नं. ४.५ लाई विश्लेषण गर्दा छनौटमा परेका चारवटै विद्यालयमा माध्यमिक तह कक्षा ९ मा गणित, विज्ञान र सामाजिक अध्ययन विषय अध्यापन गर्ने शिक्षकहरू मध्ये गणित विषयमा ३ जना स्थायी र १ जना अस्थायी, विज्ञान विषयमा ३ जना स्थायी, १ जना अस्थायी र सामाजिक विषयमा ४ जना स्थायी शिक्षक रहेको पाइयो । यसप्रकारले हेर्दा १२ जना शिक्षकहरू मध्ये १० जना स्थायी र २ जना अस्थायी शिक्षकहरू कार्यरत रहेको पाइएको छ । धेरै समय पहिलादेखि अस्थायी पदमा शिक्षण गर्दाको पीडा पनि शिक्षकहरूमा रहेको पाइयो । शिक्षक सेवा आयोगले पनि समय समयमा खुल्ला विज्ञापन नगर्दाको समस्या रहेको पाइयो ।

४.१.६ शिक्षकहरूको उमेरका आधारमा अवस्था

अध्ययनका लागि अध्ययनकर्ताले नमूना छनौटमा परेका चारवटै विद्यालयमा कक्षा ९ मा गणित, विज्ञान र सामाजिक अध्ययन विषयमा अध्यापन गर्ने शिक्षकहरूको उमेर सम्बन्धमा पनि अध्ययन गरिएको थियो ।

तालिका नं. ४.६ शिक्षकहरूको उमेरका आधारमा अवस्था

उमेर समूह	गणित	विज्ञान	सामाजिक अध्ययन	जम्मा शिक्षक
२०-३०	-	-	-	-
३०-४०	२	१	३	६
४०-५०	१	१	-	२
५०-६०	१	२	१	४
जम्मा	४	४	४	१२

स्रोत: स्थलगत सर्वेक्षण, २०६७

माथिको तालिका नं. ४.६ लाई विश्लेषण गर्दा सबैभन्दा बढी ३०-४० वर्ष उमेर समूहका ६ जना शिक्षकहरू रहेको पाइयो । २०-३० वर्ष उमेर समूहका शिक्षक नरहेको पाइयो । ४०-५० वर्ष उमेर समूहका २ जना र ५०-६० वर्ष उमेर समूहका ४ जना शिक्षक रहेको पाइयो । यसरी हेर्दा विद्यालयमा अधिकांश शिक्षकहरू वयस्क अवस्थाका रहेका र उमेर अन्तिम हुन लागेको शिक्षकहरू थोरै रहेको पाइएको छ । त्यसले यसमा ३०-४० वर्ष उमेर समूहका शिक्षकहरूको संख्या बढी रहेको पाइयो ।

४.१.७ शिक्षकहरूको लैङ्गिक अवस्था

अध्ययनकर्ताले नमूना छनौटमा परेका चारवटै विद्यालयमा गणित, विज्ञान र सामाजिक विषय अध्यापन गर्ने शिक्षकहरूको लैङ्गिक अवस्थालाई हेर्दा १२ जना शिक्षकहरू पुरुष रहेको पाइयो भने महिला शिक्षक नरहेको पाइयो । यसबाट सहजै अनुमान गर्न सकिन्छ कि माध्यमिक विद्यालय तहमा तराई क्षेत्रमा पुरुष शिक्षकको तुलनामा महिला शिक्षक नगन्य मात्रा अथवा नरहेको पाइयो । यसको कारण समाजमा अभैपनि पितृसत्तात्मक सोच र रुढीवादी परम्पराले गर्दा महिलाहरूको शिक्षामा पहुँचको कमी रहेको पाइयो ।

४.२ शिक्षकहरूको शिक्षणप्रतिको धारणा

यस अध्ययन शीर्षक अन्तर्गत छनौटमा परेका मा.वि. तहका कक्षा ९ मा अध्यापनरत गणित, विज्ञान र सामाजिक अध्ययन विषयका शिक्षकहरूको शिक्षणप्रतिको धारणा पत्ता लगाउन लिक्र्ट विधिको प्रयोग गरी सूचना संकलन गरिएको थियो । यो विधि अनुसार निर्माण गरिएका २० वटा सकारात्मक र नकारात्मक वाक्यहरूमा शिक्षकहरूलाई पूर्ण सहमत, सहमत, अनिश्चित, असहमत र पूर्ण असहमतमा प्रतिक्रिया गर्न लगाएर सकारात्मक वाक्य भएमा पूर्ण सहमतदेखि पूर्ण असहमत सम्म क्रमशः ५, ४, ३, २ र १ अंक साथै नकारात्मक वाक्य भएमा पूर्ण सहमतदेखि पूर्ण असहमतसम्म क्रमशः १, २, ३, ४ र ५ अंक प्रदान गरी २० वटा वाक्यहरूमा प्रत्येक शिक्षकले प्राप्त अंकको योगफललाई २० ले भाग गरी प्राप्त भागफलका आधारमा ३.५ देखि ५ अंक आएमा शिक्षकको शिक्षण प्रतिको धारणा तटस्थ र १ देखि २.५ सम्म अंक आएमा शिक्षकको शिक्षणप्रतिको धारणा नकारात्मक मानि विश्लेषण गरिएको छ । छनौटमा परेका विषय शिक्षकको शिक्षण प्रतिको धारणा पत्ता लगाउन लिक्र्ट विधिको प्रयोग गरी तयार गरिएको वाक्यांशहरूमा शिक्षकहरूको प्रतिक्रियाका आधारमा प्राप्त अंक सम्बन्धी विवरण अनुसूची नं. ६ मा राखिएको छ । शिक्षकहरूको विषयगत, शैक्षिक योग्यता, तालिम कार्यानुभव, उमेर र जातका आधारमा शिक्षण प्रतिको धारणालाई विश्लेषण र व्याख्या गरिएको छ ।

४.२.१ विषयगत आधारमा शिक्षकको शिक्षणप्रति धारणा

अध्ययनकर्ताले छनौटमा परेका विद्यालयका शिक्षकहरूको शिक्षणप्रतिको धारणा पत्ता लगाउनका लागि लिक्र्ट स्केल तयार गरी अध्ययन गर्दा निम्नानुसार तथ्याङ्क प्राप्त भएको छ जसलाई तलको तालिकामा प्रस्तुत गरिन्छ ।

तालिका नं. ४.७ विषयगत आधारमा शिक्षणप्रतिको धारणा

क्र.सं.	विषय	शिक्षक संख्या	शिक्षणप्रतिको धारणा		
			सकारात्मक	तटस्थ (मध्यम)	नकारात्मक
१	गणित	४	४	-	-
२	विज्ञान	४	३	१	-
३	सामाजिक	४	४	-	-
	जम्मा	१२	११	१	-

स्रोत: स्थलगत सर्वेक्षण, २०६७

माथिको तालिकालाई विश्लेषण गर्दा गणित विषयका जम्मा ४ जना शिक्षकहरू मध्ये सबै शिक्षकहरूमा शिक्षणप्रति सकारात्मक धारणा रहेको पाइयो । यसैगरी विज्ञान विषयका जम्मा ४ जना शिक्षकहरू मध्ये ३ जना शिक्षकहरूमा शिक्षण प्रति सकारात्मक धारणा र १ जना शिक्षकमा शिक्षणप्रति तटस्थ (मध्यम) धारणा रहेको पाइयो । सामाजिक अध्ययन विषयका जम्मा ४ जना शिक्षकहरू मध्ये सबै शिक्षकहरूमा शिक्षण प्रति सकारात्मक धारणा रहेको पाइयो । यसरी हेर्दा विषयगत आधारमा शिक्षकहरूको शिक्षणप्रतिको धारणा सकारात्मक रहेको पाइयो ।

४.२.२ शैक्षिक योग्यताका आधारमा शिक्षकको शिक्षणप्रति धारणा

अध्ययनकर्ताले छनौटमा परेका चारवटै विद्यालयका शिक्षकहरूको शैक्षिक योग्यता र त्यसले शिक्षणप्रतिको धारणामा पार्ने प्रभाव सम्बन्धमा अध्ययन गरिएको थियो । उक्त अध्ययनबाट प्राप्त सूचनालाई तलको तालिकामा देखाइएको छ ।

तालिका नं. ४.८ शैक्षिक योग्यताका आधारमा शिक्षणप्रतिको धारणा

क्र.सं.	योग्यता	शिक्षक संख्या	शिक्षणप्रतिको धारणा		
			सकारात्मक	मध्यम	नकारात्मक
१	स्नातक तह	६	६	-	-
२	स्नातकोत्तर तह	६	६	-	-
	जम्मा	१२	१२	-	-

स्रोत: स्थलगत सर्वेक्षण, २०६७

माथिको तालिकालाई प्रस्तुतिकरण गर्दा स्नातक गरेको र स्नातकोत्तर तह उत्तीर्ण गरेका शिक्षकहरूको शिक्षणप्रतिको धारणा सकारात्मक पाइएको छ । यसरी हेर्दा शिक्षकहरूको शैक्षिक योग्यताले उनीहरूको शिक्षणप्रतिको धारणामा कुनै प्रभाव नपारेको स्पष्ट हुन्छ । सबै शिक्षक आफ्नो शिक्षण पेशाप्रति सकारात्मक रहेको पाइयो ।

४.२.३ तालिमका आधारमा शिक्षकको शिक्षणप्रति धारणा

अध्ययनकर्ताले छनौटमा परेका चारैवटा मा.वि. तहका गणित, विज्ञान र सामाजिक अध्ययन विषयका शिक्षकहरूको तालिमका आधारमा शिक्षणप्रतिको धारणा पत्ता लगाउन संकलन गरिएका सूचनाहरूलाई तलका तालिकामा प्रस्तुत गरिएको छ ।

तालिका नं. ४.९ तालिमका आधारमा शिक्षकको शिक्षणप्रति धारणा

क्र.सं.	तालिम	शिक्षकको शिक्षणप्रति धारणा			शिक्षक संख्या
		सकारात्मक	तटस्थ	नकारात्मक	
१	प्राप्त	१०	२	-	१२
२	अप्राप्त	-	-	-	-
	जम्मा	१०	२	-	१२

स्रोत: स्थलगत सर्वेक्षण, २०६७

माथिको तालिकामा तालिम प्राप्त र अप्राप्त शिक्षकहरूको शिक्षण प्रतिको धारणालाई विश्लेषण गर्दा तालिम प्राप्त १२ जना शिक्षकहरू जसमध्ये १० जना शिक्षकहरूमा शिक्षणप्रति सकारात्मक धारणा रहेको देखियो २ जना शिक्षकहरूमा शिक्षणप्रति तटस्थ धारणा रहेको देखियो भने शिक्षणप्रति नकारात्मक धारणा कुनै पनि शिक्षकहरूमा नरहेको देखियो ।

४.२.४ उमेरका आधारमा शिक्षकहरूको शिक्षणप्रतिको धारणा

शिक्षकहरूको उमेरले शिक्षणप्रतिको धारणामा प्रभाव पार्दछ कि पाउँदैन भन्ने अध्ययनकर्ताले अध्ययन गर्दा निम्नानुसार तथ्याङ्क प्राप्त भएको छ जसलाई तलको तालिकामा देखाइएको छ ।

तालिका नं. ४.१० उमेरका आधारमा शिक्षणप्रतिको धारणा

क्र.सं.	उमेर समूह	शिक्षक संख्या	शिक्षणप्रतिको धारणा		
			सकारात्मक	मध्यम	नकारात्मक
१	२०-३०	-	-	-	-
२	३०-४०	६	६	-	-
३	४०-५०	२	२	-	-
४	५०-६०	४	४	-	-
	जम्मा	१२	१२	-	-

स्रोत: स्थलगत सर्वेक्षण, २०६७

माथिको तालिकालाई प्रस्तुत गर्दा उमेर समूह अनुसार शिक्षकहरूको शिक्षणप्रतिको धारणा देखाइएको छ । जसमा सबै उमेर समूहका शिक्षकहरूको शिक्षणप्रतिको धारणा सकारात्मक पाइएको छ । यसरी हेर्दा शिक्षकहरूको उमेर अनुसार शिक्षणप्रति धारणामा कुनै फरक अवस्था नभएको पाइयो ।

४.२.५ कार्यानुभवको आधारमा शिक्षकको शिक्षणप्रति धारणा

अध्ययनकर्ताले छनौटमा परेका शिक्षकहरूको कार्यानुभव वर्षका आधारमा शिक्षणप्रतिको धारणा पत्ता लगाउन संकलन गरिएको सूचनालाई तलको तालिकाको माध्यमद्वारा प्रस्तुत गरिएको छ ।

तालिका नं. ४.११ कार्यानुभवको आधारमा शिक्षकको शिक्षणप्रति धारणा

कार्यानुभव वर्ष समूह	शिक्षकको शिक्षणप्रतिको धारणा			शिक्षक संख्या
	सकारात्मक	तटस्थ	नकारात्मक	
१-५	२			२
५-१०	५			५
१०-१५	-	१	-	१
१५-२०	२	-	-	२
२०-२५	१	-	-	१
२५-३०	-	-	-	-
३०-३५	१	-	-	-
जम्मा	११	१	-	१२

स्रोत: स्थलगत सर्वेक्षण, २०६७

यसरी माथिको तालिकालाई विश्लेषण गर्दा यो निष्कर्ष प्राप्त हुन्छ कि छनौटमा परेका जम्मा १२ जना शिक्षकहरू मध्ये विभिन्न कार्यानुभव वर्ष समूहका ११ जना शिक्षकहरूमा शिक्षणप्रति सकारात्मक धारणा र १ जना शिक्षकहरूमा शिक्षणप्रति तटस्थ धारणा रहेको देखियो भने कुनै पनि कार्यानुभव वर्ष समूहका शिक्षकहरूमा शिक्षणप्रति नकारात्मक धारणा नरहेको देखियो ।

४.२.६ स्थायी र अस्थायी शिक्षकहरूको शिक्षणप्रतिको धारणा

अध्ययनकर्ताको नमूना छनौटमा परेका विद्यालयमा स्थायी र अस्थायी शिक्षकहरूको शिक्षणप्रतिको धारणा पत्ता लगाउनका लागि लिक्र्ट स्केलको उपयोग गरी अध्ययन गर्दा निम्नानुसार तथ्यांक प्राप्त भएको छ । जसलाई तलको तालिकाको माध्यमद्वारा प्रस्तुत गरिएको छ ।

तालिका नं. ४.१२ स्थायी र अस्थायी शिक्षकहरूको शिक्षणप्रतिको धारणा

क्र.सं.	पेशागत अवस्था	शिक्षक संख्या	शिक्षणप्रतिको धारणा		
			सकारात्मक	मध्यम	नकारात्मक
१	स्थायी	१०	१०	-	-
२	अस्थायी	२	२	-	-
	जम्मा	१२	१२	-	-

स्रोत: स्थलगत सर्वेक्षण, २०६७

उपरोक्त तालिकालाई हेर्दा १२ जना शिक्षकहरू मध्ये १० जना स्थायी शिक्षक र २ जना अस्थायी शिक्षक रहेको पाइयो जसमा स्थायी र अस्थायी दुवै शिक्षकहरूको शिक्षणप्रतिको धारणा सकारात्मक पाइयो । स्थायी र अस्थायी शिक्षकहरूको शिक्षण प्रतिको धारणामा कुनै अन्तर पाइएन ।

४.२.७ जातका आधारमा शिक्षकहरूको शिक्षणप्रतिको धारणा

जातका आधारमा शिक्षकहरूको शिक्षणप्रतिको धारणा सम्बन्धमा अध्ययन गर्दा प्राप्त भएको तथ्यांकलाई तलको तालिकाको माध्यमबाट प्रस्तुत गरिएको छ ।

तालिका नं. ४.१३ जातका आधारमा शिक्षणप्रतिको धारणा

क्र.सं.	जात	शिक्षक संख्या	शिक्षणप्रतिको धारणा		
			सकारात्मक	मध्यम	नकारात्मक
१	ब्राह्मण	१	१	-	-
२	कायस्थ	६	६	-	-
३	यादव	२	२	-	-
४	तेली	३	३	-	-
	जम्मा	१२	१२	-	-

स्रोत: स्थलगत सर्वेक्षण, २०६७

उपरोक्त तालिकालाई प्रस्तुत गर्दा १२ जना शिक्षक मध्ये ब्राह्मण १ जना, कायस्थ ६ जना, यादव २ जना, तेली ३ जना रहेको पाइयो । जसमा सबै जातका शिक्षकको शिक्षणप्रतिको धारणा सकारात्मक रहेको पाइयो । जातका आधारमा शिक्षकहरूको शिक्षणप्रतिको धारणामा कुनै फरक पाइएन ।

४.२.८ लिङ्गका आधारमा शिक्षकहरुको शिक्षणप्रतिको धारणा

अध्ययनकर्ताको छनौटमा परेका विद्यालयमा लिङ्गका आधारमा शिक्षकहरुको शिक्षणप्रतिको धारणा सम्बन्धमा अध्ययन गर्दा प्राप्त भएको तथ्याङ्कलाई निम्न तालिकाद्वारा प्रस्तुत गरिएको छ ।

तालिका नं. ४.१४ लिङ्गका आधारमा शिक्षणप्रतिको धारणा

क्र.सं.	लिंग	शिक्षक संख्या	शिक्षणप्रतिको धारणा		
			सकारात्मक	मध्यम	नकारात्मक
१	पुरुष	१२	१२	-	-
२	महिला	-	-	-	-
	जम्मा	१२	१२	-	-

स्रोत: स्थलगत सर्वेक्षण, २०६७

माथिको तालिकाबाट के कुरा प्रस्तुत हुन्छ कि जम्मा १२ जना शिक्षकहरु सबै शिक्षण पुरुष रहेको पाइयो जसमा महिला शिक्षक एउटा पनि नभेटाएको पाइयो । पुरुष शिक्षकको शिक्षणप्रतिको धारणा सकारात्मक पाइयो ।

४.३ शिक्षकहरुको विषयगत शिक्षण अभ्यासको अवस्था

अध्ययनकर्ताले अध्ययनको आफ्नो उद्देश्य पूरा गर्न विद्यालयमा भइरहेको विषयगत शिक्षण सिकाई गणित, विज्ञान र सामाजिक अध्ययन क्रियाकलापको वर्तमान अवस्था के कस्तो छ त्यसको पहिचान गर्नका लागि कक्षा अवलोकन फाराम, शिक्षकहरुलाई अन्तर्वार्ता प्रश्नावली, कक्षा अवलोकन र विद्यार्थीहरुलाई लक्षित समूह छलफल गरी संकलन गरिएको सूचना तथा तथ्याङ्क तयार पारी अध्ययन गर्दा निम्नानुसार पाइयो ।

४.३.१ गणित विषयको विषयगत अभ्यासको अवस्था

पाठयोजना निर्माणको स्थिति

यस अध्ययनको उपशीर्षकमा शिक्षकले पाठको विषयवस्तु अनुसार शिक्षक निर्देशिकामा उल्लेख भए बमोजिम शिक्षण कार्यलाई योजनाबद्ध तथा व्यवस्थित गर्न पाठयोजनाको निर्माण गर्छन् वा गर्दैन ? भन्ने बारेमा छनौटमा परेका चारवटै विद्यालयका गणित विषय पढाउने शिक्षकसंग गरिएको अध्ययनबाट प्राप्त सूचनालाई तल तालिकाद्वारा प्रस्तुत गरिएको छ ।

तालिका नं. ४.१५ पाठयोजना निर्माणको स्थिति

क्र.सं.	अध्ययनका साधनहरु	विषय	शिक्षक संख्या		जम्मा
			पाठयोजना निर्माण गर्ने	पाठयोजना निर्माण नगर्ने	
१	शिक्षक अन्तर्वार्ता	गणित	-	४	४
२	कक्षा अवलोकन	गणित	-	४	४
३	विद्यार्थी समूह छलफल	गणित	-	४	४

स्रोत: स्थलगत सर्वेक्षण, २०६७

उपरोक्त तालिकालाई विश्लेषण गर्दा कक्षा अवलोकनका क्रममा चारवटै विद्यालयका शिक्षकहरुले पाठयोजना बनाएको पाइएन भने शिक्षकसँग प्रत्यक्ष अन्तर्वार्ता लिने क्रममा आफूहरुले लिखित रुपमा प्रत्येक दिन पाठयोजना तयार नगरेको यो प्रत्येक विषयको र प्रत्येक घण्टीको लागि सम्भव पनि नभएको र पढाउने पाठको बारेमा मानसिक रुपमा घरबाट तयार भएर आउने गरेको पाइयो । कक्षा अवलोकन गर्दा पनि शिक्षकले पाठ योजना तयारै नगरीकन पढाएको पाइयो । विद्यार्थीसंग समूह छलफल गर्दा पनि शिक्षकहरुले पाठ योजना विना नै कक्षा शिक्षण गर्ने गरेको पाइयो । यसको निष्कर्षमा भन्दा खेरी गणित विषय सबै विद्यालयका शिक्षकहरु विना पाठयोजना बनाएर नै पढाएको पाइयो । कुनै पनि शिक्षकले पाठयोजना बनाएको पाइएन ।

शिक्षकले शिक्षण गर्दा कक्षाकोठा व्यवस्थापनको अवस्था

यस अध्ययनको उपशीर्षक अन्तर्गत छनौटमा परेका चारवटै विद्यालयमा गणित विषय अध्यापन गराउने शिक्षकहरुको कक्षाकोठा व्यवस्थापन सम्बन्धमा अध्ययन गर्दा प्राप्त भएको सूचनालाई तलको तालिकाद्वारा प्रस्तुत गरिएको छ ।

तालिका नं. ४.१६ कक्षाकोठा व्यवस्थापनको स्थिति (अवस्था)

अध्ययनका साधनहरु	शिक्षक संख्या		जम्मा
	कक्षाकोठाको व्यवस्थापन गर्ने	कक्षाकोठाको व्यवस्थापन नगर्ने	
कक्षा अवलोकन	२	२	४
शिक्षक अन्तर्वार्ता	४	०	४
विद्यार्थी समूह छलफल	२	२	४

स्रोत: स्थलगत सर्वेक्षण, २०६७

उपरोक्त तालिकालाई विश्लेषण गर्दा कक्षा अवलोकनका क्रममा २ जना शिक्षकले विद्यार्थीको बसाई व्यवस्थालाई मिलाएर कक्षाकोठा व्यवस्थापन गर्नुभयो भने २ जना शिक्षकले जस्तो छ त्यस्तै अवस्थामा शिक्षण गर्नुभयो । यस सम्बन्धमा शिक्षकसँग अन्तर्वार्ता लिँदा सबै शिक्षकहरूको उत्तर कक्षाकोठा व्यवस्थापन गरी शिक्षण गर्ने गरेको पाइयो । यो कुराको वास्तविक अवस्था पत्ता लगाउन विद्यार्थीसँग छलफल गर्दा २ वटा विद्यालयका विद्यार्थीको भनाइ कक्षाकोठा व्यवस्थापन कमजोर रहेको र २ वटा विद्यालयका विद्यार्थीको भनाइ ठीकै छ भन्ने प्राप्त भयो । यसरी समग्रमा हेर्दा शिक्षकले कक्षाकोठा व्यवस्थापन गरेको पाइएन भन्ने देखिन्छ । विद्यार्थी संख्या धेरै भएको हुँदा कक्षाकोठाको आकार सानो हुँदा कक्षा व्यवस्थापन नभएको देखियो । शिक्षकले हल्ला गर्ने विद्यार्थीहरूलाई राम्रो संग बस्न लगाएर तथा प्रश्न सोधेर बताउन लगाएर कक्षाकोठा व्यवस्थापन गरेको पाइयो ।

पूर्वपाठको स्मरण

यस अध्ययनको उपशीर्षक अन्तर्गत गणित विषयका शिक्षकहरूले पूर्णपाठको स्मरण गराउने वा नगराउने सम्बन्धमा अध्ययन गर्दा प्राप्त भएको सूचनालाई तलको तालिकामा प्रस्तुत गरिएको छ ।

तालिका नं. ४.१७ पूर्वपाठको स्मरण

क्र.सं.	अध्ययनका साधनहरू	शिक्षक संख्या		जम्मा
		पूर्वपाठको स्मरण गराउने	पूर्वपाठको स्मरण नगराउने	
१	कक्षा अवलोकन	३	१	४
२	शिक्षक अन्तर्वार्ता	४	-	४
३	विद्यार्थी समूह छलफल	४	-	४

स्रोत: स्थलगत सर्वेक्षण, २०६७

माथिको तालिकालाई विश्लेषण गर्दा कक्षा अवलोकनका क्रममा तीनवटा विद्यालयका गणित शिक्षकहरूले पूर्वपाठको स्मरण गराएको पाइयो । शिक्षकसँग अन्तर्वार्ता गर्दा पनि सबै शिक्षकहरूको भनाई आफूले पूर्वपाठको स्मरण गराउने गरेको र विद्यार्थीसँग छलफल गर्दा पनि चारवटै विद्यालयका विद्यार्थीको भनाई शिक्षकले पूर्वपाठको स्मरण गराउने गरेको पाइयो । समग्रमा हेर्दा शिक्षकले पूर्वपाठको स्मरण गराउने गरेको पाइयो । शिक्षकले पाठ शुरु गर्नुभन्दा पहिला हिजो पढाएको पाठको याद गराएर आजको पाठ शुरु गरेको पाइयो ।

शिक्षकले कक्षा शिक्षण गर्दा पाठको शुरुवात

यस अध्ययनका लागि छनौटमा परेका विषय शिक्षकहरूले कक्षामा शिक्षण गर्दा पाठको शुरुवात गर्ने तरिका बारे शिक्षकको अन्तर्वार्ता, कक्षा अवलोकन र विद्यार्थी समूह छलफलबाट प्राप्त सूचनाहरूलाई तलको तालिकामा प्रस्तुत गरिएको छ ।

तालिका नं. ४.१८ शिक्षकले कक्षा शिक्षण गर्दा पाठको शुरुवात

क्र. सं.	अध्ययनका साधनहरु	शिक्षक संख्या			जम्मा
		पूर्वपाठको सम्बन्ध जोडेर	उदाहरण दिएर	उदाहरण नदिदै	
१.	कक्षा अवलोकन	३	१	-	४
२.	शिक्षक अन्तर्वार्ता	२	२	-	४
३.	विद्यार्थी समूह छलफल	४	-	-	४

स्रोत: स्थलगत सर्वेक्षण, २०६७

माथिको तालिकाबाट के स्पष्ट हुन्छ भने छनौटमा परेका गणित, विज्ञान शिक्षकहरुले कक्षा शिक्षण गर्दा पाठको शुरुवात गर्दा अपनाउने तरिकाबारे विश्लेषण गर्दा खेरी पूर्व पाठको सम्बन्ध जोडेर पढाउने शिक्षक ३ जना पाइयो भने उदाहरण दिएर पढाउने १ जना शिक्षक कक्षा अवलोकनबाट पाइयो भने शिक्षक अन्तर्वार्ताबाट २ जना शिक्षक पूर्वपाठको सम्बन्ध जोडेर पढाउने तथा २ जना उदाहरण दिएर पढाएको पाइयो । यसैगरी विद्यार्थी समूह छलफल गर्दा सबै शिक्षकहरुले पूर्वपाठको सम्बन्ध जोडेर पढाएको पाइयो । शिक्षकले कक्षा शिक्षण गर्दा हिजो पढाएको पाठ र आज पढाउने पाठको सम्बन्ध देखाउँदै आजको पाठ शुरु गरेको पाइयो ।

विषयवस्तुको तयारी

यस अध्ययनको उपशीर्षक शिक्षकले शिक्षण गर्दा विषयवस्तुको तयारी सम्बन्धमा अध्ययन गर्दा कक्षा अवलोकनका क्रममा सबै विद्यालयका गणित शिक्षकहरुमा पढाउने विषयवस्तुको तयारी राम्रो रहेको पाइयो । अन्तर्वार्ता प्रश्नावली मार्फत शिक्षकहरुलाई प्रश्न सोध्दा पनि विषयवस्तुको तयारी राम्रो रहेको आफूहरुले पाठसँग सम्बन्धित अन्य सन्दर्भ सामग्रीहरुको पनि पढाउने भन्दा अगाडि घरबाट तयारी गरेर अध्ययन गर्ने गरेको प्रतिक्रिया पाइयो ।

कक्षामा शिक्षण सामग्रीको प्रयोग

यस उपशीर्षकमा छनौटमा परेका मा.वि. तहका कक्षा ९ मा अध्यापन गर्ने गणित विषयका शिक्षकहरुले शिक्षण गर्दा के-कस्ता सामग्रीहरु प्रयोग गर्दछन् ? भन्ने बारेमा संकलन गरेको सूचनाका आधारमा गणित विषयमा शिक्षकहरुले ग्राफ चार्ट, रेखा गणितीय औजार आदिको प्रयोग गर्ने गरेको पाइयो । यसैगरी शिक्षकले शिक्षण गर्दा शिक्षण सामग्रीहरुको निरन्तर प्रयोग कति गरिराखेका छन् ? भन्ने बारेमा संकलन गरिएको सूचनालाई तलको तालिकामा प्रस्तुत गरिएको छ ।

तालिका नं. ४.१९ शिक्षकले शिक्षण गर्दा शिक्षण सामग्रीको प्रयोग

क्र. सं.	विषय	जम्मा शिक्षक संख्या	प्रयोग गर्ने शिक्षक संख्या					
			शिक्षकका अनुसार		विद्यार्थीका अनुसार		कक्षा अवलोकन अनुसार	
			सधैं	कहिलेकाहीं	सधैं	कहिलेकाहीं	सधैं	कहिलेकाहीं
१	गणित	४	२	२	-	४	-	४
	जम्मा	४	२	२	-	४	-	४

स्रोत: स्थलगत सर्वेक्षण, २०६७

माथिको तालिकामा शिक्षकले शिक्षण गर्दा गणित विषयका जम्मा ४ जना शिक्षकहरूले शिक्षण सामग्रीहरूको प्रयोग नियमित रूपले गर्छन् वा गर्दैनन् ? भन्ने बारेमा विश्लेषण गरेर हेर्दा गणित विषयका ४ जना शिक्षकहरू मध्ये शिक्षकका अनुसार शिक्षण सामग्रीको प्रयोग सधैं गर्ने २ जना र कहिलेकाहीं गर्ने २ जना शिक्षकहरू रहेको पाइयो । विद्यार्थीका अनुसार शिक्षण सामग्रीको प्रयोग सधैं कुनै पनि शिक्षकले नगर्ने र कहिलेकाहीं ४ जना शिक्षकले नै प्रयोग गर्ने गरेको पाइयो । कक्षा अवलोकन अनुसार शिक्षण सामग्रीको सधैं कुनै पनि शिक्षकले नगर्ने र कहिलेकाहीं ४ जना शिक्षकहरूले नै प्रयोग गर्ने गरेको पाइयो । यसको कारण शिक्षकहरूका अनुसार विद्यालयमा पाठ्यक्रमले तोकेअनुसारको शिक्षण सामग्री नहुनु, समयको अभाव, आर्थिक अभाव र शिक्षकहरूलाई शिक्षण सामग्री बनाउने सीपको अभाव रहेको पाइयो । गणित पढाउने शिक्षकले ग्राफ चार्ट, बीजगणितीय सूत्र, नियमहरू लेखिएको चार्ट पेपर विद्यार्थीहरूलाई देखाएर शिक्षण गरेको पाइयो ।

शिक्षण विधिको प्रयोग

यस अध्ययनको उपशीर्षक शिक्षण विधिको प्रयोग सम्बन्धमा चारवटै विद्यालयमा गरिएको अध्ययनमा निम्नानुसार पाइयो । जसलाई तलको तालिकामा प्रस्तुत गरिएको छ ।

तालिका नं. ४.२० शिक्षण विधिको प्रयोग

क्र.सं.	अध्ययनका साधनहरू	शिक्षण विधिको प्रयोग र शिक्षक संख्या		
		छलफल विधि	प्रश्नावली विधि	विद्यार्थी केन्द्रित विधि
१.	कक्षा अवलोकन	३	४	१
२.	शिक्षक अन्तर्वार्ता	१	२	४
३.	विद्यार्थी समूह छलफल	४	४	-

स्रोत: स्थलगत सर्वेक्षण, २०६७

माथिको तालिकालाई विश्लेषण गर्दा कक्षा अवलोकन गर्दा तीनवटा विद्यालयका शिक्षकहरूले छलफल र ४ वटा विद्यालयका शिक्षकहरूले प्रश्नोत्तर विधिको प्रयोग गरेको पाइयो भने यसै सम्बन्धमा शिक्षकसँग अन्तर्वार्ता गर्दा १ जना शिक्षकले छलफल विधि अर्को दुईजना शिक्षकले प्रश्नोत्तर विधि र चारजना शिक्षकले विद्यार्थी केन्द्रित विधिको प्रयोग गर्दछु भन्ने उत्तर प्राप्त भयो । यसै शीर्षकमा विद्यार्थीसँग छलफल गर्दा पनि सबै विद्यार्थीहरूको भनाई छलफल विधि र प्रश्नोत्तर विधिको प्रयोग गर्ने गरेको भन्ने देखियो ।

शिक्षक निर्देशिकाको प्रयोग

यस उपशीर्षकमा शिक्षकहरूले शिक्षण गर्दा विषयको विषयवस्तु अनुसार शिक्षक निर्देशिकाको अध्ययन गरी यसका आधारमा पाठयोजना निर्माण लगायत समग्र शिक्षण सिकाइ क्रियाकलाप सम्बन्धी अभ्यास के-कसरी गरिराखेका छन् ? भन्ने बारेमा यस अध्ययनमा समावेश भएका गणित विषयका शिक्षकहरूको अन्तर्वार्ताबाट प्राप्त सूचनालाई तलको तालिकामा प्रस्तुत गरिएको छ ।

तालिका नं. ४.२१ शिक्षक निर्देशिका प्रयोगको अवस्था

क्र.सं.	अध्ययनका साधनहरू	शिक्षक निर्देशिकाको प्रयोग		जम्मा शिक्षक संख्या
		गर्ने	नगर्ने	
१	कक्षा अवलोकन	-	४	४
२	शिक्षक अन्तर्वार्ता	१	३	४
३	विद्यार्थी समूह छलफल	-	४	४
	जम्मा	१	११	१२

स्रोत: स्थलगत सर्वेक्षण, २०६७

माथिको तालिकालाई विश्लेषण गर्दा छनौटमा परेका जम्मा १२ जना शिक्षकहरू मध्ये गणित विषयका कक्षा अवलोकनबाट प्राप्त नतिजामा निर्देशिकाको प्रयोग नगर्ने ४ जना शिक्षक भेटाउनु भयो भने शिक्षक अन्तर्वार्ताबाट १ जना शिक्षक निर्देशिकाको प्रयोग गरेका र ३ जनाले नगरेको पाइयो । विद्यार्थी समूह छलफलबाट ४ जना शिक्षक निर्देशिकाको प्रयोग नगरेको पाइयो ।

शिक्षक विद्यार्थी अन्तरक्रिया

कक्षाकोठामा हुने शिक्षक विद्यार्थी अन्तरक्रिया सम्बन्धमा अध्ययन गर्दा सबै विद्यालयका गणित विषयमा शिक्षक विद्यार्थी अन्तरक्रिया राम्रो रहेको पाइयो । शिक्षण सिकाइ क्रियाकलापमा विद्यार्थीको पनि सक्रिय सहभागिता रहेको शिक्षकले विद्यार्थीलाई प्रश्न गर्दै विद्यार्थीबाट आएका उत्तरहरूका आधारमा समस्याको समाधान गरिदिने गरेको पाइयो भने २ वटा विद्यालयका शिक्षकले त विद्यार्थीलाई नै अगाडि लगेर कालोपाटीमा गणितीय समस्या हल गर्न लगाएको पनि पाइयो । यसैगरी शिक्षकसँगको अन्तर्वार्तामा

पनि शिक्षक विद्यार्थी अन्तरक्रिया राम्रो रहेको पाइयो । यसै सम्बन्धमा विद्यार्थीसँग छलफल गर्दा पनि सबै विद्यालयका विद्यार्थीको भनाई अन्य विषयभन्दा गणित विषय पढाएको बढी बुझिने र यसमा शिक्षकसँगको अन्तरक्रिया पनि राम्रो रहेको भन्ने उत्तर प्राप्त भयो ।

विद्यार्थी मूल्यांकन गर्ने तरिका

शिक्षकले कक्षा शिक्षणको क्रममा तथा अन्त्यमा विद्यार्थी मूल्यांकन निरन्तर गर्दछ वा गर्दैन ? र कसरी गर्दछन् ? भन्ने बारेमा शिक्षकको अन्तर्वार्ता, विद्यार्थीहरूको लक्षित समूह छलफल र कक्षा अवलोकनका आधारमा संकलन गरेको सूचना अनुसार छनौटमा परेका ४ जना शिक्षकहरूले पढाउँदा पढाउँदै विद्यार्थीलाई बीचबीचमा उठाएर प्रश्न सोध्ने, गणितीय समस्या कालोपाटीमा दिएर समाधान गर्न लगाउने र पाठको अन्त्यमा गृहकार्य दिने गरेको पाइयो तर दैनिक रूपमा गृहकार्य परीक्षण गरेको भने पाइएन । यसै सम्बन्धमा शिक्षकसँगको अन्तर्वार्तामा तपाईंले विद्यार्थी मूल्यांकन कसरी गर्नुहुन्छ ? भनी सोधिएको प्रश्नमा गृहकार्य दिएर, प्रश्नहरू सोधेर, एकाइको अन्त्यमा कक्षा परीक्षा लिएर गर्नु भन्ने उत्तर पाइयो भने गृहकार्य बारम्बार परीक्षण गर्नुहुन्छ ? भनी सोधिएको प्रश्नमा विद्यार्थी संख्या धेरै भएकाले बारम्बार परीक्षण गर्न कठिनाई हुने हुँदा इकाइको अन्त्यमा परीक्षण गरिन्छ भन्ने उत्तर प्राप्त भयो । यसै कुराको वास्तविक अवस्था पत्ता लगाउनका लागि विद्यार्थी सँग छलफल गर्दा पनि सबै विद्यालयका विद्यार्थीले गणित विषयको शिक्षकले गृहकार्य, कक्षा कार्य दिने र परीक्षण गरी पृष्ठपोषण पनि दिने गरेको पाइयो । समग्रमा हेर्दा शिक्षकले विद्यार्थी मूल्यांकन गर्ने गरेको पाइयो । आफ्नो विषयमा शिक्षकहरू राम्रोसँग पढाउने हुँदा विद्यार्थीहरू जान्ने भएको हुँदा मूल्यांकन गर्न पनि सजिलो हुने शिक्षकहरूले बतायो । साधारण विद्यार्थीहरूलाई नबुझेको कुरालाई फेरि बुझाएको पाइयो ।

शिक्षकले कक्षा शिक्षणका अन्त्यमा गृहकार्य

यस उपशीर्षकमा छनौटमा ४ वटा मा.वि. मध्ये कक्षा ९ को गणित विषयका शिक्षकहरूले कक्षा शिक्षणको अन्त्यमा गृहकार्य नियमित दिने वा नदिने के गरेका छन् ? भन्ने बारेमा शिक्षकको अन्तर्वार्ता, विद्यार्थीहरूको लक्षित समूह छलफल र कक्षा अवलोकन गरी संकलन गरिएको सूचनालाई तलको तालिकामा प्रस्तुत गरिएको छ ।

तालिका नं. ४.२२ कक्षा शिक्षणको अन्त्यमा गृहकार्य

क्र. सं.	विषय	जम्मा शिक्षक संख्या	गृहकार्य दिने शिक्षक संख्या					
			कक्षा अवलोकन गर्दा		विद्यार्थीका अनुसार		शिक्षकका अनुसार	
			सधैं	कहिलेकाहीं	सधैं	कहिलेकाहीं	सधैं	कहिलेकाहीं
१	गणित	४	४	-	४	-	४	-
	जम्मा	४	४	-	४	-	४	-

स्रोत: स्थलगत सर्वेक्षण, २०६७

माथिको तालिकामा शिक्षकले कक्षा शिक्षणको अन्त्यमा गणित विषयका जम्मा ४ जना शिक्षकहरूले विद्यार्थीलाई गृहकार्य नियमित दिने वा नदिने बारेमा विश्लेषण गर्दा गणित विषयका ४ जना शिक्षकहरू मध्ये शिक्षकका अनुसार, विद्यार्थीका अनुसार र कक्षा अवलोकन अनुसार ४ जना शिक्षकहरूले नै सधैं गृहकार्य दिने गरेको पाइयो भने कहिलेकाहीं गृहकार्य दिने शिक्षक कुनै पनि नरहेको पाइयो । विद्यार्थीहरूलाई दिएको गृहकार्य नियमित रूपमा परीक्षण नगर्ने गरेको पाइयो । गृहकार्य विद्यार्थीहरूलाई नियमित दिने गर्दा विद्यार्थीहरूमा शिक्षण गरेको पाठको विषयवस्तुका बारेमा ठोस दृष्टिकोण तथा स्थिर सिकाइ गर्नमा मद्दत पुगेको प्रतिक्रिया शिक्षक र विद्यार्थीहरूबाट प्राप्त भएको छ । हिसाब हल गरेर, ज्यामितीय वृत्तचित्र बनाएर, रेखा चित्र, स्तम्भ चित्र तथा सूत्रहरू याद गरेर घरबाट आउने गृहकार्य दिएको पाइयो ।

४.३.२ विज्ञान र सामाजिक विषयको विषयगत अभ्यासको अवस्था

पाठयोजनाको निर्माण

यस उपशीर्षकमा शिक्षकले पाठको विषयवस्तु अनुसार र शिक्षक निर्देशिकामा दिए अनुसार शिक्षण कार्यलाई योजनाबद्ध तथा व्यवस्थित पार्न पाठयोजनाको निर्माण गर्छन् वा गर्दैनन् ? भन्ने बारेमा शिक्षकको अन्तर्वार्ता प्राप्त सूचनाहरूलाई तलको तालिकाद्वारा प्रस्तुत गरिएको छ ।

तालिका नं. ४.२३ पाठयोजना निर्माणको स्थिति

क्र.सं.	विषय	पाठयोजना निर्माण		शिक्षक संख्या
		गर्ने	नगर्ने	
१	विज्ञान	३	१	४
२	सामाजिक अध्ययन	२	२	४
	जम्मा	५	३	८

स्रोत: स्थलगत सर्वेक्षण, २०६७

उपरोक्त तालिकालाई विश्लेषण गर्दा छनौटमा परेका जम्मा ८ जना शिक्षकहरू मध्ये विज्ञान विषयका ४ जना शिक्षकहरू मध्ये पाठयोजना निर्माण गर्ने ३ जना शिक्षकहरू र नगर्ने १ जना शिक्षक रहेको पाइयो । सामाजिक अध्ययन विषयका ४ शिक्षकहरूमा २ जना शिक्षकहरू पाठयोजना बनाउने र २ जना शिक्षकहरू पाठयोजनाको निर्माण विना नै शिक्षण गरेको पाइयो । यसरी निष्कर्ष भन्दा खेरी पाठयोजना निर्माण गर्ने ५ जना शिक्षक र निर्माण नगर्नेमा ३ जना शिक्षकहरू रहेको पाइयो भने विद्यार्थीहरूको छलफलबाट प्राप्त नतिजाका आधारमा लिखित रूपमा पाठयोजनाको निर्माण भएको बताए भने कक्षा अवलोकनबाट पनि शिक्षकहरू दैनिक रूपमा पाठयोजना निर्माण गरेको पाइएन । शिक्षकहरू आज पढाउने कुरा घरबाट मानसिक रूपमा तयार भएर आउने गरेको पाइयो ।

कक्षाकोठाको व्यवस्थापन

पाठ्यक्रमले तोकेको उद्देश्य प्राप्तिका लागि कक्षाकोठामा गरिने व्यवस्था र क्रियाकलापलाई कक्षाकोठा व्यवस्थापन भनिन्छ । शिक्षकद्वारा विद्यार्थीलाई सिकाउने क्षेत्र कक्षाकोठा हो । कक्षाकोठा व्यवस्थापन राम्रोसँग नभएमा शिक्षण क्रियाकलाप व्यवस्थित हुन सक्दैन । शिक्षण सिकाइ क्रियाकलाप प्रभावकारी बनाउन कक्षाकोठाको व्यवस्थापन गर्नु जरुरी हुन्छ । शिक्षकको अन्तर्वार्ता, कक्षा अवलोकन, लक्षित समूह छलफल गरी संकलन गरिएको सूचनालाई तलको तालिकामा प्रस्तुत गरिन्छ ।

तालिका नं. ४.२४ कक्षाकोठाको व्यवस्थापन

क्र.सं.	विषय	शिक्षक संख्या		जम्मा
		कक्षाकोठाको व्यवस्थापन गर्ने	कक्षाकोठाको व्यवस्थापन नगर्ने	
१	विज्ञान	२	२	४
२	सामाजिक	१	३	४
	जम्मा	३	५	८

स्रोत: स्थलगत सर्वेक्षण, २०६७

उपरोक्त तालिकालाई विश्लेषण गर्दा कक्षाकोठाको व्यवस्थापन २ जना विज्ञान शिक्षकले गर्नुभएको र २ जनाले कक्षाकोठाको व्यवस्थापन गर्नु भएको पाइएन । साथै सामाजिक अध्ययन शिक्षकले त भन् १ जना कक्षाकोठाको व्यवस्थापन राम्रोसँग गरेको र ३ जनाले नगरेको पाइयो । शिक्षकहरूले कक्षाकोठा व्यवस्थापन गर्दा कक्षाकोठाको भौतिक व्यवस्था, कक्षाकोठाको सरसफाई, फर्निचरको अवस्था, चक, डस्टर, कालोपाटी, शैक्षिक सामग्रीको व्यवस्था, शिक्षक निर्देशिका, शैक्षिक सामग्रीको सन्दर्भ अनुसार प्रयोगमा आवश्यक वृद्धि पुऱ्याउन सकिन्छ । विद्यालयका कक्षाकोठाहरू प्रकाश र हावाको राम्रो व्यवस्था, भ्याल ढोका तथा छानाको व्यवस्था राम्रो रहेको पाइयो । डेस्क, बेन्च पनि विद्यार्थी संख्या अनुसार भएको पाइयो । शिक्षकहरू तालिममा सिकेका ज्ञान सीप अनुसार पनि कक्षाकोठाको व्यवस्थापन नभएको पाइयो ।

अहिले आधुनिक युग हुँदा पनि तराईमा आफ्नो संस्कृति, रीतिरिवाज, चालचलन, परम्पराले आधुनिकतामा परिवर्तन आएको छैन । विद्यार्थीहरूको बसाईको कुरा गर्दा खेरी केटा विद्यार्थी बाँया साइडमा र केटी विद्यार्थीहरू दाँया साइडमा बस्ने गरेको पाइयो ।

पूर्वपाठको स्मरण

शिक्षकहरूले आफ्नो कक्षा पिरीयडमा शिक्षण शुरू गरिसकेपछि हिजो वा अगाडि पढाएको पाठको स्मरण गर्ने वा नगर्ने भन्ने बारे शिक्षक, विद्यार्थी, कक्षा अवलोकन प्राप्त सूचना तल प्रस्तुत गरिएको छ ।

तालिका नं. ४.२५ पूर्वपाठको स्मरण

क्र.सं.	विषय	शिक्षक संख्या		जम्मा
		पूर्वपाठको स्मरण गराउने	पूर्वपाठको स्मरण नगराउने	
१	विज्ञान	४	-	४
२	सामाजिक	३	१	४
	जम्मा	७	१	८

स्रोत: स्थलगत सर्वेक्षण, २०६७

उपरोक्त तालिकालाई विश्लेषण गर्दा विज्ञान विषयका ४ जना शिक्षकले पूर्वपाठको स्मरण गराउने गरेको तथा सामाजिक विषयको ३ जना शिक्षकहरूले पूर्वपाठको स्मरण गराउने गरेको पाइयो र १ जना स्मरण नगराउने गरेको पाइयो । शिक्षकहरूले पाठ पढाउने बेलामा विद्यार्थीहरूलाई अगाडि पढाएको पाठको स्मरण गराएर पढाएमा विद्यार्थीहरूलाई सम्झनमा सजिलो हुने तथा शिक्षकलाई पनि पढाउनमा सजिलो हुने हुनाले पूर्व पाठको स्मरण गरेर पढाउने शिक्षकहरू नै अधिकांश पाइयो ।

शिक्षकले कक्षा शिक्षण गर्दा पाठको थालनी

शिक्षकको आफ्नो योजना अनुसार कक्षाकोठामा प्रवेश गरिसकेपछि आजको पाठको थालनी कहाँबाट गर्ने तथा अपनाउने तौरतरिकाहरू बारेमा छनौटमा परेका ४ विद्यालयका विज्ञान र सामाजिक अध्ययन विषयका विषय शिक्षकहरूको कक्षा अवलोकन, विद्यार्थीसँग छलफल, शिक्षक अन्तर्वार्ताबाट प्राप्त सूचनालाई तलको तालिकामा प्रस्तुत गरिएको छ ।

तालिका नं. ४.२६ शिक्षकले कक्षा शिक्षण गर्दा पाठको थालनी

क्र.सं.	पाठको शुरुवात	शिक्षक संख्या		जम्मा शिक्षक
		विज्ञान	सामाजिक	
१.	पाठको विषयवस्तुमा सिधै प्रवेश गरेर	२	१	३
२	पाठको शीर्षक कालोपाटीमा लेखेर	१	१	२
३	पूर्वपाठको सम्बन्ध जोडेर पाठ शिक्षण गर्ने	१	२	३
	जम्मा	४	४	८

स्रोत: स्थलगत सर्वेक्षण, २०६७

माथिको तालिकामा छनौटमा परेका विषय शिक्षकहरूले कक्षा शिक्षण गर्दा पाठको शुरुवात गर्दा अपनाउने तौर तारिकाबारे विश्लेषण गर्दा विज्ञान विषयका ४ जना शिक्षकहरू मध्ये पाठको विषयवस्तुमा

सिधैं प्रवेश गरेर थालनी गर्ने शिक्षकहरु २ जना, पाठको शीर्षक कालोपाटीमा लेखेर पाठको थालनी गर्ने शिक्षक १ जना र पूर्वपाठको सम्बन्ध जोडेर पाठ शिक्षण गर्ने १ जना रहेको पाइयो । सामाजिक अध्ययन विषयका विषयवस्तुमा सिधैं प्रवेश गरेर पाठको शुरुवात गर्ने १ जना शिक्षक, शीर्षक कालोपाटीमा लेखेर पाठको शुरुवात गर्ने १ जना तथा पूर्वपाठको सम्बन्ध जोडेर पाठ शिक्षण गर्ने २ जना शिक्षक रहेको पाइयो ।

निष्कर्षमा के देखिन्छ भने पाठको विषयवस्तुमा सिधैं प्रवेश गरेर पाठको थालनी गर्ने ३ जना शिक्षक र पूर्वपाठको सम्बन्ध जोडेर पाठ शिक्षण गर्ने शिक्षक पनि ३ जना तथा पाठको शीर्षक कालोपाटीमा लेखेर पाठको थालनी गर्ने शिक्षक २ जना रहेको पाइयो । तापनि अधिकांश विद्यार्थीहरुको भनाईमा सबै शिक्षकहरु सर्वप्रथम कालोपाटीमा पाठको नाम लेखेर आजको पाठको थालनी गर्नुहुन्छ भन्ने पाइयो ।

विषयवस्तुको तयारी

शिक्षकले अध्यापन गर्ने विषयवस्तुमा आफूलाई जहिले पनि निपूर्ण राख्नु पर्छ । शिक्षक र कलामा शिक्षक आफ्नो मौलिकता तथा वास्तविकता थाहा पाउनको लागि आफ्नो कला प्रस्तुत गर्नुपर्छ । शिक्षकलाई आफ्नो विषयवस्तुमा पूर्ण रूपमा तयार भए वहाँलाई आफै सजिलो हुने हुन्छ । विषयवस्तुको तयारी सम्बन्धमा अध्ययन छनौटमा परेका विज्ञान र सामाजिक विषयका विषय शिक्षकहरुबाट प्राप्त सूचनालाई तलको तालिकामा प्रस्तुत गरिएको छ ।

तालिका नं. ४.२७ विषयवस्तुको तयारी

क्र.सं.	विषयहरु	शिक्षक संख्या		जम्मा शिक्षक संख्या
		विषयवस्तुको तयारी गर्ने	विषयवस्तुको तयारी नगर्ने	
१	विज्ञान	४	-	४
२	सामाजिक	३	१	४
	जम्मा	७	१	८

स्रोत: स्थलगत सर्वेक्षण, २०६७

उपरोक्त तालिकाबाट के प्रष्ट हुन्छ कि विज्ञान विषय पढाउने शिक्षकहरु ४ वटै विद्यालयका शिक्षकहरु आफ्नो विषयवस्तु तयारी गरेर आउने गर्छ भन्ने सामाजिक अध्ययन विषयमा पनि ३ जना शिक्षक आफ्नो विषयवस्तु तयार गरेर आउने तथा १ जना शिक्षक तयार नगर्ने रहेको पाइयो । अन्तर्वार्ताबाट प्रश्नावली मार्फत शिक्षकहरुलाई प्रश्न सोध्दा पनि विषयवस्तुको तयारी राम्रो रहेको आफूहरुले पाठसँग सम्बन्धित अन्य सन्दर्भ, स्रोत सामग्रीहरुको पनि स्व-अध्ययन गर्ने गरेको पाइयो । यसबाट स्पष्ट हुन्छ कि शिक्षकहरु आफ्नो विषयमा तयारी भएर आउने गर्छन् ।

कक्षामा शिक्षण सामग्री प्रयोगको स्थिति

छनौटमा परेका विद्यालयका विज्ञान र सामाजिक विषयका शिक्षकहरूले आफ्नो कक्षामा शिक्षण क्रममा के-कस्ता शिक्षण सामग्रीहरू प्रयोग गर्ने गर्दछन् ? भन्ने बारेमा सूचनाहरू तलको तालिकामा प्रस्तुत गरिएको छ ।

तालिका नं. ४.२८ कक्षामा शिक्षण सामग्रीको प्रयोग

क्र.सं.	विषय	शिक्षक संख्या	शिक्षण सामग्रीको प्रयोग गर्ने शिक्षक संख्या					
			कक्षा अवलोकन अनुसार		शिक्षकका अनुसार		विद्यार्थीका अनुसार	
			कहिलेकाहीं	सधैँ	कहिलेकाहीं	सधैँ	कहिलेकाहीं	सधैँ
१.	विज्ञान	४	३	१	२	२	४	-
२.	सामाजिक	४	३	१	४	-	४	-
	जम्मा	८	६	२	६	२	८	-

स्रोत: स्थलगत सर्वेक्षण, २०६७

उपरोक्त तालिकालाई विश्लेषण गर्दा विज्ञान र सामाजिक अध्ययन विषयका जम्मा शिक्षक ८ जना शिक्षकहरूले शिक्षण सामग्रीहरूको प्रयोग नियमित रूपमा गर्छ कि गर्दैन भन्ने बारेमा हेर्दा विज्ञान विषयका ४ जना शिक्षकहरू मध्ये कक्षा अवलोकन अनुसार कहिलेकाहीं प्रयोग गर्ने ३ जना र सधैँ प्रयोग गर्ने १ जना शिक्षक रहेको पाइयो । शिक्षकका अनुसार कहिलेकाहीं शिक्षण सामग्रीको प्रयोग गर्ने २ जना शिक्षक र सधैँ शिक्षण सामग्री प्रयोग गर्ने २ जना रहेको पाइयो । त्यस्तै विद्यार्थीका अनुसार शिक्षण सामग्रीको प्रयोग कहिलेकाहीं ४ जना शिक्षकले नै गरेको पाइयो । सामाजिक अध्ययन विषयको शिक्षकले कक्षामा शिक्षण गर्ने समयमा शिक्षण सामग्रीको प्रयोग कक्षा अवलोकन अनुसार कहिलेकाहीं प्रयोग गर्ने ३ र सधैँ प्रयोग गर्ने १ जना रहेको तथा शिक्षकका अनुसार कहिलेकाहीं शिक्षण सामग्रीको प्रयोग ४ जना र सधैँ प्रयोग गर्ने शिक्षक नरहेको पाइयो । त्यस्तै विद्यार्थीका अनुसार शिक्षण सामग्रीको प्रयोग कहिलेकाहीं गर्ने शिक्षक ४ जना रहेको पाइयो । सधैँ प्रयोग गर्ने शिक्षक नरहेको पाइयो । यसबाट के स्पष्ट हुन्छ भने कहिलेकाहीं शिक्षण सामग्री प्रयोग गर्ने शिक्षकहरू बढी रहेको पाइयो । पाठअनुसार तथा त्यसको सन्दर्भ अनुसार सधैँ शिक्षण सामग्री उपलब्ध नहुनु तथा पिरीयडको समय थोरै हुनु शिक्षण सामग्री बनाउने ज्ञानको कमी हुनु तथा सामुदायिक विद्यालय भएको हुनाले आर्थिक अभाव रहेको छ ।

कक्षामा शिक्षण विधिको प्रयोग

कक्षामा शिक्षण विधि (Classroom Teaching Method) भन्नाले शिक्षकले आफ्नो कक्षामा पढाउने तरिका उपाय भन्ने बुझिन्छ । शिक्षकले विद्यार्थीलाई आफ्नो शिक्षण कला विधिको प्रयोग गरेर

बुझाउने गर्दछ । शिक्षकको कक्षा शिक्षण सिकाइ अभ्यासलाई सही रूपमा तथा प्रभावकारी ढंगले सम्पन्न गर्ने महत्वपूर्ण माध्यम शिक्षण विधि हो । कक्षा शिक्षकले शिक्षण गर्ने बेला पाठको विषयवस्तु अनुसार सुहाउँदो तरिका प्रयोग गरेर शिक्षण गर्दा शिक्षण उद्देश्यमूलक हुन्छ र विद्यार्थीहरूले पनि पढाएको कुरा बुझ्ने गर्दछ । मा.वि. तहका शिक्षकहरूले कक्षा शिक्षणमा प्रयोग गर्ने विधिहरू बारेमा शिक्षकको अन्तर्वार्ता, विद्यार्थीहरूको लक्षित समूह छलफल र कक्षा अवलोकन संकलन गरिएको सूचनालाई तल तालिकामा प्रस्तुत गरिएको छ ।

तालिका नं. ४.२९ कक्षामा शिक्षण विधिको प्रयोग

क्र.सं.	शिक्षण विधिहरू	प्रयोग गर्ने शिक्षक संख्या					
		कक्षा अवलोकन		शिक्षक अन्तर्वार्ता		विद्यार्थी समूह छलफल	
		विज्ञान	सामाजिक	विज्ञान	सामाजिक	विज्ञान	सामाजिक
१.	प्रदर्शन विधि	४	३	३	३	२	२
२.	छलफल विधि	३	१	२	१	१	-
३.	प्रश्नोत्तर विधि	४	२	३	२	४	२
४.	व्याख्यान विधि	१	४	१	४	२	२

स्रोत: स्थलगत सर्वेक्षण, २०६७

माथिको तालिकालाई विश्लेषण गर्दा विज्ञान र सामाजिक अध्ययन विषयका विषय शिक्षकहरूले शिक्षण गर्दा प्रयोग गर्ने शिक्षण विधिको हेर्दा विज्ञान विषयका जम्मा ४ जना शिक्षकहरू मध्ये प्रदर्शन विधि अनुसार ४ जना कक्षा अवलोकनबाट र शिक्षक अन्तर्वार्ताबाट ३ जना, विद्यार्थी समूह छलफलबाट २ जना शिक्षकले शिक्षण विधि प्रयोग गरेको पाइयो । छलफल विधिबाट कक्षा अवलोकनबाट ३, शिक्षक अन्तर्वार्ता २ जना, विद्यार्थी समूह छलफलबाट १ जना शिक्षण विधिको प्रयोग गरेको पाइयो । त्यस्तै प्रश्नोत्तर विधिको सम्बन्धमा कक्षा अवलोकनबाट ४ जना, शिक्षक अन्तर्वार्ताबाट ३ जना, विद्यार्थी समूह छलफलबाट ४ जना शिक्षकले शिक्षण विधि अपनाएर पढाएको पाइयो । त्यस्तै व्याख्यान विधिबाट कक्षा अवलोकनबाट १ जना, शिक्षक अन्तर्वार्ता १ जना, विद्यार्थी समूह छलफलबाट २ जना शिक्षकले शिक्षण गर्दा व्याख्यान विधिको प्रयोग गरेको पाइयो ।

सामाजिक विषयको ४ जना शिक्षकहरू मध्ये प्रदर्शन विधिबाट कक्षा अवलोकन अनुसार ३, शिक्षक अन्तर्वार्ता १, विद्यार्थी समूह छलफलबाट २, शिक्षण विधिको प्रयोग गरेको पाइयो । छलफल विधिबाट कक्षा अवलोकन १ जना, शिक्षक अन्तर्वार्ता १ जना र विद्यार्थी समूह छलफलबाट केही पनि शिक्षण विधि प्रयोग नगरेको पाइयो । प्रश्नोत्तर विधिबाट कक्षा अवलोकनबाट २ जना, शिक्षक अन्तर्वार्ताबाट २ जना, विद्यार्थी समूह छलफलबाट २ जना शिक्षकले शिक्षण विधि प्रयोग गरेको पाइयो ।

व्याख्यान विधि अनुसार कक्षा अवलोकनबाट ४ जना, शिक्षक अन्तर्वार्ता ४ जना, विद्यार्थी समूह छलफलबाट २ जना शिक्षकहरूले शिक्षण विधि प्रयोग गरेको पाइयो ।

यसबाट प्रष्ट हुन्छ कि विज्ञान विषयमा प्रदर्शन विधि, प्रश्नोत्तर विधि बढी शिक्षकहरूले शिक्षण विधिमा प्रयोग गरेको पाइन्छ ।

शिक्षक निर्देशिकाको प्रयोग

पाठ्यक्रम विकास केन्द्रले शिक्षणहरूको शिक्षण गर्न विधि, उपयोग, पाठ्यभार, पूर्णाङ्क सबै तोकेर शिक्षक निर्देशिकामा दिएको हुन्छ । त्यही अनुसार शिक्षकले कक्षामा शिक्षण गर्ने र विद्यार्थीहरू पढाउने गर्दछ । शिक्षकहरूले शिक्षण गर्दा विषयको विषयवस्तु अनुसार शिक्षक निर्देशिकाको अध्ययन एवम् प्रयोग के कसरी गरिराखेका छन् ? भन्ने बारेमा अध्ययनका लागि छनौट गरिएका विषय शिक्षकहरूबाट संकलित सूचनाहरूलाई तलको तालिकाद्वारा प्रष्ट गरिएको छ ।

तालिका नं. ४.३० शिक्षक निर्देशिका प्रयोगको अवस्था

क्र.सं.	विषय	शिक्षक निर्देशिकाको प्रयोग			जम्मा शिक्षक संख्या
		सधैं गर्ने	कहिलेकाहीं गर्ने	नगर्ने	
१	विज्ञान	२	२	-	४
२	सामाजिक अध्ययन	२	१	१	४
	जम्मा	४	३	१	८

स्रोत: स्थलगत सर्वेक्षण, २०६७

उपरोक्त तालिकाबाट के प्रष्ट हुन्छ भने छनौटमा परेका ८ जना शिक्षकहरू मध्ये विज्ञान विषयका ४ जना शिक्षकहरू मध्ये २ जनाले मात्र शिक्षक निर्देशिकाको सधैं प्रयोग गर्ने, २ जना कहिलेकाहीं गर्ने रहेको पाइयो । सामाजिक अध्ययन विषयको ४ जना शिक्षकहरू मध्ये २ जना सधैं प्रयोग गर्ने, १ जना कहिलेकाहीं गर्ने र १ जना नगर्ने रहेको पाइयो । यसको निष्कर्षमा के देखिन्छ भने जम्मा ८ जना मध्ये ४ जनाले सधैं शिक्षक निर्देशिका प्रयोग गरेको छ भने ३ जना शिक्षकले कहिलेकाहीं शिक्षक निर्देशिका प्रयोग गरेको तथा १ जना शिक्षकले कहिले पनि शिक्षक निर्देशिका प्रयोग नगरेको पाइयो । समष्टिगत रूपमा शिक्षकहरू शिक्षक निर्देशिकाको प्रयोग गरेको पाइयो ।

शिक्षक विद्यार्थी अन्तरक्रिया

छनौटमा परेका विद्यालयका विज्ञान र सामाजिक अध्ययन विषयका शिक्षक तथा विद्यार्थीहरूबाट आएको प्राप्तबाट के बुझिन्छ भने विज्ञान पढाउने शिक्षक जहिले पनि विद्यार्थीहरूसँग पढाएको कुरामा शेयर गर्ने र विद्यार्थीलाई पनि अन्तरक्रिया गर्न लगाउने समस्या हल गर्न लगाउने, विद्यार्थी-विद्यार्थी बीच अन्तरक्रिया गर्न लगाएर निष्कर्षमा पुग्ने गरेको पाइयो । त्यस्तै सामाजिक अध्ययन विषयमा पनि

शिक्षकहरूले विद्यार्थीहरूबाट आएको समस्याहरूलाई सबै विद्यार्थीसँग छलफल गराएर विद्यार्थीहरू आफै निष्कर्षमा पुग्ने गर्छन् । एउटा विद्यार्थीको शिक्षकले त नआएको समस्यालाई कालोपाटीमा हल गरेर विद्यार्थीहरूलाई फेरी हल गर्न लाएको पाइयो । शिक्षक विद्यार्थी पढाई सम्बन्धी कार्यमा अन्तरक्रिया गर्दा विद्यार्थी र शिक्षक दुवैलाई फाइदा हुने कुरा प्रष्ट देखिन्छ । शिक्षक विद्यार्थी अन्तरक्रियाको बारेमा विद्यार्थी र शिक्षकसँग छलफल गर्दा नै शिक्षक र विद्यार्थीको अन्तरक्रिया सधैं भइरहेको पाइयो ।

विद्यार्थी मूल्याङ्कन गर्ने तरिका

यस अध्ययनमा परेका विषय शिक्षकहरूले कक्षा शिक्षणको अन्तमा विद्यार्थीको सिकाइ उपलब्धी कस्तो रहेको छ भन्ने बारेमा जानकारी लिनका लागि विद्यार्थी मूल्याङ्कन गर्ने गरिन्छ । विद्यार्थी मूल्याङ्कन गर्ने विधिहरू कसरी गरेका छन् तथा यस अध्ययनका क्रममा शिक्षकले विद्यार्थी मूल्यांकन कुन तरिका अपनाइ गरेका छन् ? भन्ने बारेमा शिक्षकहरूसँगको अन्तर्वार्ता, विद्यार्थीसँग लक्षित समूह छलफल र कक्षा अवलोकनबाट प्राप्त सूचनालाई निम्न तालिकाद्वारा प्रस्तुतिकरण गरिएको छ ।

तालिका नं. ४.३१ विद्यार्थी मूल्याङ्कन गर्ने तरिका

क्र.सं.	मूल्याङ्कन गर्ने तरिकाहरू	शिक्षक संख्या					
		विद्यार्थीका अनुसार		शिक्षकका अनुसार		कक्षा अवलोकन अनुसार	
		विज्ञान	सामाजिक	विज्ञान	सामाजिक	विज्ञान	सामाजिक
१.	कक्षा कार्य गर्न लगाएर	३	२	२	१	-	-
२.	सामूहिक प्रश्न सोधेर	२	४	१	३	-	२
३.	प्रयोगात्मक कार्य गर्न लगाएर	४	२	४	१	१	१
४.	व्यक्तिगत प्रश्न सोधेर	४	१	२	-	१	४

स्रोत: स्थलगत सर्वेक्षण, २०६७

छनौटमा परेका शिक्षकहरूले शिक्षण क्रियाकलापको क्रममा विद्यार्थी मूल्यांकन गर्ने तरिकालाई विश्लेषण गरेर हेर्दा विज्ञान विषयका शिक्षकहरूमा विद्यार्थीका अनुसार कक्षा कार्य गर्न लगाएर ३ जना, सामूहिक प्रश्न सोधेर २ जना, प्रयोगात्मक कार्य गर्न लगाएर ४ जना, व्यक्तिगत प्रश्न सोधेर ४ जनाले विद्यार्थी मूल्यांकन गरेको पाइयो । त्यस्तै शिक्षकका अनुसार विज्ञान नै विषयको कक्षा कार्य गर्न लगाएर २ जना, सामूहिक प्रश्न सोधेर १ जना, प्रयोगात्मक कार्य गर्न लगाएर ४, व्यक्तिगत प्रश्न सोधेर २ जना मूल्यांकन गर्ने गरेको पाइयो । कक्षा अवलोकन अनुसार मूल्यांकन गर्ने शिक्षकहरू कक्षा कार्य गर्न लगाएर, सामूहिक प्रश्न सोधेर, दुवै विधिबाट मूल्यांकन गर्ने नरहेको पाइयो । प्रयोगात्मक कार्य गर्न लगाएर १ जना, व्यक्तिगत प्रश्न सोधेर १ जना विद्यार्थी मूल्यांकन गरेको पाइयो । त्यस्तै सामाजिक विषयमा

विद्यार्थीका अनुसार कक्षा कार्य गर्न लगाएर २ जना सामूहिक प्रश्न सोधेर ४ जना, प्रयोगात्मक कार्य गर्न लगाएर २ जना, व्यक्तिगत प्रश्न सोधेर १ जना रहेको पाइयो । शिक्षकका अनुसार कक्षा कार्य गर्न लगाएर १ जना, सामूहिक प्रश्न सोधेर ३ जना, प्रयोगात्मक कार्य गर्न लगाएर १ जना विद्यार्थी मूल्यांकन गरेको पाइयो । कक्षा अवलोकन अनुसार कक्षा कार्य गर्न लगाएर विद्यार्थी मूल्यांकन गर्ने शिक्षक नरहेको पाइयो । सामूहिक प्रश्न सोधेर २ जना, प्रयोगात्मक कार्य गर्न लगाएर १ जना, व्यक्तिगत प्रश्नोत्तर गरेर ४ जना शिक्षकले सामाजिक विषयको विद्यार्थी मूल्यांकन गरेको पाइयो । विज्ञान पढाउने शिक्षक गुरुत्व बल कस्तो बल हो भन्ने विद्यार्थीबाट सोधेर मूल्यांकन गर्ने गरेको पाइयो । सामाजिक अध्ययन विषयका शिक्षकले विद्यार्थीसँग सामाजिकरण भनेको के हो भनेर विद्यार्थीहरू प्रश्न सोधेर मूल्यांकन गरेको पाइयो ।

शिक्षकले कक्षा शिक्षणका अन्त्यमा गृहकार्य

छनौटमा परेका ४ वटा मा.वि. मध्ये कक्षा ९ को विज्ञान र सामाजिक अध्ययन विषयका शिक्षकहरूले कक्षा शिक्षणको अन्त्यमा गृहकार्य नियमित दिने वा नदिने वा कस्तो गृहकार्य दिने गरेका छन् त्यस सम्बन्धी शिक्षकको अन्तर्वार्ता, विद्यार्थीहरूको समूह छलफल र कक्षा अवलोकन गरी संकलन गरिएको सूचनालाई तलको तालिकामा प्रस्तुत गरिएको छ ।

तालिका नं. ४.३२ कक्षा शिक्षणका अन्त्यमा गृहकार्य

क्र. सं.	विषय	शिक्षक संख्या	गृहकार्य दिने शिक्षक संख्या					
			विद्यार्थी अनुसार		शिक्षकका अनुसार		कक्षा अवलोकन अनुसार	
			सधैं घरबाट बनाएर ल्याउने	कहिलेकाहीं	सधैं	कहिलेकाहीं	सधैं	कहिलेकाहीं
१.	विज्ञान	४	३	१	४	-	४	-
२.	सामाजिक	४	२	२	४	-	३	१

स्रोत: स्थलगत सर्वेक्षण, २०६७

उपरोक्त तालिका अनुसार शिक्षकले कक्षा शिक्षणको अन्त्यमा विज्ञान र सामाजिक विषयका जम्मा ८ जना शिक्षकहरूले विद्यार्थीहरूलाई गृहकार्य नियमित दिने वा नदिने बारेमा विश्लेषण गर्दा विद्यार्थी अनुसार ३, शिक्षकका अनुसार ४ र कक्षा अवलोकन अनुसार ४ जना सधैं गृहकार्य दिने गरेको पाइयो । विद्यार्थीका अनुसार कहिलेकाहींमा १ जना शिक्षकले मात्र गृहकार्य दिने गरेको पाइयो । सामाजिक अध्ययन विषयका जम्मा ४ जना शिक्षकहरूमा विद्यार्थी अनुसार सधैं गृहकार्य दिने २ जना, शिक्षकका अनुसार ४ जना, कक्षा अवलोकन अनुसार ३ जनाले सधैं गृहकार्य दिने गरेको पाइयो । त्यस्तै कहिलेकाहीं गृहकार्य दिनेमा विद्यार्थी अनुसार २ जना, कक्षा अवलोकन अनुसार १ जना शिक्षकले गृहकार्य दिने गरेको पाइयो ।

विद्यार्थीहरूलाई शिक्षकले घरबाट प्रश्न उत्तर लेखेर ल्याउने, चित्र बनाएर ल्याउने, नक्सा बनाएर ल्याउने जस्तो विद्यार्थीहरूबाट सोधेर थाहा पाइयो ।

४.३.३ शिक्षकहरूको शिक्षणप्रतिको धारणा र अभ्यास बीच सम्बन्ध

अगाडिका तथ्याङ्क र सूचनाहरूलाई आधार मानेर विश्लेषण र व्याख्या गर्दा यस अध्ययनमा अध्ययनकर्ताले शिक्षकहरूको शिक्षणप्रति धारणा पत्ता लगाउनका लागि लिफ्ट स्केल तयार गरेर अध्ययन गर्दा सबै शिक्षकहरूको शिक्षण प्रतिको धारणा सकारात्मक रहेको पाइयो भने एक जना शिक्षकको धारणा मध्यम (तटस्थ) रहेको पाइयो । नकारात्मक धारणा कुनै पनि शिक्षकहरूमा नरहेको पाइयो । शिक्षकहरूको शिक्षणप्रतिको धारणाले शिक्षण अभ्यासमा राम्रो प्रभाव पारेको पाइयो । शिक्षणप्रति सकारात्मक धारणा भएका शिक्षकहरूमा शिक्षण पेशाप्रति सन्तुष्टि रहेको पाइयो । यसै सम्बन्धमा शिक्षकहरूको शिक्षणप्रतिको धारणा र कक्षा शिक्षण बीचमा सम्बन्ध छु छैन भनी अध्ययन गर्दा गणित विषय अध्यापन गराउने शिक्षकहरूले कक्षा अवलोकन गर्दा शिक्षण क्रियाकलाप अन्यन्तै राम्रो रहेको पाइयो । कक्षामा विद्यार्थीहरूलाई आफूतिर शिक्षकले ध्यान केन्द्रित गरेर पढाएको पाइयो । विद्यार्थीलाई कक्षाकोठा व्यवस्थापन गरेर, पूर्वपाठको स्मरण गराएर, छलफल विधिबाट विद्यार्थीहरूसँग अन्तरक्रिया गराउँदै नजान्ने विद्यार्थीहरू जान्ने विद्यार्थीहरूमा सोध्ने र बताउने कार्य राम्रोसँग भएको पाइयो । कक्षाकोठामा हल्ला गर्ने विद्यार्थीहरूलाई शान्त सँग बस्न तथा कसैकसैलाई प्रश्न सोध्दै विद्यार्थीहरूलाई कक्षाकोठा व्यवस्थापन गरेको पाइयो । यसरी हेर्दा गणित विषयमा शिक्षकको शिक्षणप्रतिको धारणा र कक्षा शिक्षण बीचमा तालमेल छु भन्न सकिन्छ भने विज्ञान विषयमा हेर्दा श्रीमती कृष्णादेवी मा.वि. शिक्षकले प्रदर्शन विधि र प्रश्नोत्तर विधिबाट विद्यार्थीसँग अन्तरक्रिया गर्दै पढाउने अन्य शिक्षकहरूले त्यस्तो नगरेको, विद्यार्थीसँग अन्तरक्रिया नभएको र शैक्षिक सामग्रीको प्रयोग नगरेको पाइयो । श्री मदनपुर जमुनियाँ विरनगरा उच्च मा.वि. का शिक्षकहरूले पढाउनु भन्दा पहिला तयार नगरी आउने, पूर्व पाठको स्मरण पनि नगराउने, गृहकार्य पनि नदिने, दिए पनि चेक नगर्ने कक्षाकोठामा ढिलो प्रवेश गर्ने तथा पाठहरू छिटो भन्दा छिटो सिध्याउने गरेको प्रतिक्रिया दिने गरेको पाइयो । तर उक्त शिक्षकको शिक्षणप्रतिको धारणा हेर्दा भने अत्यन्त सकारात्मक रहेको पाइयो । त्यसैगरी सामाजिक अध्ययन विषयमा हेर्दा पनि सबै शिक्षकहरूको शिक्षण प्रतिको धारणा सकारात्मक पाइएको भएपनि पाठ्यक्रमले तोके बमोजिमका पाठ्यपुस्तकहरू समयभित्रै विद्यालयमा नपुग्नु, शिक्षण सामग्री, कक्षाकोठाको उपयुक्त व्यवस्थापन नहुनुका कारणले गर्दा शिक्षण अभ्यासमा सशक्ता आएको पाइएन । पाठ पढाउन शुरु गर्दा पनि पूर्वपाठको स्मरण गराएको बढी पाइयो भने थोरैले पूर्व पाठको स्मरण पनि नगराएको पाइयो ।

परिच्छेद पाँच

प्राप्ति, निष्कर्ष तथा सुभावहरु

५.१ प्राप्ति

प्रस्तुत अध्ययन सर्लाही जिल्लामा अवस्थित २ वटा गा.वि.स. र एउटा नगरपालिकामा रहेका माध्यमिक विद्यालयहरुमध्ये उद्देश्यमूलक नमूना छनौट विधिका आधारमा छनौट गरिएका चारवटा माध्यमिक विद्यालयमा अध्यापनरत गणित, विज्ञान र सामाजिक अध्ययन विषयका शिक्षकहरुको पृष्ठभूमि पहिचान गर्नु, शिक्षकहरुको शिक्षण प्रतिको धारणा र अभ्यासको अवस्था पत्ता लगाउनमा केन्द्रित रहेको थियो । यसमा आवश्यक सूचनाहरु लिनको लागि शिक्षकहरुको खुला प्रश्नावलीद्वारा अन्तर्वार्ता, लिक्र्ट विधि, विद्यार्थीहरुको लक्षित समूह छलफल गरी शिक्षकहरुको पृष्ठभूमि, शिक्षणप्रति धारणा र विषयगत अभ्यासको अवस्था पत्ता लगाइएको थियो । तथ्यांक तथा सूचनाहरुको विश्लेषण र व्याख्या गरी प्राप्त भएका प्राप्तिहरुलाई यहाँ बुँदागत रूपमा उल्लेख गरिएको छ ।

५.१.१ शिक्षकहरुको पृष्ठभूमि

- शिक्षण क्षेत्रमा जम्म १२ जना शिक्षकहरुमध्ये सबै शिक्षक तालिम प्राप्त रहेको पाइयो ।
- माध्यमिक तहमा गणित, विज्ञान र सामाजिक अध्यापन गराउने सबै शिक्षक पुरुष रहेको पाइयो ।
- शिक्षकहरुले विशिष्टिकरण गरेको विषय र अध्यापन गर्ने विषयमा अधिकांश शिक्षकमा समानता रहे पनि ४ जना शिक्षकमा असमानता रहेको पाइयो ।
- नेपालमा प्राय जसो हिन्दूहरु बसोवास गर्ने भएको हुनाले शिक्षकहरु पनि सबै हिन्दू धर्मावलम्बी रहेको पाइयो ।
- अधिकांश शिक्षकहरु कायस्थ जातका र ३ जना शिक्षक तेली (वैश्य) जातका शिक्षक रहेको पाइयो ।
- अध्ययन क्षेत्रको विद्यालय शिक्षकहरु ६ जना शिक्षक उच्च तहको शिक्षा हासिल गरेको पाइयो ।
- अधिकांश शिक्षक स्थायी रहेको र दुई जना शिक्षक अस्थायी रहेको पाइयो ।
- अधिकांश शिक्षक ३०-४० वर्ष र केही ४०-५० वर्ष रहेको पाइयो ।
- कार्य अनुभव समान रहेको पाइयो ।

५.१.२ शिक्षकहरूको शिक्षणप्रतिको धारणा

- विषयगत रूपमा अधिकांश शिक्षकहरूको शिक्षणप्रतिको धारणा सकारात्मक रहेको पाइयो र एक जना शिक्षकको शिक्षणप्रति धारणा तटस्थ रहेको पाइयो ।
- तालिमको आधारमा पनि अधिकांश तालिम प्राप्त शिक्षकहरूको धारणा सकारात्मक रहेको र २ जना तटस्थ रहेको पाइयो ।
- शैक्षिक योग्यताको आधारमा पनि शिक्षकहरू सकारात्मक रहेको पाइयो ।
- स्थायी र अस्थायी शिक्षकहरूको शिक्षणप्रतिको धारणा समान रहेको पाइयो ।
- जातका आधारमा सबै शिक्षकहरूको शिक्षणप्रतिको धारणा समान रहेको पाइयो ।
- लिंगका आधारमा सबै शिक्षक पुरुष भएपनि सकारात्मक रहेको पाइयो ।

५.१.३ विषयगत अभ्यासको अवस्था

- अध्यापनको क्रममा अधिकांश शिक्षकहरू पूर्व पाठको स्मरण गराएको पाइयो ।
- अध्ययनका क्रममा सबै विद्यालयका शिक्षकहरू पाठयोजना बनाएको पाइएन ।
- अध्ययनको क्रममा अधिकांश शिक्षकले विद्यार्थीको बसाई व्यवस्थालाई मिलाएर कक्षा व्यवस्थापन राम्रो संग नगरेको पाइयो ।
- अध्यापनको क्रममा शिक्षण सामग्री विज्ञान विषयमा केही मात्रामा प्रयोग भएपनि अन्य विषय नभएको पाइयो ।
- अध्यापनको क्रममा गणित तथा विज्ञान विषय पढाउने शिक्षकले प्रश्नोत्तर, छलफल विधि र सामाजिक विषयका शिक्षकले व्याख्यान विधिबाट पढाएको पाइयो ।
- अध्ययनको क्रममा शिक्षकहरूले कक्षा शिक्षण गर्दा पूर्व पाठको सम्बन्ध जोडेर पाठको शुरुवात गरेको पाइयो ।
- सबै शिक्षकहरूले गृहकार्य दिएपनि सधै गृहकार्य परिक्षण गर्ने समय नभएको हुँदा परिक्षण भएको पाइएन ।
- गणित र विज्ञान विषयका शिक्षकहरूको शिक्षण प्रति धारणा र कक्षा क्रियाकलाप बीचमा सम्बन्ध रहे पनि सामाजिक विषयका शिक्षकहरूको आफ्नो विषयको शिक्षण प्रति धारणा र कक्षा क्रियाकलाप बीचमा फरकपना रहेको पाइयो ।
- गणित विषयका शिक्षकले कहिलेकाहीं विद्यार्थी संग कक्षा क्रियाकलाप गराएको पाइयो ।

- विज्ञान र सामाजिक विषयका शिक्षकहरु विद्यार्थीसँग अन्तरक्रिया गरेर अगाडि बढ्ने गरेको पाइयो ।
- गणित विषयका शिक्षकहरु समस्या समाधान विधि, प्रश्नोत्तर विधिको बढी प्रयोग गरेको पाइयो ।

५.२ निष्कर्ष

प्रस्तुत अध्ययन सर्लाही जिल्लाको मदनपुर स्रोत केन्द्र तथा मलंगवा स्रोत केन्द्र अन्तर्गत रहेका १२ वटा माध्यमिक विद्यालयहरु मध्ये छनौटमा परेका चारवटा मा.वि. हरु श्री मदनपुर जमुनियाँ विरनगर उच्च मा.वि., मदनपुर, श्री जानकी दास उच्च मा.वि. हेमपुर, श्रीमती कृष्णादेवी मा.वि. मलंगवा र श्री पब्लिक मा.वि. मलंगवामा आधारित रहेको थियो । यस अध्ययन अनुसन्धानको क्रममा प्राप्त सूचनाहरुको विश्लेषण र व्याख्या पश्चात प्राप्त निष्कर्षहरु निम्नानुसार प्रस्तुत गरिएको छ ।

शिक्षकहरुको पृष्ठभूमिलाई पहिचान गर्दा माध्यमिक तहका लागि विद्यालयमा कार्यरत शिक्षकहरुले न्यूनतम शैक्षिक योग्यताका साथै ६ जना शिक्षकले माथिल्लो योग्यता प्राप्त गरेको पाइयो । तालिम प्राप्त शिक्षक तथा अधिकांश शिक्षकहरुले आफूले विशिष्टिकरण गरेको विषय नै अध्यापन गर्दै आइरहेका छन् । कम कार्यानुभव रहेको तथा युवावस्थाका रहेको पाइयो । अधिकांश कायस्थ जात र हिन्दू धर्म मान्ने शिक्षकहरु रहेको यस तहमा महिला शिक्षिकाको संख्या एउटा पनि नरहेको पाइयो । सबै शिक्षकहरुको शिक्षणप्रतिको धारणा सकारात्मक रहेको पाइयो । जात, लिङ्ग, विषयगत, उमेर, योग्यता, तालिमको आधारमा शिक्षकहरुको शिक्षणप्रतिको धारणामा कुनै फरक छैन । कक्षाकोठा अवलोकन, विद्यार्थीसाग छलफल र शिक्षण प्रतिको धारणा बीचमा केही शिक्षकमा फरक पाइएको छ । सबै शिक्षकको शिक्षणप्रतिको धारणा सकारात्मक रहेको पाइयो । शिक्षकहरुको विषयगत शिक्षण अभ्यासको अवस्थालाई हेर्दा शिक्षकहरुले शिक्षण गर्दा विषयवस्तुको तयारी अन्तर्गत अधिकांश शिक्षकहरुले शिक्षक निर्देशिकाको प्रयोग नगरेको देखियो तथा विद्यालयमा पनि शिक्षक निर्देशिका उपलब्ध नभएको देखियो । विद्यालयहरुमा कक्षाकोठा व्यवस्थापनको अवस्था कमजोर रहेको शिक्षकहरुले पूर्वपाठको पढाउने बेलामा स्मरण गराएपनि पाठयोजना दैनिक रूपमा निर्माण नगरेको पाइयो । यसै गरी पाठयोजनाको लिखित रूपमा तयारी कुनै पनि शिक्षकले नगर्ने र मानसिक रूपमा मात्र पाठयोजनाको तयारी घरबाट गरेर आउने गरेको पाइयो । गणित विषयका शिक्षकहरुले समस्या समाधान, छलफल, प्रश्नावली विधिको प्रयोग बढी गरेको पाइयो । विज्ञान तथा सामाजिक विषयमा प्रवचन विधिको प्रयोग गरेको पाइयो । शिक्षकहरुले सधैं शिक्षण सामग्रीहरुको प्रयोग नगर्नुका कारण विद्यालयमा शिक्षण सामग्रीको कमी, कक्षा पिरीयडको समयको अभाव, शैक्षिक सामग्री निर्माण गर्ने सीपको कमी तथा विद्यालय कोषमा आर्थिक अभाव रहेको पाइयो । गणित तथा विज्ञान विषयमा अधिकांश शिक्षकहरु विद्यार्थीहरुलाई बीच बीचबाट उभ्याएर प्रश्न सोध्ने तथा छलफल गर्ने गरेको पाइयो । कहिलेकाहीं गणितमा कक्षा कार्य गर्न लगाएर पनि विद्यार्थी

मूल्यांकन गरेको देखियो । शिक्षकहरुले नियमित रूपमा विद्यार्थीहरुलाई गृहकार्य दिने गरेको पाइएपनि सधैं गृहकार्य चेक गर्न समयले नभ्याएको शिक्षकले भनेको पाइयो ।

अन्तमा निष्कर्षमा भन्नुपर्दा विभिन्न पृष्ठभूमि भएका अधिकांश शिक्षकहरुमा शिक्षणप्रति सकारात्मक धारणा रहेको पाइए तापनि शिक्षण अभ्यासका क्रममा सबै शिक्षकहरुबाट धारणा अनुसार क्रियाकलाप हुन नसकेको पाइएको छ । जसकारणबाट शिक्षण सम्बन्धी योजना, निर्माण, कक्षाकोठाको उपयुक्त व्यवस्थापन, शिक्षणविधि र सामग्रीहरुको उचित चयन तथा प्रयोगमा कमी भएको पाइयो । यसो हुँदा विभिन्न किसिमका क्षमता, स्तर र विशेषता भएका विद्यार्थीहरुलाई शिक्षण सिकाई क्रियाकलापमा सक्रिय सहभागी बनाएर शिक्षण गर्न शिक्षकलाई कठिनाई हुने विद्यार्थीहरुले प्रतिभाको प्रस्फुटन हुनमा पनि कठिनाई भएको पाइयो ।

५.३ सुझावहरु

कुनै पनि विषयमा अध्ययन अनुसन्धानका लागि उद्देश्यहरु निर्माण गर्ने तथा उद्देश्य अनुसार कार्यक्रम भए नभएको मूल्यांकन गर्ने काम गरिन्छ । मूल्यांकनबाट कार्यक्रमका सबल पक्ष र दुर्बल पक्षहरु भेटिन्छ । अरु अनुसन्धानकर्ताको लागि कार्यक्रमलाई प्रभावकारी बनाउन र अझ बढी उपलब्धी हासिल गर्न देखिएका कमीकमजोरीलाई न्यूनीकरण गर्ने प्रयास गर्नुपर्दछ । यसै क्रममा यस “माध्यमिक विद्यालय तहमा शिक्षकको शिक्षणप्रतिको धारणा र अभ्यास” अध्ययन अध्यापन सम्बन्धी गरिएको अध्ययनका क्रममा देखिएका कमीकमजोरीलाई अबको अनुसन्धान गर्ने व्यक्ति वा संस्थानलाई सहयोग होस् भन्ने उद्देश्यले निम्न लिखित सुझावहरु प्रस्तुत गरिएको छ ।

- शिक्षा ऐन तथा नियमावली अनुसार विद्यालयमा शिक्षकहरु नियुक्ति गर्दा सोही विषयमा विशिष्टकरण गरेका शिक्षकलाई नियुक्ति दिनुपर्ने ।
- माध्यमिक तहमा शिक्षण गर्न शिक्षकको न्यूनतम शैक्षिक योग्यता शिक्षाशास्त्र संकायमा स्नातकोत्तर उपाधि गरेको हुनुपर्ने व्यवस्था गरिनुपर्दछ ।
- शिक्षण पेशामा संलग्न सबै शिक्षकहरुलाई अनिवार्य तालिमको व्यवस्था शिक्षा मन्त्रालयले गर्नुपर्ने ।
- आठौँ पंचवर्षीय योजना (२०४९) देखि नै शिक्षक नियुक्ति गर्दा महिला शिक्षक पनि नियुक्ति हुनुपर्ने नीतिलाई कार्यान्वयन गरिनुपर्ने ।
- निजामति सेवा नियमावली तथा शिक्षक सेवा आयोग नियमावली २०५७ (पाँचौँ संशोधन) २०६७/१०/०९ को संशोधित नियमअनुसार सबै लिंग, जातजाति, धर्मका दक्ष व्यक्तिको समानुपातिक प्रतिनिधित्व हुने गरी शिक्षक छनौट गर्ने व्यवस्था गरिनु पर्दछ ।
- प्रत्येक वर्ष विद्यालयमा रिक्त भएका तथा थप भएका शिक्षक दरबन्दीमा शिक्षक सेवा आयोगले विज्ञापन खुलाई स्थायी शिक्षक पदपूर्ति गरिनुपर्दछ ।

- शिक्षा मन्त्रालय, शिक्षा विभाग तथा क्षेत्रीय शिक्षा निर्देशनालयले विद्यालयमा सबै नीति नियम कार्यान्वयनमा ध्यान दिनुपर्दछ ।
- पाठ्यक्रम विकास केन्द्रले विद्यालयमा सबै विषयहरूको अनिवार्य रूपमा शिक्षक निर्देशिका उपलब्ध गराइनुपर्दछ ।
- शिक्षकहरूको शिक्षणप्रतिको धारणालाई अभि सकारात्मक बनाउन विशेष सेवा सुविधाको व्यवस्था गर्नुपर्ने । जस्तै: पुरस्कार, बहुवा, तलब वृद्धि, प्रशंसापत्रको व्यवस्था गर्नुपर्ने ।
- प्रत्येक शिक्षकलाई प्रत्येक दिन ६/७ पिरियड पढाउनु पर्ने समस्यालाई न्यूनिकरण गरेर ४/५ पिरियड पढाउनु पर्ने व्यवस्था गर्नुपर्ने ।
- शिक्षकहरूका लागि नयाँ समय अनुसार पुनर्ताजकिरण तालिम, कार्यशाला, गोष्ठी, सेमिनार आदि संचालन गरिनु पर्दछ ।
- शिक्षण पेशालाई प्रतिष्ठित पेशाको रूपमा स्थापित गर्नुपर्ने ।
- विद्यालय व्यवस्थापन समिति तथा विद्यालय प्रशासनले कक्षाकोठा व्यवस्थापनका पक्षमा विशेष ध्यान दिनुपर्ने ।
- शिक्षकहरूले तालिममा सिकेको ज्ञान, सीप अनुसार पाठयोजना निर्माण, शिक्षण सिकाई क्रियाकलाप उपयुक्त तरिकाले सधैं गरे नगरेको अनुगमन सम्बन्धित तहबाट निरन्तर गर्नुपर्ने ।
- शिक्षकहरूमा रहेको शिक्षण सम्बन्धीको सैद्धान्तिक ज्ञानलाई व्यावहारिक रूपमा कार्यान्वयन गराउनमा जोड दिइनुपर्ने ।
- शिक्षकले दैनिक पाठयोजना तयार गरी सोही अनुरूप शैक्षिक सामग्रीहरू स्थानीय रूपमा निर्माण गरी विद्यालयमा अध्यापन गर्नुपर्ने ।
- पाठ्यक्रम विकास केन्द्रले पाठ्यपुस्तक परिवर्तनसँगै शिक्षक निर्देशिकामा परिवर्तन गरी सबै विद्यालयमा सर्वसुलभ रूपमा पुऱ्याइनु पर्ने ।
- कक्षाकोठामा शिक्षकले पढाउनु भन्दा अगाडि कक्षा व्यवस्थापनमा पूर्णरूपले ध्यान दिनुपर्ने ।
- कक्षा शिक्षणको क्रममा शिक्षकले व्याख्यान विधिको सट्टा विषयवस्तु अनुसार छलफल, प्रदर्शन, प्रश्नोत्तर, खोज, स्थलगत भ्रमण आदि विधिको पूर्णरूपमा प्रयोग गर्नुपर्ने ।
- शिक्षकले तालिममा सिकेको ज्ञान, सीप अनुसार शिक्षण सिकाइ क्रियाकलाप गरे नगरेको अनुगमन सम्बन्धित निकायबाट निरन्तर गरिनुपर्दछ ।
- विद्यालय निरीक्षकले समय समयमा शिक्षकको कक्षा अवलोकन गरी आवश्यक सल्लाह सुझाव प्रदान गर्नुपर्ने ।
- शिक्षकले दैनिक रूपमा गृहकार्य दिने र परीक्षण गरी विद्यार्थीलाई पृष्ठपोषण दिनु पर्ने ।

सन्दर्भसामग्री

- अधिकारी, विष्णुप्रसाद र पौडेल, आनन्द (२०६७), *शिक्षाशास्त्र र नेपालमा शिक्षा*, भोटाहिटी, काठमाडौं: आशिष पुस्तक पसल ।
- खनाल, श्रीप्रसाद र तिमल्सिना, विनोदखण्ड (२०६९), *गुणात्मक मूल्यांकन अनुसन्धान*, कीर्तिपुर, काठमाडौं: क्षितिज प्रकाशन ।
- खनाल, श्रीप्रसाद र अन्य (२०६५), *मनोवैज्ञानिक परीक्षक*, कीर्तिपुर, काठमाडौं: जुपिटर पब्लिशर्स एण्ड डिष्ट्रिब्यूटर्स ।
- खनाल, पेशल (२०६६), *शैक्षिक अनुसन्धान पद्धति*, कीर्तिपुर, काठमाडौं: सनलाइट पब्लिकेशन ।
- खनाल, डिल्लीराम (२०६७), *माध्यमिक तहका शिक्षकहरुको कक्षा शिक्षण अवस्था*, शोधपत्र, त्रि.वि., कीर्तिपुर ।
- खरेल, मोतीलाल (२००२), *विद्यालयको गणित विषय र यसको अभ्यासमा शिक्षकहरु बीचको विशिष्टीकरण चार्टप्रतिको धारणा*, अप्रकाशित शोधपत्र, त्रि.वि., कीर्तिपुर, काठमाडौं ।
- ढकाल, माधवप्रसाद र कोइराला, मातृका प्रसाद (२०६५), *शिक्षाका आधारहरु*, काठमाडौं: रत्न पुस्तक भण्डार ।
- तिवारी, कृष्णराज (२००२), *कृषक बाबु आमा र कृषक बाहेकका बाबु आमाको विद्यालयको गणित विषयप्रतिको धारणा*, अप्रकाशित शोधपत्र, महेन्द्ररत्न क्याम्पस, ताहाचल, काठमाडौं ।
- पोखरेल, कृष्णप्रसाद (२०६०), *गणित शिक्षणमा शिक्षकको भूमिका*, शोधपत्र, त्रि.वि.वि., कीर्तिपुर ।
- बलायर, भोजबहादुर (२०६४), *शिक्षकको पेशागत अभिवृद्धि कार्यगत अनुसन्धानको सहयोग*, शिक्षक शिक्षण, सानो ठिमी, भक्तपुर, शैक्षिक जनशक्ति विकास केन्द्र ।
- भट्ट, मोहनदेव (२०००), *गणित शिक्षणमा प्रभावकारिता ल्याउने केही उपायहरु*, सेरिड: गणित शिक्षा मञ्च ।
- शर्मा, कुबेरनाथ (२०६९), *शिक्षाको दर्शनशास्त्रीय एवम् समाजशास्त्रीय आधार*, काठमाडौं: रत्न पुस्तक भण्डार ।
- शर्मा, गोपीनाथ (२०४३), *नेपालमा शैक्षिक इतिहास*, भोटाहिटी, काठमाडौं: एम.के. पब्लिसर्स एण्ड डिष्ट्रिब्यूटर्स ।

शर्मा, चिरञ्जीवि र शर्मा, निर्मला (२०५८), *शिक्षाको समाजशास्त्रीय र दर्शनशास्त्रीय आधार*, भोटाहिटी, काठमाडौं: एम.के. पब्लिसर्स एण्ड डिस्ट्रिब्यूटर्स ।

शिक्षा ऐन नियमावली तथा शिक्षक सेवा आयोग नियमावली, २०५७ (पाँचौ संशोधन), दिल्लीबजार, काठमाडौं: मकालु प्रकाशन गृह ।

शिक्षा विभाग (२०६५), *सामाजिक अध्ययन शिक्षण पुरक सामग्री माध्यमिक तह*, सानोठिमी, भक्तपुर ।

शिक्षा विभाग (२०६६/०६७), *शिक्षा विभागद्वारा गरिएका अध्ययनहरूको प्रतिवेदन* ।

शिक्षा मन्त्रालय (२०६६), *विद्यालय क्षेत्र सुधार कार्यक्रम*, काठमाडौं: शिक्षा मन्त्रालय ।

शैक्षिक जनशक्ति विकास केन्द्र (२०६४), *शिक्षक शिक्षा*, सानो ठिमी, भक्तपुर: नेपाल सरकार शिक्षा मन्त्रालय ।

शैक्षिक तथ्यांक (२०५८), शिक्षा मन्त्रालय ।

सिंह, नागेश्वर (२०६५), *शिक्षाका आधारभूत*, रामशाहपथ, काठमाडौं: पैरवी प्रकाशन ।

Agrawal, Bikas (1997). *Essentials of Educational Technology: Teaching, Learning, Innovation in Education*, New Delhi: Vikash Publishing House Pvt. Ltd. 576 Masjid Road, Jangpure.

Bista, Min Bahadur (2002). *Making in Service of Teachers Effective Through Follow Up and Support: An Evaluation Study of the Teacher Support Program of SEDP Education*, Bhaktapur: Curriculum and Development Center, Sanothimi, p. 113-127.

CERID (2003). *Effective Classroom Teaching/Learning (Phase 11) Transfer of Training Skills in the Classroom Delivery*, Tribhuvan University.

CERID (2004). *Effective Classroom Teaching/Learning (Phase III)*. Kathmandu: Tribhuvan University.

CERID, (June 12-16, 1969). *Better Training for Better Pupli Achievement National Workshop (A Workshop Report)* Kathmandu: T.U.

Flash I Report, *Department of Education*, 2063, Sanothimi, Bhaktapur.

Karmacharya, Dibya Man (1975). *The Present Status of Primary Teachers and Their School*. Education quarterly, p. 61-65.

Phuyal, Narendra Prasad (1999). *Education and Development*, Kathmandu: Research Center for Education Innovation and Development (CERID), Balkhu, p. 56-63.

Shrestha, Dr. Kedar N. (1982). *The Teaching Behaviour of Trained Teacher of Nepal*. Sanothimi, Bhaktapur: Tribhuvan University.

अनुसूची - १

अध्ययनमा समावेश गरिएका विद्यालयको नाम

क्र.सं.	विद्यालयको नाम	स्थापना वर्ष
१	श्री मदनपुर जमुनियाँ विरनगरा उच्च मा.वि. मदनपुर, सर्लाही	वि.स. २०३५
२	श्री जानकी दास जनता उच्च मा.वि. हेमपुर, सर्लाही	वि.स. २०१४
३	श्रीमती कृष्णादेवी जनता मा.वि मलंगवा, सर्लाही	वि.स. २००४
४	श्री पब्लिक माध्यमिक विद्यालय मलंगवा, सर्लाही	वि.स. २००४

अनुसूची - २

अध्ययनमा समावेश गरिएका विद्यालयका विषयगत शिक्षकहरु

क्र.सं.	विद्यालयको नाम	शिक्षकको नाम	विषय
१.	श्री मदनपुर जमुनियाँ विरनगरा उच्च मा.वि. मदनपुर, सर्लाही	१. राजेन्द्र शाह २. सुरेन्द्र राय ३. गणेश राय	गणित विज्ञान जनसंख्या
२.	श्री जानकी दास जनता उच्च मा.वि. हेमपुर, सर्लाही	१. मनोज कु. मिश्र २. राज नारायण शाह ३. हरिचन्द्र लाल कर्ण	गणित विज्ञान जनसंख्या
३.	श्रीमती कृष्णादेवी जनता मा.वि. मलंगवा, सर्लाही	१. राम निवास शाह २. सन्त कुमार कर्ण ३. जीतेन्द्र लाल कर्ण	गणित विज्ञान जनसंख्या
४.	श्री पब्लिक माध्यमिक विद्यालय मलंगवा, सर्लाही	१. रमेश कुमार लाल २. चन्द्रेश्वर लाल ३. कृष्ण कुमार लाल दास	गणित विज्ञान जनसंख्या

अनुसूची - ३

लक्षित समूह छलफलका लागि छनौटमा परेका विद्यालयका विद्यार्थीहरु

क्र.सं.	विद्यालयका नाम	विद्यार्थीहरुको नाम
१	श्री मदनपुर जमुनियाँ विरनगरा उच्च मा.वि. मदनपुर, सर्लाही	१. घनश्याम यादव २. उदय राय ३. मनोज महतो ४. सविता कुमारी ५. रंजिता शाह ६. दिपक भा ७. अरुण ठाकुर ८. नरेन्द्र राय
२.	श्री जानकी दास जनता उच्च मा.वि. हेमपुर, सर्लाही	१. केशव कुमार भा २. संगीता कुमारी ३. अञ्जली ठाकुर ४. आदित्य चौधरी ५. सोहन शाह ६. उमेश राय ७. अखिलेश्वर शाह ८. ममता भा
३.	श्रीमती कृष्णादेवी जनता मा.वि. मलंगवा, सर्लाही	१. निर्मला श्रेष्ठ २. दिलीप कर्ण ३. सुवाश यादव ४. कल्पना चौधरी ५. अरुण अधिकारी ६. संजय शाह ७. किरण ठाकुर ८. अवधेश कर्ण
४	श्री पब्लिक माध्यमिक विद्यालय मलंगवा, सर्लाही	१. पूनम कर्ण २. अमोद दास ३. श्रृजना श्रेष्ठ ४. मोतीलाल ठाकुर ५. विवेक यादव ६. हुलास चौधरी ७. विनय मिश्र ८. अनोज सिंह

अनुसूची - ४

शिक्षकको व्यक्तिगत विवरण फाराम

विद्यालयको नाम:

क्र.सं.	शिक्षकको नाम	अध्यापन गर्ने विषय	तह	योग्यता	अध्ययन गरेको विषय	तालिम	कार्यानुभव	उमेर	लिङ्ग	जात	धर्म	कै.

अनुसूची - ५

शिक्षकको शिक्षण प्रतिको धारणा पत्ता लगाउन लिफ्ट विधिको प्रयोग गरी तयार गरिएका
वाक्यांशहरु

क्र.सं.	वाक्यांशहरु	पूर्ण सहमत	सहमत	अनिश्चित	असहमत	पूर्ण असहमत
१	शिक्षण पेशा मर्यादित पेशा हो ।					
२	शिक्षण गर्नु सबैभन्दा रुचिकर विषय हो ।					
३	शिक्षण पेशामा जीवनभरी रहिराखु जस्तो लाग्दछ ।					
४	यो विषय मैले आफ्नो इच्छाको कारण छनौट गरेको हुँ ।					
५	यो विषय दैनिक जीवनका लागि अत्यन्तै उपयोगी छ ।					
६	यो विषय पढाउँदा समय बितेको पत्तै हुँदैन ।					
७	यो विषय जहिले पनि अझ पढाउँ पढाउँ जस्तो लाग्दछ ।					
८	यो विषय शिक्षण गर्दा दिक्क लाग्दछ ।					
९	यो विषय पढेकोमा कुनै पछुतो छैन ।					
१०	यो विषय शिक्षण गर्न अप्ठ्यारो छ ।					
११	यो विषय शिक्षण गर्दा सधैं भर्को लागेर आउँदछ ।					
१२	यो विषयको शिक्षणका लागि समय अपुग छ ।					
१३	यो विषय पढाउँदा विद्यार्थीहरुले बुझ्दैनन् ।					
१४	यो पेशाबाट कहिल्यै अवकाश नपाउ जस्तो लाग्दछ ।					
१५	यो विषयले व्यक्तिमा निरसता पैदा गर्दछ ।					

१६	यो विषयका लागि शैक्षिक सामग्री उपलब्ध गर्न कठिन छ ।					
१७	शिक्षण गर्नु मेरो लागि बाध्यता हो ।					
१८	मैले जागिरको कारणले यो विषय पढाउनु परेको हो ।					
१९	यस विषयमा समावेश भएका विषयवस्तु अव्यवहारिक भएकोले रुची छैन ।					
२०	यस विषयको शिक्षण नगरी अरु विषय शिक्षण गर्न पाए सन्तुष्ट हुन्थेँ ।					

अनुसूची - ६

शिक्षकहरुको शिक्षण प्रतिको धारणा पत्ता लगाउनका लागि तयार पारिएको लिफ्ट स्केलमा प्रत्येक वाक्यांशमा प्रत्येक शिक्षकले प्रतिक्रिया गर्दा प्राप्त भएको जम्मा अंक र औसत अंक

शिक्षकहरुको नाम	राम निवास शाह	सन्त कर्ण	जीतेन्द्र लाल कर्ण	मनोज मिश्र	राजनारायण शाह	हरिश्चन्द्र लाल कर्ण	राजेन्द्र शाह	सुरेन्द्र राय	गणेश राय	रमेश लाल कर्ण	चन्देश्वर लाल कर्ण	कृष्ण कुमार लाल दास
वाक्यांश												
१	५	४	५	५	५	५	५	४	५	४	५	५
२	४	५	५	४	३	४	५	४	३	४	५	४
३	५	४	३	४	५	५	४	५	५	५	४	५
४	४	५	४	५	४	३	४	१	१	४	५	५
५	४	५	५	४	४	५	४	१	४	३	४	५
६	४	५	५	४	५	५	४	४	५	४	५	४
७	५	४	५	४	३	४	५	५	५	५	४	५
८	४	५	४	५	४	५	४	५	१	४	४	५
९	५	४	५	४	५	४	५	४	२	४	५	४

१०	३	२	४	५	४	३	२	३	४	५	४	५
११	४	५	४	५	३	४	४	५	४	५	४	५
१२	५	४	३	२	३	४	५	३	५	४	५	५
१३	२	३	४	५	४	५	४	१	५	५	५	५
१४	४	३	४	५	४	५	१	५	१	५	५	५
१५	४	३	४	५	४	५	४	१	४	५	५	५
१६	४	३	४	५	४	३	५	१	५	५	५	५
१७	३	४	५	४	४	४	१	४	३	४	५	४
१८	५	५	५	४	५	५	४	१	४	४	५	४
१९	४	५	४	१	४	५	४	१	४	५	४	५
२०	४	५	४	५	४	५	१	२	१	५	४	५
जम्मा अङ्क	८२	८३	८६	८५	८१	८८	७५	६०	७१	८९	९८	१००
औसत अङ्क	४.१	४.१५	४.३	४.२५	४.०५	४.४	३.७५	३	३.५५	४.४५	४.९	५

अनुसूची - ७

शिक्षकको कक्षा अवलोकन निर्देशिका

विद्यालयको नाम:

मिति:

शिक्षकको नाम:

विद्यार्थीको संख्या:

विषय:

पाठको शुरु:

कक्षा:

पाठको अन्त्य:

एकाइ:

शीर्षक:

क्र.सं.	कक्षा अवलोकनका क्षेत्रहरु	अवस्था
१	विषयवस्तुको तयारी ☐ विषयवस्तुको ज्ञान ☐ शिक्षक निर्देशिकाको प्रयोग ☐ पाठयोजना तयारी ☐ शिक्षण गर्ने विषयवस्तुको संगठन	
२	कक्षाकोठाको व्यवस्थापन ☐ कक्षामा बस्ने व्यवस्था ☐ कक्षाकोठाको वातावरण ☐ पाठको विषयवस्तु अनुसार कक्षा व्यवस्थापन	
३	पाठको शुरुवात ☐ पाठ्यक्रममा आधारित उद्देश्य ☐ कक्षाको शुरुवात ☐ उत्प्रेरणाको सिर्जना ☐ पूर्वपाठ र नयाँ पाठको सम्बन्ध जोडेको ☐ प्रस्तुतीकरण	
४	शिक्षण सिकाई क्रियाकलाप ☐ शिक्षण विधिको उपयुक्तता ☐ शिक्षण विधि अनुसार शिक्षण सामग्री ☐ स्थानीय सामग्रीको निर्माण र प्रयोग ☐ विषयवस्तुको निर्माण र प्रयोग ☐ विषयवस्तुको क्रमबद्ध प्रस्तुती	

	<ul style="list-style-type: none">) पाठ्यक्रमसँग मिल्दो जुल्दो विषयवस्तु) उदाहरणको उपयुक्तता) विद्यार्थीको स्तर र रुचि अनुसार शिक्षण क्रियाकलाप) विद्यार्थीलाई सक्रिय सहभागी गर्ने सीप 	
५	<p>मूल्याङ्कन</p> <ul style="list-style-type: none">) कक्षा मूल्यांकन गर्ने सीप) प्रश्न सोध्ने सीप) विद्यार्थीको निरन्तर मूल्यांकन) विद्यार्थीलाई पृष्ठपोषण) उद्देश्य प्राप्त 	
६	<p>गृहकार्य</p> <ul style="list-style-type: none">) गृहकार्यको नियमितता) गृहकार्यको नियमित परीक्षण 	

अनुसूची - ८

कक्षा अवलोकन फाराम

विद्यालयको नाम:

मिति:

शिक्षकको नाम:

समय:

ठेगाना:

पाठशीर्षक:

विषय:

विद्यार्थी संख्या:

क्र.सं.	विवरण	कक्षाकोठाको व्यवहार
१	कक्षाकोठाको व्यवस्थापन - विद्यार्थीको बसाई व्यवस्था - कक्षाकोठाको सरसफाइ - फर्निचरको व्यवस्था - कालोपाटी	
२	पूर्वपाठको स्मरण	
३	विषयवस्तुको तयारी	
४	पाठयोजनाको निर्माण	
५	शैक्षिक सामग्रीको निर्माण	
६	शिक्षकहरूद्वारा कालोपाटीको प्रयोग	
७	शिक्षणको क्रममा प्रयोग गरेका विधिहरू	
८	शिक्षक निर्देशिकाको प्रयोग	
९	शिक्षणको क्रममा शिक्षक विद्यार्थी अन्तरक्रिया	
१०	कक्षा क्रियाकलापमा विद्यार्थीको संलग्नता	
११	शिक्षकद्वारा विद्यार्थीलाई प्रश्नोत्तर	
१२	गृहकार्यको व्यवस्था	
१३	गृहकार्य परीक्षणको अवस्था	
१४	अन्य सान्दर्भिक क्रियाकलाप	

अवलोकनकर्ताको नाम:

दस्तखत

अनुसूची - ९

शिक्षकको विषय प्रतिको अभ्यास सम्बन्धी अन्तर्वार्ताका लागि प्रश्नावली

शिक्षकको नाम:

मिति:

विद्यालयको नाम:

घण्टी:

अध्यापन गर्ने विषय:

कक्षा:

१. तपाईंले शिक्षण शुरु गर्नुभन्दा अगाडि कक्षाकोठा व्यवस्थापन गर्नुहुन्छ ?

.....

२. विद्यार्थीलाई कक्षाकोठामा कसरी व्यवस्थापन गर्नुहुन्छ ?

.....

३. तपाईं शिक्षण गर्दा सधैं पाठयोजना तयार गर्नुहुन्छ ?

.....

४. विद्यार्थीहरूलाई पूर्वपाठको स्मरण गराउनुहुन्छ ?

.....

५. तपाईं शिक्षण गर्नु पूर्व पाठको विषयवस्तुसँग सम्बन्धित के-कस्ता सन्दर्भ सामग्रीको अध्ययन गर्नुहुन्छ ?

.....

६. कक्षा शिक्षणमा शैक्षिक सामग्रीको आवश्यकता कस्तो छ ? छ भने किन ?

.....

७. तपाईं पाठको विषयवस्तु अनुसार शिक्षण विधिको सधैं प्रयोग गर्नुहुन्छ ?

.....

८. तपाईंको विषय शिक्षणका लागि कुन विधि उपयुक्त मान्नुहुन्छ र किन ?

.....

९. कस्ता शिक्षण सामग्रीहरूको बढी प्रयोग गर्नुहुन्छ ?

.....

१०. तपाईंको कक्षाकोठामा विद्यार्थीको सहभागिता के कतिको छ ?

.....

११. तपाईं शिक्षण गर्दा विद्यार्थीको रुचि, चाहना, इच्छा तथा स्तर अनुसार गर्नुहुन्छ ?

.....

१२. विद्यार्थी अन्तरक्रिया भन्नाले के बुझ्नुहुन्छ ?

.....

१३. विषयवस्तुको प्रस्तुतीकरण कसरी गर्नुहुन्छ ?

.....

१४. शिक्षणको क्रममा शिक्षक विद्यार्थी अन्तरक्रिया हुनु आवश्यक छ ? छ भने किन ?

.....

१५. तपाईं आफ्नो पेशाप्रति कतिको रुचि छ ?

.....

१६. आफ्नो पेशा मर्यादित गर्न के गर्नुपर्छ ?

.....

१७. पाठ्यक्रम विकास केन्द्रले विद्यालयमा शिक्षक निर्देशिकाको उपलब्ध गराएको छ, छैन ?

.....

१८. तपाईं कक्षा शिक्षणको क्रममा सधैं विद्यार्थी मूल्यांकन गर्नुहुन्छ ?

.....

१९. के विद्यार्थी मूल्यांकन नियमित गर्नु आवश्यक छ ?

.....

२०. कक्षा शिक्षणको अन्तमा गृहकार्य दिने गर्नुहुन्छ ?

.....

२१. नियमित मूल्यांकनबाट विद्यार्थीको उपलब्धिमा सुधार पाउनु भएको छ ?

.....

अनुसूची - १०

लक्षित समूह छलफल

१) लक्षित समूह सञ्चालन प्रक्रिया

क) परिचय आदान प्रदान

विद्यार्थीको नाम: .....

ख) सहभागीलाई कार्यक्रम तथा कार्यक्रमको उद्देश्यबारे जानकारी

ग) छलफलको शुरुवात

घ) सूचनाको रेकर्ड

२) छलफलको विषयवस्तुहरु

क) पाठको शुरुवात

ख) कक्षाकोठा व्यवस्थापन सम्बन्धी

ग) शिक्षण विधिको प्रयोग

घ) मूल्यांकनको अवस्था

ङ) गृहकार्यको अवस्था

च) शिक्षकप्रति धारणा